

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΜΕΛΙΓΚΩΝ ΤΟΥ ΤΑΥΓΕΤΟΥ ΕΞ ΑΦΟΡΜΗΣ ΑΝΕΚΔΟΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΕΠΙΓΡΑΦΗΣ ΕΚ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

ΥΠΟ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ ΚΟΥΓΕΑ*

Τὴν ὑπαρξίν τῆς κατωτέρω δημοσιευομένης ἐπιγραφῆς εἶχα πρὸ πολλῶν ἐτῶν πληροφορηθῆ παρὰ διαφόρων ἐντοπίων λογίων, τινὲς ἐκ τῶν ὁποίων, ὡς ὁ Γεν. Ἐπιθεωρητὴς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως Σταῦρος Τζουμελέας καὶ ὁ δημοδιδάσκαλος Βασίλειος Στυλιανέας, μοῦ εἶχαν δώσει κατὰ καιροὺς καὶ πρόχειρά τινα ἀντιγραφικὰ δοκίμια. Ἡ ἐπιθυμία μου νὰ ἐξετάσω ὁ ἴδιος τὴν ἐπιγραφὴν ἐξεπληρώθη τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1942, ὁπότε διαδραμὼν τὴν Βορειοδυτικὴν Μάνην δι' ἄλλον σκοπὸν, εἶχα τὴν εὐκαιρίαν νὰ μελετήσω καὶ νὰ ἀντιγράψω τὴν ἐπιγραφὴν ἐπὶ τόπου, φιλοξενηθεὶς καὶ βοηθηθεὶς ἀπὸ τὸν νεαρὸν δημοδιδάσκαλον Πλάτσας κ. Σταῦρον Καρούμπαν, πρὸς τὸν ὁποῖον ὀφείλω νὰ ἐκφράσω καὶ ἀπὸ τὴν θέσιν αὐτὴν τὰς εὐχαριστίας μου.

Ἐπὶ τῆς ἐπαρχιακῆς ὁδοῦ τῆς ὁδηγούσης ἀπὸ τὴν Πλάτσαν, πρωτεύουσαν τοῦ τέως δήμου Λεύκτρου τῆς ἐπαρχίας Οἰτύλου, εἰς τὴν ἐνδοτέραν Μάνην, καὶ εἰς τὸ μέσον περὶπου τοῦ μεταξὺ τῶν χωρίων Πλάτσας καὶ Νομιτσῆ διαστήματος, εὐρίσκεται εἰς ἐπιφανεστάτην καὶ ὠραίαν τοποθεσίαν ὀνομαζομένην «*Καμπινάρι*»¹ ἀξιόλογος Βυζαντινὸς ναός, τιμώμενος σήμερον εἰς μνήμην τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἀνήκων κατὰ τὴν ἐπιχώριον

* Ἀνεκοινώθη εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 9ης Μαΐου 1949.

¹ Τὸ τοπωνύμιον τοῦτο, εὐρισκόμενον πολλαχοῦ τῆς Μάνης ὑπὸ διαφόρους τύπους, *Καμπινάρι*, *Καμπινάρα*, *Καμπινάρες*, *Καμπινάρια*, *Καμπίνι*, *Καμπινά*, *Καμπινάκι* (Λαογραφία τόμ. Ε' σελ. 396, 397 κ. ἐ. Κ. ΠΑΣΣΑΓΙΑΝΝΗ. Μανιάτικα μοιρολόγια σ. 78), πρέπει, νομίζω, νὰ ἐτυμολογηθῇ ἀπὸ τὸ *κάμπος* καὶ σημαίνει τὸν ἐπίπεδον, τὸν ὁμαλόν, τὸν ξάστερον τόπον, ιδιότητος ποῦ ἔχει εἰς ἐξαιρετον βαθμὸν τὸ *Καμπινάρι* τῆς Πλάτσας. Τὴν σημασίαν δὲ ταύτην τοῦ καθαροῦ καὶ ξάστερου ἐνισχύει καὶ τὸ ἐπίρρημα *καμπιναράτα* (=καθαρά, φανερά: Κ. ΠΑΣΣΑΓΙΑΝΝΗ, Πρῶτα Παραμῦθια σ. 64: "Ε, ποὺ σ' τὸ λέω φανερά, καμπιναράτα).

παράδοσιν εἰς τὴν παλαιὰν πατριὰν (γενιὰν) τῶν Σλαβοτάδων ἢ Σλαβουτιάνων¹ καὶ λειτουργούμενος μέχρι σήμερον.

Περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καθὼς καὶ περὶ τῆς εἰκονογραφικῆς σημασίας τοῦ ναοῦ δὲν ἔχω ἀρμοδιότητα νὰ ἀσχοληθῶ. Ὡς πρὸς τὸ ἀρχιτεκτονικὸν καὶ τυπολογικὸν μέρος παραπέμπω εἰς τὰς περιγραφὰς καὶ τὰ σχεδιαγράμματα τῶν μελετησάντων τὸ μνημεῖον Ἀγγλῶν Βυζαντινολόγων ἀρχιτεκτόνων R. Traquair² καὶ H. Megaw³. Κατὰ ταῦτα, ὁ ναὸς ἀποτελεῖ βασιλικὴν ἀνατολικοῦ τύπου, παρομοίου πρὸς τὰς ὑπὸ τοῦ Ἀν. Ὁρλάνδου μελετηθείσας καὶ χαρακτηρισθείσας ἀνατολιζούσας βασιλικὰς Λακωνίας, τῆς Ζαραφώνας, τῆς Ἀπιδιᾶς καὶ τοῦ Γερακίου⁴.

Ἡ βασιλικὴ αὕτῃ τῆς Πλάτσας, πλάτους 10 καὶ μήκους 8 μέτρων, εἶναι τρίκλιτος, τῶν δύο ἄκρων κλιτῶν ἀποτελούντων ἰδιαίτερα παρεκκλήσια, καὶ καταλήγει πρὸς Ἀνατολὰς εἰς τρεῖς ἡμικυκλικὰς ἀψίδας καταλαμβάνουσας ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς ὁλόκληρον σχεδὸν τὸ πλάτος ἐκάστου κλίτους. Τὰ κλίτη συγκοινωνοῦν πρὸς ἄλληλα διὰ θυρῶν εἰς τοὺς ἐνδιαμέσους τοίχους, τρεῖς δὲ ἄλλαι πρὸς Δυσμὰς φέρουν πρὸς εὐρυχωρότατον προαύλιον περιβαλλόμενον ἀπὸ μεταγενέστερον περιτείχισμα καὶ ἔχον ἀπὸ Βορρᾶ τὴν εἴσοδον. Ὁ ναὸς ἔχει ἐνδιαφέρουσας εἰκονογραφῆσιν καὶ ὑπεράνω τοῦ κεντρικοῦ κλίτους τρούλλον, περὶ τῶν ὁποίων ἀμφοτέρων δὲν ἔχω εἰδικότητα νὰ κρίνω καὶ νὰ διακρίνω τὴν ἐποχὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν. Περὶ τοῦ τρούλλου καὶ ὁ Traquair καὶ ὁ Megaw ἀποφαίνονται ὅτι οὗτος ἀποτελεῖ μεταγενεστέραν προσθήκην⁵. Ὡς πρὸς τὰς τοιχογραφίας οἱ μελετήσαντες τὸ μνημεῖον Ἀγγλοὶ Βυζαντινολόγοι οὐδὲν ἀναφέρουν. Περιέργως δέ, οὔτε καὶ περὶ τῆς ἐπιγραφῆς. Ἀφοῦ ὅμως ὁ Megaw⁶ λέγει ὅτι ἐξ ὅλων τῶν Βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν τῆς Μάνης μόνον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἀγίου Στρατηγοῦ εἰς τὸ χωρίον Μπουλαριοὶ εἶδε ζωγραφίας παλαιότερας τῶν χρόνων τῆς Φραγκοκρατίας, ἥτοι συγχρόνους πρὸς τὴν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 11^{ου} αἰῶν. χρονολογουμένην ἐκείνην ἐκκλησίαν, συνάγεται τὸ καὶ ἄλλοθεν πρόδηλον συμπέρασμα, ὅτι καὶ τοῦ Ἀγίου Νικολάου τῆς Πλάτσας ἡ εἰκονογράφησις εἶναι μεταγενεστέρα, πιθανώτατα δὲ σύγχρονος τῆς ἐπιγραφῆς (1338). Ἐχει ἐπίσης γλυπτὸν διάκοσμον, θωράκια, τέμπλον, κιόνια τῆς Ὠραίας Πύλης, ὑπέρθυρα κ.λ.π. ἀπὸ λευκόφαιον μάρμαρον, τὰ πλεῖστα ὅμως ἐξ αὐτῶν, καθὼς καὶ τὰ χαμηλότερα μέρη τῶν τοιχογραφιῶν, ἔχουν καλυφθῇ ἀπὸ τὰ πρόσφατα ἐπανειλημμένα ἀσβεστώματα, τὰ ὁποῖα ἔχουν παραμορφώσει τὸ ἐσωτερικὸν τόσον τοῦ κεντρικοῦ, ὅσον καὶ τῶν παρεκκλησιῶν, τὰ ὁποῖα ἐπίσης ἦσαν εἰκονογραφημένα καὶ

¹ Εἰς τὴν πατριὰν αὐτὴν ἐτάσσοντο αἱ οἰκογένειαι τῶν σημερινῶν ἰδιοκτητῶν τοῦ ναοῦ, Μασταίων, Καλαποθαίων, Βοταίων (Σ. ΞΑΝΘΟΥΛΕΑΣ, *Ἐλεύθερον Βῆμα* 1930 22 Σεπτεμβρίου). Περὶ τῆς ἐτυμολογίας καὶ τῆς σημασίας τῆς λέξεως ἴδε κατωτέρω.

² Laconia, Mediaeval Churches ἐν *Ann. of the Brit. School at Athens* τ. XV σελ. 194 κ.ε. Σχεδιάγραμμα εἰς πῖνακα XV εἰκ. 2.

³ Byzantine Architecture in Mani. Αὐτόθι τόμ. XXXIII σελ. 152. Πρβλ. καὶ FR. GERKE, Peloponnes (Athen 1944) σελ. 224-25 καὶ 278, εἰκ. 8 ἐν σελ. 225.

⁴ *Επετ. Βυζ.* Σπ. τ. Δ' (1927) σελ. 343. ⁵ Ἴδε καὶ κατωτέρω. ⁶ *Ε. ἀ.* σελ. 151.

έκοσμοῦντο διὰ γλυπτῶν μαρμάρων. Ὁ ναὸς κατὰ τὰ $\frac{2}{3}$ σχεδὸν τοῦ ὕψους αὐτοῦ ἔχει κτισθῆ ἀπὸ εὐμεγέθεις ὀρθογωνίους πελεκημένους λίθους τεφροκαστανοῦ χρώματος, προερχομένους προφανῶς ἀπὸ τὸ πρὸς τὰ Βορειοανατολικά τοῦ ναοῦ εὐρισκόμενον γειτονικὸν πέτρωμα, ὅπου καὶ τώρα ἔκδηλα παρατηροῦνται τὰ ἴχνη τῆς παλαιᾶς λατομίας¹.

Ἄν εἶναι ἀκριβὴς καὶ ὀρθὴ ἡ χρονολόγησις τοῦ Megaw, ὅστις τάσσει τὸν ναὸν πρὸ, ἢ περὶ τὸ 900², τότε ὁ Ἅγιος Νικόλαος τῆς Πλάτσας πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς πρὸς τὴν ἀρχικὴν του κατασκευὴν τὸ παλαιότατον ἐκ τῶν σωζομένων χριστιανικῶν μνημείων τῆς Δυτικῆς Μάνης, ἂν μὴ καὶ τῆς ὅλης Λακωνίας.

Ἡ ἐπιγραφή, εὐρισκομένη εἰς ὕψος 2,60 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ, ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τοῦ μεσαίου κλίτους καὶ συνεχιζομένη εἰς τὴν ἀψίδα καταλήγει εἰς τὸ ἄκρον τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τοῦ αὐτοῦ μεσαίου ναοῦ. Εἶναι χαραγμένη κανονικὰ ἐντὸς διαγεγραμμένου παραλληλογράμμου χώρου, ἀποτελουμένη δὲ ἀπὸ κεφαλαῖα βυζαντινὰ γράμματα ἐπιμήκη, ὕψους 0,09, ἔχει ὡς ἑξῆς:

† ΤΟΝΔΕΒΡΩΝΝΑΟΝΑΓΝΩΟΥΜΕΝΟΝΤΙΝΟCΟΝΟΦ (ἀκολουθεῖ χάσμα, διότι παρεντίθεται τετράγωνος πεσσός, ὅστις ἔχει ἐπιχρισθῇ. Φαίνεται ὅτι ἡ ἐπιγραφή συνεχίζετο εἰς τὰς τρεῖς πλευρὰς τῆς ἐπιφανείας τοῦ πεσσοῦ, τοῦ ὁποῦ ἐκάστη πλευρὰ εἶναι 0,50. Ὡστε ἂν αἱ τρεῖς πλευραὶ τοῦ πεσσοῦ εἶχον γράμματα, ὡς πιστεύω, ἐπειδὴ εἰς κάθε 50 ἑκατοστόμετρα χωροῦν 13-15 περίπου γράμματα, θὰ πρέπη νὰ λείπουν ἐδῶ 40-45 περίπου γράμματα) ῬΑCΧΡΟΝ^Ω_Ν C^Τ₈ ΤΟΝ Λ^Ν_Ε ΚΑΙ ΝΙ^Ε_Ν ΟΠΑΝΕΥΓΕΝΕCΤΑΤΟCΠΑΝCΕΒΑCΤΟCΤΖΛΟΥCΙΔ ΔΡΟΓ^Γ₈ ΜΕΛΙΓΩΝ, ΚΩΝCΤΑΝΤΙ (τοῖχος μεταγενέστερος, χωρίζων τὸ Ἅγιον Βῆμα πάχους 0,50. Ὅτι ὁ τοῖχος αὐτὸς εἶναι μεταγενέστερος, φαίνεται ἀπὸ τὴν εἰκονογράφησιν τοῦ Ἱεροῦ, ἡ ὁποία εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τέμνεται ὑπὸ τοῦ τοίχου ἀνωμόλως. Ἡ ἐπιγραφή συνεχιζομένη εἰς τὸ Ἅγιον Βῆμα, δὲν ἀποτελεῖ ἄμεσον συνέχειαν, ἀλλὰ μεσολαβεῖ, ὡς εἰκάσω, χάσμα 0,50, ὅσον εἶναι τὸ πάχος τοῦ τοίχου, ἥτοι 13-15 περίπου γραμμάτων). ΟC,ΟCΠΑΝΗC.ΑΜΑCΥ (χάσμα 5-6 γραμμάτων ἕνεκα τῆς καταστροφῆς τοῦ κονιάματος σχηματίζοντος γωνίαν εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ) ΟΥCΙΝΗCΜΑΡΙΑC (ἐδῶ ἡ ἐπιγραφή συνεχίζεται ἐπὶ τῆς ἀψίδος τοῦ Ἱεροῦ) ΜΩCΗΘΕ^ΟΠ^Π_Ρ CΚΙΑΓΡΑΦ^Υ_Ο ΜΕΝΗΗΝΑΡΧΙ^Ε_ΤΚ^Τ_ΟΝ, ΒΕCΕΛΕΗΛ ΠΑΝCΟΦΩCΕΙCΚΤΙCΕΩC^ΕΠΙΞΕΝΟΙΚΟΝΟΥΡΓΕΙΑΝ^Τ_Ι CCHCΛΟΓΧΙΑC,ΙCΘΡΕΙΠΑΝ ΤΟΚΡΑΤΩΡ.ΕΓΩΔΕΤ^Τ₈ ΤΟΝ Τ^ΝΑΟΝΠΑΝ^Ε_ΤΠΟ (χάσμα 13-15 περίπου γραμμάτων, διότι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο συμπίπτει ἡ ἄλλη ἄκρα, ἡ δεξιὰ, τοῦ χωρίζοντος τὸ Ἱερὸν τοίχου, πάχους ἐπίσης 0,50) CΓΑΡΔΟΞΗCΩΦΘΗCΚΤΙCΜΑ^Ω_ΤΝΟΥΚΕΝΔΕΑΠΑΝΗ^Τ_ΩΝΕ^Ω_ΜΝΠΟ^Η_ΝΜΑ^Τ_ΩΝ.CΥ ΔΑΝΤΙΔΙΔΗCΜΟΙΑΥCΗΝCΦΑΛΜΑ^Τ_ΩΝ. CΚΙ (εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ συναντᾶται ὁ ἕτερος πρὸς τὰ δεξιὰ τετράγωνος πεσσὸς τῶν αὐτῶν διαστάσεων. Καὶ ἐδῶ εἰκάζεται χάσμα ἐκ τοῦ ἐπιχρίσματος 40-45 περίπου γραμμάτων)³ ΙCΚΙΝΟΜΑΤΩΝ^Ι CΩΜC^Τ_Ν C

¹ Εἰς τὴν «Ἑβδομάδα» τοῦ ἔτους 1887 ὁ Π. Κ., ὅστις δὲν εἶναι ἄλλος παρὰ ὁ ἀγαθῆς μνήμης Λάκων δημοσιογράφος Πέτρος Κανελλίδης, ἐδημοσίευσεν σειρὰν περὶ Μάνης ἐπιστολῶν, ὅπου συχνὰ θὰ δοθῇ εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην ἀφορμὴ παραπομπῆς. Εἰς τὸ φ. 34 ἀναφέρονται τὰ παλαιὰ αὐτὰ λατομεῖα καὶ ὁ «παρὰ τὴν θέσιν Καμπινάρι μεγαλοπρεπὴς βυζαντινὸς ναός».

² MEGAW, ἔ. ἀ. σελ. 162 (πίναξ χρονολογικὸς καὶ τυπολογικὸς) πρβλ. καὶ GERKE, ἔ. ἀ.

³ Ἄν οἱ πεσσοὶ εἶναι μεταγενέστεροι, τότε τὸ ἑλλεῖπον τῆς ἐπιγραφῆς θὰ καλύπτεται ὑπὸ

Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι ἔμμετρος ἀποτελουμένη ἀπὸ 18, ὡς εἰκάζω, βυζαντινὸς δωδε-
 κασυλλάβους, οἱ ὅποιοι οὔτε ὠραῖοι, οὔτε μετρικῶς ἄψογοι εἶναι. Μεταγράφω αὐτὴν
 κατὰ στίχους μὲ διωρθωμένας τὰς πολλὰς καὶ χονδροειδεῖς ἀνορθογραφίας, καθὼς καὶ
 τὰς ἀβλεψίας τοῦ χαράκτου.

1. Τόνδ' εὐρὼν ναὸν ἀγνοούμενον τίνος
 2. δν δ φ
 3.
 4. ρας χρόνων σ (= διακοσίαν)
 5. ἀνεκαίνισεν ὁ πανευγενέστατος
 6. πανσέβαστος τζαούσιος δρόγγου Μελι
 7. γῶν Κωνσταντῖ[νος] ὁ Σπαχῆς
 8. ἅμα συ[μβίας Τζα]ουσίνης Μαρίας
 9. Μωσῆ θεόπτη προσκιαγραφουμένη
 10. ἦν ἀρχιτέκτων Βεσελεὴλ πανσόφως
 11. εἰς κτίσεως ἔπηξεν εἰκονουργίαν
 12. τῆς σῆς λογχείας ἱστορεῖ παντοκράτωρ.
 13. Ἐγὼ δὲ τοῦτον τὸν ναὸν παντεπό[πτη
 14. ς γὰρ δόξης ὤφθης κτισμάτων
 15. οὐκ ἐνδεᾶ πλήν τῶν ἐμῶν πονημάτων.
 16. Σὺ δ' ἀντιδίδοις μοι λύσιν (τῶν) σφαλμάτων.
 17. Σκι
 18. ν σκηνομάτων
- ἔτει ,ςωμς (=1338) ἰνδικτιῶνος ς (=6ης)

Εἰς τοὺς στίχους 2-3 καὶ 17-18 πίπτουν, ἂν ὀρθῶς κρίνω, τὰ ἀνωτέρω ἐκ τοῦ
 ἐπιχρίσματος τῶν πεσσῶν σημειωθέντα χάσματα. Εἰς τοὺς στίχους 2-3 θὰ περιείχετο
 ἴσως μνεῖα τοῦ πρώτου κτήτορος τοῦ ναοῦ καὶ τῆς πρώτης κτίσεως, τὴν ὁποίαν ὁ ὄχι
 ἀκριβολόγος ἐπιγραφοσυνθέτης ἀνάγει εἰς χρόνους διακοσίους, ἐνῶ κατὰ τὴν γνώμην
 τῶν εἰδικῶν φαίνεται νὰ ἦτο πολὺ παλαιότερα. Κατὰ τὴν ἀνακαίνισιν τοῦ ἔτους 1338
 (στ. 5-8) θὰ προσετέθησαν οἱ πεσσοὶ ὅπως στηριχθῇ ὁ ὡς ὑστερογενὴς χαρακτηριζόμενος
 καὶ τότε πιθανώτατα προστεθεὶς εἰς τὸ μεσαῖον κλίτος τροῦλλος¹.

Εἰς τὸν στ. 4 πρὸ τοῦ -ρας, ἢ ἐξέπεσαν δύο συλλαβαί: ἡμέ/ρας, ἢ, ἂν ἐκληφθῇ
 ἡ παρατηρουμένη λοξὴ γραμμὴ ἄνωθεν τοῦ ῥ ὡς βραχυγραφία τοῦ ρων, ἐξέπεσε μία
 συλλαβή, ὅποτε συμπληρωτέον χει/ρῶν ἄς, ἢ τι τοιοῦτο.

τῆς μιᾶς τοῦ πεσσοῦ πλευρᾶς, τῆς πρὸς τὴν τοιχογραφίαν, καὶ τὰ χάσματα θὰ εἶναι μικρότερα, ἐκ
 13-15 γραμμάτων ἕκαστον. Τοῦτο θὰ ἡδύνατο νὰ ἐξακριβωθῇ διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τοῦ ἀσβεστοκο-
 νιάματος τῶν πεσσῶν, πρᾶγμα τὸ ὅποιον δὲν μοῦ ἦτο εὐκόλον νὰ ἐπιχειρήσω.

¹ Ἴδε ἀνωτέρω σελ. 2.

Τὸ ἐν στ. 7 ἐκ πέντε συλλαβῶν χάσμα θὰ περιεῖχε τίτλον τινὰ τιμητικόν, ἢ ὄνομα ἐθνικὸν τοῦ ἀναφερομένου ἀνακαινιστοῦ.

Ἐν στ. 8 ἡ συμπλήρωσις δύναται νὰ θεωρηθῇ βεβαία, διότι καὶ ἔχνη γραμμάτων τινῶν διακρίνονται.

Ὁ ἐν στ. 9-12 ὑπαινιγμὸς τῆς ἐν Π.Δ. ἀναφερομένης «*σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου*», ἦν κατὰ πρόσκλησιν καὶ παραγγελίαν τοῦ θεόπτου Μωϋσέως ἐπηξεν ὁ ἀρχιτέκτων Βεσελεὺλ (*Ἐξοδος* κεφ. 35 κ.ε.), ἐμφανιζόμενος οὕτως ἀποτόμως καὶ μὲ βιβλικὰς λέξεις ἐκ τῶν ἀπαξ εἰρημένων (*εἰκονοργία*¹, *προσκιαγραφουμένη*) εἰς τὴν ἐπιγραφὴν, εἶναι κάπως δυσεξήγητος. Μεταξὺ τῶν στ. 8 καὶ 9 φαίνεται κάτι νὰ λείπῃ.

Ἐν στ. 12 τὸ *λογχίας*, ἢ ἔχει σχέσιν μὲ τὴν εἰκονιζομένην *λόγχην* ὡς σύμβολον τοῦ πάθους, ἢ, ὅπερ θεωρῶ πιθανώτερον, πρέπει νὰ ἀναγνωσθῇ *λογχ(ε)ίας* - *λοχείας* καὶ νὰ νοηθῇ ἡ εἰκονιζομένη Θεοτόκος μετὰ τοῦ Παιδίου, διότι *λοχεία*, ὡς γνωστόν, δὲν ἐσήμαινε μόνον τὴν γέννησιν, ἀλλὰ καὶ τὸ γεννηθὲν τέκνον. Ὁ τύπος *λογχεία* δύναται νὰ προέρχεται ἀπὸ λογίαν ψευδῇ ὑπόστασιν τοῦ ἀρχαίου συμπλέγματος *γχ* εἰς τὸ ἀπλοῦν *χ*. Δηλαδή ὁ συντάκτης τῆς ἐπιγραφῆς, γνωρίζων *λόγχην* καὶ ἄλλα ὅμοια, ἐνόμισεν, ὅτι ὅπως ἡ *κόγχη* ἐλέγετο ὑπὸ τοῦ λαοῦ *κόχη*, ἔτσι καὶ τὸ *λοχεία* εἶχε παλαιότερον τύπον *λογχεία*².

Ἐν στ. 13 τοῦ *παντεπο-* ἢ ἐλλείπουσα συλλαβὴ δύναται νὰ συμπληρωθῇ κατὰ δοτικὴν *παντεπό[πτη]* ὡς παράλληλον τοῦ ἐν στ. 9 *Μωσῆ θεόπτη*, ἢ κατ' ὀνομαστικὴν *παντεπό[πτης]* καὶ νὰ συνταχθῇ πρὸς τὸ ὥφθης τοῦ ἐπομένου στίχου. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ ἔγραψεν ὁ ὄχι ἀκριβολογῶν συνθέτης καὶ *παντέπο[πτον]* (τὸν ναόν), δηλαδή πάντοθεν ὁρατόν, πρᾶγμα δικαιολογούμενον ἐκ τῆς ἀληθῶς πανοραματικῆς θέσεως τοῦ ναοῦ.

Ἐν στ. 14 ἐξέπεσε λέξις τετρασύλλαβος καταλήγουσα εἰς τὸ τελικὸν *Ὶ*, π. χ. *δημιουργός*.

Τὸ πλῆρες καὶ συνεχὲς νόημα τῆς γριφώδους αὐτῆς ἐπιγραφῆς, εἰς τὴν ὁποίαν γρονθοκοποῦνται συντακτικοί, γραμματικοὶ καὶ μετρικοὶ κανόνες, δὲν εἶμαι εἰς θέσιν νὰ παρακολουθήσω. Μοῦ φαίνεται ὅτι δὲν ἀναφέρεται εἰς ὅλον τὸν ναόν, ἀλλὰ εἰς τὴν εἰκονογραφίαν αὐτοῦ καὶ εἶναι ἐπιγραφὴ τοῦ ζωγράφου, ὅστις μολονότι πολύλογος παρέλειψε κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν Βυζαντινῶν νὰ ἀναφέρῃ τὸ ὄνομά του. Ἡ εἰκονογράφηση τοῦ ναοῦ εἶναι λίαν ἐνδιαφέρουσα καὶ παρουσιάζει τὸ ἐξῆς ἰδιάζον: Ὁ Χριστὸς ὡς

¹ «*Ἀριστορήθη ἡ καλλιτεχνουργία*» φέρεται εἰς κτητορικὴν ἐπιγραφὴν Καστορίας ὑπὸ ΑΝ. ΟΡΑΝΔΟΥ, Ἀρχεῖον τ. Δ' σ. 97.

² Τὴν ἐξήγησιν ταύτην χρεωστῶ εἰς τὸν νῦν ἐν Ἀμερικῇ φίλον γλωσσολόγον κ. Δ. ΓΕΩΡΓΙΑΚΑΝ, ὅστις μὲ πληροφορεῖ, ὅτι τύποι μὲ ἐτυμολογικῶς ἀδικοιολόγητον ἔρρινον (ὡς εἶναι ἡχητικῶς τὸ *γ* εἰς τὸ *λογχεία*) παρουσιάζονται συχνὰ εἰς τοὺς παπύρους, εἰς ἐπιγραφάς, εἰς τὴν παράδοσιν τῶν χειρογράφων τῆς Π. καὶ Ν. Διαθήκης καὶ τῶν Πατέρων (MAYSER, *Gramm. d. Gr. Papyri* σ. 194 κ.ε. K. DIETERICH, *Untersuchungen zur Geschichte d. Griech. Sprache* σ. 92 κ.ε. ST. PSALTES, *Gramm. d. byz. Chron.* σ. 78 κ.ε.).

Παντοκράτωρ κρατῶν τὸ Εὐαγγέλιον εἰκονίζεται εἰς δύο μέρη. Εἰς τὸν θόλον τοῦ τρούλλου, ὅπως συνήθως, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς ἀψίδος, εἰς ἣν δηλαδὴ θέσιν εἰκονίζεται συνήθως ἡ Θεοτόκος μετὰ τοῦ Παιδίου ἐνθρονισμένη ὡς «Πλατυτέρα τῶν Οὐρανῶν».

Ἡ μνεῖα τοῦ δρόγγου τῶν Μελιγῶν καὶ τοῦ διοικητοῦ αὐτοῦ ὡς ἀνακαινιστοῦ τοῦ ναοῦ εἰς τὴν χρονολογημένην αὐτὴν ἐπιγραφὴν, εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν ἐνδιαφέρον σημεῖον καὶ ἀποτελεῖ εἴδησιν ἀπὸ ἱστορικῆς ἀπόψεως ἀξιόλογον.

Ὁ ἐν στ. 6 τῆς ἐπιγραφῆς ἀναφερόμενος «δρόγγος Μελιγῶν» εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως, ὅπου συχνὰ ἀναφέρεται, ἅπαξ μὲν ὡς «δρόγγος Μελιγῶν»¹, συνηθέστερον δὲ ὡς «δρόγγος Μελιγοῦ» (ἢ Μελιγοῦ)². Ἡ λέξις δρόγγος-δροῦγγος (λατ. drungus) εἶναι γερμανικῆς προελεύσεως (thrunge=συσπειρωμένον πλῆθος, στῖφος)³. Περὶ δὲ τῆς σημασίας αὐτῆς δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἀρχικῶς ἐσήμαινε μοῖραν στρατιωτικὴν (Ducange). Ἀλλ' ἡ σημασία, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ λέξις εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως, δὲν δύναται νὰ εἶναι ἡ ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν αὐτοῦ Buchon καὶ Schmitt εἰς τοὺς σχετικὸς πίνακας διδομένη καὶ ὑπὸ τῶν πλείστων δεκτὴ γενομένη, δηλαδὴ ἡ τῆς «στενοπορίας» (Defilé, Engrpass). Τὴν ὁρθὴν ἐρμηνείαν παρέχει κατὰ τὴν γνώμην μου ὁ G. Stadtmüller⁴ ἰσχυριζόμενος ὅτι ἡ λέξις δροῦγγος ἀπὸ τῆς σημασίας τῆς στρατιωτικῆς μοίρας, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, μετηνέχθη σὺν τῷ χρόνῳ καὶ εἰς τὰς τοπικὰς τῶν τοιούτων στρατιωτῶν ἐγκαταστάσεις καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἔννοια τοῦ δροῦγγου-δρόγγου ἀπὸ τῆς ἀρχικῶς στρατιωτικῆς μετέπεσεν ὕστερον εἰς τὴν καθαρῶς γεωγραφικὴν καὶ ἐσήμαινεν ὠρισμένας τοπικὰς περιφερείας, ἀπαράλλακτα ὅπως συνέβη καὶ εἰς ἄλλους παρομοίους βυζαντινοὺς ὄρους, ὡς π. χ. *θέμα, βάνδον, δεκαρχία*⁵.

¹ Στ. 2993. ² Στ. 2999, 3032, 4531, 4588, 4592, 4662, 5025. Ὁ αὐτὸς δρόγγος τοῦ Μελιγοῦ ὑπονοεῖται καὶ εἰς τὸν στ. 3008, ὅπου ἀναφέρονται «οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ δρόγγου» καὶ εἰς τὸν στ. 4605 «τῶν Σκλαβῶν ὁ δρόγγος».

³ Ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο πρβλ. καὶ BUCHON, Chroniques Étrangères, Paris 1875 σελ. 107. A. THUMB, Die germanischen Elemente des Neugriechischen εἰς ἑορταστικὸν τόμον τοῦ Hermann Paul (1902) σ. 235. Ἡ ἐκ τῆς Σλαβικῆς ἐτυμολογία τῶν Οὐσπένσκη, G. Mayer κλπ. ἀποκλείεται δι' ἱστορικοὺς καὶ γλωσσικοὺς λόγους κατὰ τὸν G. STADTMÜLLER, Michael Choniates ἐν *Orientalia Christiana* τόμ. XXXIII, (1934) σελ. 301,1 καὶ σελ. 304 καὶ ἐν ἰδίῳ βιβλίῳ σελ. 178 καὶ 182, ὅπου μετὰ τῶν ἰσχυρισμῶν βλέπε καὶ τὰς σχετικὰς παραπομπάς. Ὑπὲρ τοῦ σλαβικοῦ ἐτύμου τάσσεται καὶ ὁ M. VASMER, Die Slaven im Griechenland, *Abh. d. Preuss. Akad.* 1941 σελ. 109, θεωρῶν ἀδιανόητον τὴν σχέσιν τοῦ δρόγγος πρὸς τὸ μεσαιωνικὸν δροῦγγος.

⁴ Ἐ.ἀ. σελ. 301 (179), ὅπου εὐρίσκεις ἐξαντλητικὴν ἔρρευναν καὶ βιβλιογραφίαν περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἐννοίας τῆς λέξεως δρόγγος-δροῦγγος.

⁵ STADTMÜLLER, ἔ. ἀ. σελ. 303 (181) καὶ τὰς αὐτόθι παραπομπάς. Πρβλ. καὶ Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ, Οἱ Σλάβοι ἐν Ἑλλάδι (Ἀθῆναι 1945) σελ. 59. Εἰς τοιαύτην τοπικὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως δρόγγος εἶχε κατευθυνθῇ καὶ ἡ σκέψις τοῦ Σπ. Λάμπρου προσπαθοῦντος ἥδη τὸ 1880 νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ περίφημον χωρίον τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτου (ἐκδ. Λάμπρου τόμ. Β' σ. 519), ὅπου ἀναφέρονται οἱ «δροῦγγοι», ἀλλ' ἐπλανήθη οὗτος ὑποθέσας ὅτι προηγήθη ἡ τοπικὴ τῆς στρατιωτικῆς ἐννοίας, ἐνῶ, ὡς εὐστόχως ἀναπτύσσει τὸ ζήτημα ὁ Stadtmüller, τὸ ἀντίθετον συνέβη.

Ὅπως λοιπὸν εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως¹, οὕτω καὶ εἰς τὴν ἡμετέραν ἐπιγραφὴν «*δρόγγος τῶν Μελιγῶν*» δὲν σημαίνει ἄλλο, παρὰ τὸν τόπον, τὴν περιφέρειαν τῶν Μελιγῶν.

Τὴν ἐκδοχὴν ταύτην ἐνισχύει καὶ τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τοὺς ὑστέρους χρόνους ἡ καθαρῶς τοπικῆς καὶ γεωγραφικῆς ἐννοίας λέξις «*ζυγός*» κατέστη τοπωνύμιον δηλοῦν ὠρισμένην ὄρεινὴν περιφέρειαν τοῦ Ταυγέτου, ἣτις ἀσφαλῶς πρέπει νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸν «*δρόγγον τοῦ Μελιγκοῦ*», μετονομαζόμενον, ὅπως θὰ ἴδωμεν, εἰς «*Ζυγὸν τοῦ Μελιγκοῦ*» καὶ ἀπλῶς «*Ζυγόν*», διότι ἡ ἑλληνικὴ λέξις «*ζυγός*» ἐξετόπισε τὴν ξένην «*δρόγγος*».

Ἦδη τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως προκειμένου περὶ τοῦ «*δρόγγου τῶν Μελιγῶν*» μεταχειρίζεται ἀδιαφόρως τοὺς ὄρους «*δρόγγος*» καὶ «*ζυγός*» (στ. 3034, 7236), ἐνίοτε δὲ καὶ προσδιορίζει τὸ ἕτερον διὰ τοῦ ἑτέρου (στ. 2993: «*ὅτι ὁ Ζυγὸς τῶν Μελιγκῶν ἐν γὰρ δρόγγος μέγας*», στ. 2999: «*καὶ ἐν ἐπάνω εἰς τὸν Ζυγὸν τοῦ Μελιγκοῦ τὸν δρόγγον*»). Ἡ λέξις *ζυγός*, σημαίνουσα κατὰ μεταφορὰν κορυφογραμμὴν βουνοῦ μετὰ τῶν ἐκατέρωθεν αὐτῆς πλευρικῶν ἐκτάσεων, κατήντησε συνηθέστατον ἑλληνικὸν ὄρεινόν τοπωνύμιον, ἐμφανιζόμενον εἰς τὰ βουνὰ τῆς Δωρίδος, εἰς τὸν Λάκμονα τῆς Πίνδου², εἰς τὸν Ἀράκυνθον τῆς Αἰτωλίας καὶ ἀλλαχοῦ³. Ζυγὸς ἐν Μάνη ὀνομάζεται καὶ σήμερον ἀκόμη ἡ Δυτικὴ πλευρὰ τῆς νοτίας κορυφογραμμῆς τοῦ Ταυγέτου, ἡ βλέπουσα πρὸς τὸν Μεσσηνιακὸν κόλπον καὶ περιλαμβάνουσα τὰ χωρία τοῦ τέως δήμου Λεύκτρου (πλὴν τῆς Μηλέας καὶ τῶν περὶ αὐτὴν) τῆς ἐπαρχίας Οἰτύλου, τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς περιλαμβανούσης τὰ εἰς τὴν ἐπαρχίαν Γυθείου ὑπαγόμενα χωρία τοῦ τέως δήμου Μαλευρίου (Μαλεύρης)⁴. Δὲν ὑπάρχει δὲ ἀμφιβολία, ὅτι τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ Ταυγέτου ἀπετέλει καὶ

¹ STADTMÜLLER, ἔ. ἀ. σελ. 304 (182). Εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Stadtm. παρεχόμενα παραδείγματα ἔχω νὰ προσθέσω, ὅτι ὁ ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου διασκευάσας τὴν Ἱταλικὴν παραλλαγὴν τοῦ Χρον. τ. Μορ. ἐκλαμβάνει τὸ *δρόγγος* ὡς χώρας δηλωτικὸν «*a quelli popoli de Dronzo*» (ἐκδ. Hopf ἐν *Chroniques Greco-Romanes* σελ. 437 καὶ 448), κακῶς δέ, νομίζω, ὁ ΑΛΑΜΑΝΤΙΟΥ (τὰ Χρονικά τοῦ Μορέως ἐν Δ.Ι.Ε. τ. 4 σελ. 579) περιλαμβάνει καὶ τὸ χωρίον τοῦτο μετὰ τῶν γεωγραφικῶν παρανοήσεων τοῦ Ἱταλοῦ διασκευαστοῦ.

² Παρβ. ἀπὸ τὸ τραγούδι τῶν Μπουκουβαλαίων τὸν στίχον: *Ποὺ 'ταν στὴ Γκούρα ἀρματωλὸς καὶ στὸ Ζυγὸ 'ταν κλέφτης* (STEINMETZ, ἐν *Λαογραφία*, τ. 10 σελ. 334).

³ Περὶ τῆς λέξεως *Ζυγός* καὶ τῆς γεωγραφικῆς αὐτῆς ἐννοίας ἴδε Κ. ΑΜΑΝΤΟΝ, *Ἑλληνικά* τόμ. 11 σελ. 272. Τὴν παλαιότητα τῆς τοπωνυμικῆς χρήσεως καὶ μάλιστα μὲ ἀκριβῆ τῆς λέξεως ἐρμηνείαν παρέχει χωρίον τοῦ Βυζαντινοῦ ιστοριογράφου Μιχαὴλ Ἀτταλειάτου: «*ὑπερανεστηκὸτα βουνὸν καὶ οἶον μεθόριον κείμενον τῆς τε Μακεδονικῆς καὶ τῶν περὶ τὸν Ἰστρον χωρῶν, ὅς καὶ Ζυγὸς διὰ τοῦτο τοῖς ἐπιχωρίοις κατονομάζεται καὶ στενωποὺς ἔχει πολλούς, οὓς ὁ δημῶδης λόγος κλεισούρας καλεῖν παρέλαβε*» (Ἱστορία σ. 37, 11 Βόννης). Εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως, ὅτι τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ διαπρεποῦς νομικοῦ καὶ ιστοριογράφου τοῦ 11ου αἰ. παρουσιάζει λεκτικὰς τινὰς καὶ φραστικὰς ὁμοιότητας μὲ τὰ περὶ τοῦ Ζυγοῦ τῶν Μελιγκῶν σχετικὰ χωρία τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως (στ. 2994) καὶ τοῦ Δωροθέου Μονεμβασίας, περὶ τῶν ὁποίων θὰ γίνῃ κατωτέρω λόγος.

⁴ Ἴδε χάρτην τοῦ Γαλλικοῦ Ἐπιτελείου (Παρίσιοι 1852) φ. 17-18. Τοῦ αὐτοῦ Γαλλ. Ἐπιτ. *Triangulation et Levées de la Grèce* (1830-35) τόμ. 3 φ. 1.

τὸν ἐν τῷ Χρονικῷ τοῦ Μορέως ἀναφερόμενον *Ζυγὸν τῶν Μελιγκῶν*¹, τὸν ὁποῖον καὶ ἡ Γαλλικὴ παραλλαγή τοῦ Χρονικοῦ μεταγράφει «*Sigo*»² καὶ ἡ Ἱταλικὴ ἀναφέρει κακῶς χωρίζουσα εἰς δύο «*Zigo e Meligo*», ἢ «*del Drogo, di Melengó*»³.

Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ Ταυγέτου τοποθετεῖ τὸν Ζυγὸν καὶ ὁ ἱστορικὸς τῶν Παλαιολόγων Φραντζῆς, ὅστις καὶ διαιρεῖ τοῦτον εἰς ἔσω καὶ ἔξω Ζυγόν, ὀρίζων καὶ τὰ ἐν ἑκατέρῳ μέρει περιλαμβανόμενα χωρία⁴, ἡ δὲ διαίρεσις αὕτη συμπίπτει μὲ τὴν εἰς μεταγενεστέρους χρόνους ἐμφανιζομένην διαίρεσιν τῆς Μάνης εἰς Ἑξω καὶ Μέσα Μάνην⁵. Ὁ δὲ σύγχρονος τοῦ Φραντζῆ ἱστορικὸς Κριτόβουλος ὁ Ἰμβριος ὀνομάζει ὁλόκληρον τὸν Ταυγέτον *Ζυγόν*⁶. Τούτου τοῦ Ζυγοῦ κάτοικοι εἶναι οἱ ὑπὸ τοῦ Κανανοῦ Λασκάρεως ἀναφερόμενοι ὡς ἰδιόγλωσσοι «*Ζυγιῶται οἱ ἐν Πελοποννήσῳ*», περὶ τῶν ὁποίων πολὺς ἄλλοτε ἔγινε λόγος, καὶ τοὺς ὁποίους ὁ μὲν Λάμπρος ἐθεώρησεν Ἀτσιγγάνους, ὁ Σάθας Γερμανοὺς καὶ ὁ Ν. Βέης μυστηριώδη φυλὴν, ἐνῶ ὁ Ν. Γ. Πολίτης ἔδωκεν ἕκτοτε τὴν ὀρθὴν περὶ τούτων γνώμην ταυτίσας αὐτοὺς πρὸς Σλαβικὰ λείψανα τῶν Μελιγκῶν⁷. «*Μέγας Ζυγὸς*» ὀνομάζεται ἡ περιφέρεια αὕτη τῆς Μάνης εἰς ἔγγραφον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Συμεὼν τοῦ Α' τοῦ ἔτους 1484⁸ χαρακτηριζομένη ὡς Πατριαρχικὴ ἑξαρχία, τὴν ὁποίαν ὡς τοιαύτην ἐνέμετο ἐν ἔτει 1618 «ὁ ἱερεὺς Νικήτας καὶ ἑξαρχος πατριαρχικὸς Ζυγοῦ», ὑπογεγραμμένος πρῶτος εἰς πρὸς τὸν Δοῦκα τοῦ Νεβέρ ἀναφορὰν τῶν Μανιατῶν, εἰς τὴν ὁποίαν μεταξὺ ἄλλων ἐπιφανῶν Μανιατῶν συνυπογράφεται καὶ ὁ «*Οἰκονόμος Κοντήφαρης μὲ τὴ γενειά μου καὶ μὲ τὰ χωρία τοῦ Ζυγοῦ*»⁹. Εἰς σύγχρονον δὲ

¹ Ὁ Π. ΚΑΛΟΝΑΡΟΣ προτιμήσας ἐν στ. 1718 τὴν κατὰ ἐσφαλμένην γραφὴν γεν. πληθ. τῶν *ζυγῶν* ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ ἐκ τῶν *ζυγόν* (διότι εἰς τὸ Χρον. τ. Μ. ἡ ἐκ συντάσσεται μετ' αὐτ. πρὸς δήλωσιν τῆς ἐκ τόπου κινήσεως) ὁμιλεῖ περὶ δύο *Ζυγῶν*, ἐνῶ πρόκειται πάντοτε περὶ ἐνὸς Ζυγοῦ. Τὸ αὐτὸ λάθος ἐπαναλαμβάνεται καὶ εἰς τὸν Πίνακα ἐν λ. *Μελιργοί*. Κακῶς ἐπίσης καὶ ὁ ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ (ἔ. ἀ. σελ. 61) ἐννοεῖ πλείονας Ζυγοὺς τῶν Μελιγκῶν.

² Ἑκδ. Γ. Χ. ὑπὸ LONGNON § 333. Περβλ. καὶ ΣΤ. ΔΡΑΓΟΥΜΗ, Χρονικῶν Μορέως Τοπωνυμικὰ κλπ. Ἀθῆναι 1921 σελ. 189,, ὅπου ὁμως ἐσφαλμένως ὁ «*Ζυγὸς τοῦ Μελιγοῦ*» τοῦ στ. 1718 τοῦ Ε. Χ. τοποθετεῖται εἰς τὴν Κυνοουρίαν.

³ ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ, ἔ. ἀ. σελ. 579. VASMER, ἔ. ἀ. σελ. 170. Hopf, ἔ. ἀ. σ. 448.

⁴ ΓΕΩΡ. ΦΡΑΝΤΖΗ (ἔκδ. Ἰω. Παπαδοπούλου παρὰ Teubner) σελ. 133 καὶ σελ. 199.

⁵ ΝΗΦΑΚΗ, «Ἱστορία τῆς Μάνης» παρὰ MAURER, Das Griech. Volk τόμ. 3 σελ. 1 στ. 25-26: «τὸ μέρος τ' ἀνατολικὸν λέγεται Κάτω Μάνη — τὰ ἄλλα δύο τὰ δυτικὰ Ἑξω καὶ Μέσα Μάνη».

⁶ Ἱστοριῶν Γ' κεφ. 30-31 ἐν F. H. G. MÜLLER τόμ. 5 σελ. 134: «παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ μεγάλου ὄρους τῆς Σπάρτης, ὃ δὴ Ζυγὸς λέγεται».

⁷ ΣΠ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ, Κανανὸς Λάσκαρις, Παρνασσὸς τόμ. 5 (1881) σελ. 705 καὶ Μικταὶ Σελίδες (1903) σελ. 581 καὶ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος τ. 6 σελ. 764. Κ. ΣΑΘΑ Μνημεῖα Ἑλλήν. Ἱστορίας τ. 1 σελ. XXII, 3. Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, Οἱ Ζυγιῶται τῆς Πελοποννήσου, Εφημ. Αἰὼν ἀρ. 3812 τῆς 26 Μαρτίου 1882 καὶ Λογογραφικὰ Σύμμεκτα (Ἀθ. 1920) τ. Α' σελ. 136 κ. ἐ. Ν. Α. ΒΕΗ ἄρθρον Ζυγιῶται Λεξ. Ἑγκυκλ. Ἑλευθερουδάκη. ⁸ Α. ΠΑΠ. ΚΕΡΑΜΕΩΣ, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολ. Σταχυολ. τ. Α' σελ. 477.

⁹ Κ. ΣΑΘΑ, Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς (Ἀθῆναι 1869) σελ. 206, ὅπου ἐσφαλμένως ὁ Νικήτας γράφεται «ἐπίσκοπος». Παρβ. Π. ΖΕΡΑΕΝΤΟΥ, Τάξις ἱεραρχικὴ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἐκκλησιῶν (ἐν Ἐρμούπολει 1922) σελ. 5 ὑποσ. 5 καὶ 6 καὶ τὰς αὐτόθι παραπομπάς.

στατιστικὸν τῆς Μάνης ἔγγραφον, ἀποστελλόμενον τὸ 1617 ἀπὸ τὸν Medici πρὸς τὸν αὐτὸν δοῦκα τοῦ Νεβέρ, ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν χωρίων καὶ Poliana di Sigo¹, καπετάνος δὲ τοῦ Ζυγοῦ (Capo de Xigo) ἀναφέρεται εἰς Βενετικὸν ἔγγραφον².

«Ζυγὸν τοῦ Μελιγκοῦ» ὀνομάζει τὸν Ζυγὸν τοῦ Ταυγέτου ὁ Χρονογράφος τοῦ Δωροθέου Μονεμβασίας³ καὶ ὁ Μανιάτης στιχοπλόκος τοῦ 18ου αἰῶνος Νικήτας Νηφάκης, ἀλλὰ μόνον εἰς ἓνα στίχον⁴. Ἄλλ' ὁ μὲν (Ψευδο)-Δωρόθεος παραλαμβάνει τὴν ὀνομασίαν ἀπὸ τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως, τὸ ὁποῖον σχεδὸν ἀντιγράφει⁵, ὁ δὲ Νηφάκης παρέλαβεν αὐτὴν εἴτε ἀπὸ τὸν Χρονογράφον τοῦ Δωροθέου, τὸν ὁποῖον ἀσφαλῶς θὰ ἐγνώρισεν, ἀφοῦ τοῦτο ἦτο τότε τὸ μόνον ἱστορικὸν βιβλίον εἰς χεῖρας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ⁶, εἴτε, ὅπερ καὶ πιθανώτερον, ἀπὸ τὴν σύγχρονον ζωντανὴν παράδοσιν. Τὸ λαωνικὸν τοπωνύμιον «Ζυγὸς» τόσον εἰς τὸν Νηφάκην⁷, ὅσον καὶ εἰς ὅλην τὴν γραπτὴν καὶ προφορικὴν παράδοσιν ἀπὸ τὴν Τουρκοκρατίαν καὶ κάτω φέρεται συνήθως ἀπλοῦν χωρὶς τὸ «Μελιγκοῦ». Τὸ τελευταῖον τοῦτο διετερήθη ἐν τούτοις εἰς τὸ «Κάστρο τοῦ Μελιγκοῦ»⁸, ὅπου καὶ μέχρι σήμερον σώζεται ὡς λέξις καὶ ὡς πρᾶγμα, καὶ εἰς ἄλλας περιπτώσεις τῆς γραπτῆς παραδόσεως, ὡς π. χ. εἰς τὸν κατάλογον τῶν Μελῶν τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ὅπου ἀναφέρεται ὁ Καπετὰν Νικολάκης Χρηστέας ὡς «Διοικητῆς καὶ Καπετάνος τῆς ἐπαρχίας Ζυγοῦ τοῦ Μελιγκοῦ (δηλ. Πλάντζα)»⁹.

Ὁ κατὰ τὸ 1805 περιηγηθεὶς τὴν Μάνην Ἕλληνας ἀξιωματικὸς Leake, εἰς τὸν ὁποῖον χρεωστοῦμεν πολλὰς καὶ ἀκριβεῖς εἰδήσεις περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς τοπογραφίας τῆς Μάνης, τὸν «Ζυγὸν τοῦ Μελιγκοῦ» ἀναφέρει ὡς παλαιὸν ὄνομα τοῦ Ταυγέτου μόνον εἰς τὰ «Πελοποννησιακά» αὐτοῦ καὶ μάλιστα κατὰ παραπομπὴν εἰς τὸν Χρονογράφον τοῦ Δωροθέου¹⁰. Εἰς τὸ κύριον περιηγητικὸν τοῦ ἔργου¹¹ ἀναφέρει πάντοτε ἀπλῶς «Ζυγὸν» ἐν Μάνῃ ὡς ὄνομα ἐπισκοπῆς, καπετανίας καὶ ἐν γένει τοπικῆς περιφερείας, τῆς ὁποίας μὲ ἀκριβείαν ἀναγράφει τὰ ὅρια καὶ τὴν περιοχὴν. Περιλαμβάνει δηλαδὴ αὕτη τὴν βουνοσειρὰν τοῦ Ταυγέτου κατὰ μῆκος ἀπὸ τοῦ χωρίου Λεύκτρου μέχρι τοῦ Βοίτυλου καὶ ἀρχίζει ἀπὸ τὸ χωρίον Πύργος (Λεύκτρου), τὸ ὁποῖον ἔχει ὡς ὄριον ἀπὸ Βορρᾶ, καὶ ἔχουσα εἰς τὸ μέσον τὴν Πλάτσαν καταλήγει πρὸς Νότον εἰς τὸ Βοίτυλον, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου χωρίζεται διὰ μεγάλης χαράδρας. Ὡς ὁρόσημον τοῦ πρὸς Νότον τέρματος τοῦ Ζυγοῦ θεωρεῖται ὑπὸ τῶν ἐντοπίων ἔκπαλαι ἢ παρὰ τὸ χωρίον Πολιάνα «Μεγάλῃ Πέτρᾳ» τοῦ Ἁγίου Νίκωνος, ἀποσπασθεῖσα ἐκ τοῦ ὑπερκειμένου

¹ BUCHON, Nouvelles Recherches Historiques τ. 1 σελ. 283. ² Κ. ΣΑΘΑ, Μνημεῖα Ἑλλ. Ἰστ. τ. 1 σελ. XXII καὶ τ. 6 σελ. 371. ³ Ἐκδ. Βενετίας παρὰ Νικ. Σάρφ (1681) σελ. 480. ⁴ Στ. 74 παρὰ Maurer, ἔ. ἀ. «Καὶ τοῦ Ζυγοῦ τοῦ Μελιγκοῦ τίς χώρες ν' ἀριθμήσω». ⁵ Κ. ΣΑΘΑ, Μνημεῖα τ. 1 σ. XXII, 2. ΑΔ. ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ, ἔ. ἀ. σ. 530 κ. ἔ. ⁶ Κ. ΣΑΘΑ, Νεοελληνικὴ Φιλολογία σελ. 223.

⁷ Εἰς τοὺς στ. 58, 79, 87, 112, 118 παρὰ Maurer, ἔ. ἀ. ⁸ Ἴδε κατωτέρω.

⁹ ΒΑΛ. ΜΕΞΑ, Οἱ Φιλικοὶ (Ἀθῆναι 1940) ἀρ. 75 σελ. 12.

¹⁰ W. M. LEAKE, Peloponnesiaca σελ. 138,.

¹¹ Τοῦ αὐτοῦ, Travels in the Morea τόμ. I σελ. 261 κ. ἔ.

φερωνύμου βουνοῦ τοῦ ὁσίου, καλουμένου «*Ἅγιο-Νίκος*»¹. Ἐπὶ Τουρκοκρατίας καὶ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τῶν Ὁρλώφ, ὁπότε ἡ Μάνη ἀνεκχευήθη αὐτόνομος ὑπὸ ἐντόπιον Μπέην ἡγεμονία, ὁ Ζυγὸς ἀπετέλεσε μίαν ἀπὸ τὰς ἑπτὰ καπετανίας τῆς Μάνης, ὡς τοιαυτὴ δὲ ἀναφέρεται καὶ ἀπὸ τοὺς περιηγητὰς² καὶ εἰς ἐπίσημα ἔγγραφα³. Καπετάνος δὲ τοῦ Ζυγοῦ ἦτο ὁ Χριστέας, κατ' ἀρχὰς ὁ Χριστόδουλος, τοῦ ὁποίου διεσώθη ἡ σφραγὶς φέρουσα γύρω ἀπὸ ὀρθούμενον λέοντα τὰ γράμματα ΧΡΔΛ (Χριστόδουλος) ΧΡΞΕ (Χριστέας) ΖΥΓΟΥ⁴, καὶ ἀκολούθως ὁ Νικολάκης Χριστέας. Ὁ πύργος τοῦ Χριστέα σώζεται ἀκόμη εἰς τὸν μεταξὺ Τραχήλας καὶ Σελίνιστας ὁρμίσκον τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ὅπου ἦτο ἡ ἀρχαία Πέφνος. Καὶ εἰς ἔγγραφα τῆς ἐπαναστάσεως πολλάκις συναντῶμεν τὸν Ζυγὸν τῆς Μάνης⁵. Κατὰ τὴν ἐπὶ Καποδίστρια διοικητικὴν διαίρεσιν τοῦ Κράτους ὑπῆρχεν ἐπαρχία Ζυγοῦ, περιλαμβάνουσα τὸν δῆμον Λεύκτρου καὶ τινὰ χωρία γειτονικῶν δήμων τῆς νῦν ἐπαρχίας Οἰτύλου, εἰς δὲ τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν τοῦ 1843 παρακάθηνται δύο πληρεξούσιοι τοῦ «*Ζυγοῦ Σπάρτης*», ὡς ἀπεκαλεῖτο τότε διὰ λόγους ἱστορικοῦ γοήτρου ἡ Μάνη, αὐτοὶ δὲ εἶναι ὁ Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης καὶ ὁ Στέφανος Χριστέας⁶. Τὸ τοπωνύμιον «*Ζυγὸς*» καὶ τὸ ἐθνικὸν αὐτοῦ «*Ζυγιώτης*» ζῆ ἀκουόμενον καὶ σήμερον, ὅχι μόνον εἰς τὴν λαογραφικὴν παράδοσιν⁷, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ τῆς Μάνης μὲ τὰς σχετικὰς ἐννοίας.

Περὶ τοῦ ὀνόματος *Μελιγκοί-Μηλιγκοί* τῆς Βυζαντινῆς παραδόσεως ἐπεκράτησε γενικῶς ἡ γνώμη νὰ θεωρῇται τοῦτο δηλωτικὸν φυλῆς σλαβικῆς ἢ σλαβομιγούς. Τοῦτο εἶναι ὀρθόν. Ἀλλὰ ἡ γνώμη, ἥτις ἀβασανίστως υἱοθετεῖται καὶ ἀπὸ τοὺς συντάκτας τῶν σχετικῶν ἄρθρων εἰς τὰ δύο ἑλληνικὰ Ἑγκυκλοπαιδικὰ Λεξικά, ὅτι οἱ *Μελιγκοί* λέγονται καὶ *Μιλέντζοι* καὶ *Μιλτσάνοι*, εἶναι ἐσφαλμένη, διότι οἱ δύο οὗτοι τύποι εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστοι καὶ ἀνύπαρκτοι εἰς τὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν. Ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Horp⁸

¹ Ἴδε Π. Κ(ΑΝΕΛΛΙΔΗΝ) Ἑβδομάς 1887 φ. 33 καὶ εἰς Ἡμερολόγιον Σκόκου 1887 σελ. 236. Ἐνεκα τῆς γειτνιάσεως τὸ χωρίον Πολιάνα μετωνομάσθη κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους εἰς Ἅγιον Νίκωνα.

² ROUQUEVILLE, Voyage en Grèce τ. 5 σελ. 164. LEAKE, ἔ. ἀ. σελ. 315.

³ Ἑγγραφοὶ Ἰστ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρ. 7234. Καταγραφή τοῦ Μορέως 11 Ἰανουαρίου τοῦ 1811, δημοσιευθὲν ὑπὸ ΑΝΤ. ΜΗΛΙΑΡΑΚΗ (Ἑστία 1891 σελ. 317). «Ἡ καπιτανία τοῦ Ζυγοῦ ἀπὸ Πολιάνα ἕως τοῦ Φονισ τοῦ Λαγκάδι ἐπαρχία Πλάτσης δυσικὰ μέρη σπίτια 1200». Παρβ. καὶ ΝΗΦΑΚΗΝ, ἔ.ἀ. στ. 118.

⁴ Εἰς ἔγγραφον τοῦ ἔτους 1813 εὐρισκόμενον παρὰ τῷ κ. Πέτρῳ Θεοδορομπεάκῳ. Εἰς ἔγγραφον τοῦ 1806 (Ἐκπαιδευτικὸν, Ἱστορικαὶ Ἀλήθειαι περὶ συμβάντων τινῶν τῆς Μάνης, Ἀθ. 1858, σελ. 46) ὑπογράφεται «Καπετὰν Χριστόδουλος Χριστέας μὲ τὸ Ζυγὸ ὑπόσχομαι».

⁵ Γ. ΦΙΑΜΜΟΝΟΣ, Δοκίμιον περὶ τῆς Ἑλλήν. Ἐπαναστ. τ. Α' σελ. 213 καὶ 214. «Ζυγὸς μὲ τὰ χωρία του στρατιῶται 1000». ΘΕΟΦΑΝΙΔΟΥ, Ἀρχεῖον τ. Β' σελ. 9-10.

⁶ Πρακτικά Ἐθνοσυνελεύσεως τόμ. 1 σελ. 3 καὶ σελ. 700.

⁷ Κ. ΠΑΣΣΑΓΙΑΝΝΗ, Μανιάτικα Μοιρολόγια καὶ Τραγούδια (1928) ἀρ. 129 στ. 5 ὅπου ὁμως ἐσφαλμένως λέγεται, ὅτι τὸ καπετανάτο τοῦ Μούρτζινου (δηλ. τῆς Ἀνδροῦβιστας) ἔφτανε καὶ ἐξουσίαζε στὸ Ζυγόν, καὶ ἀρ. 172 στ. 3.

⁸ Griechenland im Mittelalter und in der Neuzeit, εἰς τὴν Ἑγκυκλοπαιδεῖαν ERSCH καὶ Gruber τόμ. 83-84 καὶ εἰς ἰδιαίτερον βιβλίον σελ. 127.

παραπέμποντος εἰς τὸν Τσέχον σλαβολόγον Schafarik, ὅστις ἰσχυρίζεται, ὅτι τὰ ὀνόματα τῶν δύο σλαβικῶν φυλῶν τοῦ Ταῦγέτου *Μηλιγκοὶ* καὶ *Ἐξερίται* ἐτυμολογικῶς ταυτίζονται μὲ τοὺς ἀρχικοὺς σλαβικοὺς τύπους Milenci-Milceni καὶ Jezerci, ὀνομάτων, τὰ ὁποῖα ἔφερον ὠρισμέναι σλαβικαὶ φυλαί, λιθουανικαί, βουλγαρικαὶ ἢ βοημαί¹. Τὴν σλαβικὴν ρίζαν milz (= ἀγαπητός) τοῦ ὀνόματος *Μηλιγκοὶ* καὶ τὴν συσχέτισιν αὐτῶν μὲ τοὺς Milzani ἐπανέλαβον καὶ νεώτεροι σλαβολόγοι, ἀλλὰ τὴν ἐκδοχὴν ταύτην ἀπορρίπτει ὁ σημερινὸς σλαβολόγος τοῦ Βερολίνου M. Vasmer, θεωρῶν αὐτὴν ἀνθαίρετον, παρὰ τὴν μεγάλην, ὡς λέγει, προτίμησίν της ἀπὸ τοὺς Σλάβους ἐρευνητάς². Καὶ ὅπως θὰ δειχθῇ παρακάτω, ἔχει δίκαιον.

Ὡς ὄνομα φυλῆς σλαβικῆς ἀναφέρονται οἱ *Μελιγκοὶ* (*Μηλιγκοὶ*) τὸ πρῶτον καὶ μόνον ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον, ὅστις μᾶς δίδει πολλὰς καὶ ἐνδιαφερούσας περὶ αὐτῶν εἰδήσεις. Ὁ ἐστεμμένος Βυζαντινὸς συγγραφεὺς διηγεῖται, ὅτι κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ βασιλέως Θεοφίλου (829-842) καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μιχαὴλ τοῦ Γ' τοῦ ἐπικαλουμένου «*μεθύσου*» (842-867) ἐπανεστάτησαν οἱ Σλάβοι τῆς Πελοποννήσου καὶ ἔγιναν ἀναρχικοί. Ἀποσταλὲς δὲ Θεόκτιστος ὁ Βρυένιος ὡς στρατηγὸς Πελοποννήσου μετὰ ἰσχυρᾶς δυνάμεως, ὑπέταξε καὶ ὑπεδούλωσεν ὅλους τοὺς ἄλλους Σλάβους τῆς Πελοποννήσου πλὴν μόνων τῶν Ἐξεριτῶν καὶ τῶν Μελιγκῶν, οἱ ὁποῖοι καταφυγόντες εἰς τὸ δυσπρόσιτον ὄρος Πενταδάκτυλον (Ταῦγeton) ἐγκατεστάθησαν εἰς μὲν τὴν μίαν πλευρὰν τοῦ ὄρους οἱ Μελιγκοί, εἰς δὲ τὴν ἑτέραν οἱ Ἐξερίται. Ἀλλὰ κατορθώσας ὁ αὐτὸς Βρυένιος καὶ τούτους νὰ ὑποτάξῃ, ἐπέβαλε φόρον ὑποτελείας (πάκτον), εἰς μὲν τοὺς Μελιγκοὺς νομίσματα 60, εἰς δὲ τοὺς Ἐξερίτας νομίσματα 300. Ἀλλ' ὕστερον, ἐπὶ τῆς βασιλείας Ρωμανοῦ τοῦ Λακαπηνοῦ (919-944), οὗτοι ἐπανεστάτησαν πάλιν, ὁ δὲ τότε διορισθεὶς στρατηγὸς εἰς τὸ θέμα Πελοποννήσου Κρινίτης ὁ Ἀροτρεῖς, ἐκστρατεύσας καὶ πολεμήσας ἐναντίον αὐτῶν ἐπὶ ὀκτάμηνον, ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ ὁμολογήσουν ὑποταγὴν, ἠῤῥξῃσεν ὅμως τὸν φόρον τῆς ὑποτελείας τῶν μὲν Μελιγκῶν ἀπὸ 60 εἰς 600, τῶν δὲ Ἐξεριτῶν ἀπὸ 300 εἰς 600 νομίσματα, ἅτινα καὶ εἰσπράξας ἀπέστειλεν εἰς τὸ βασιλικὸν ταμεῖον. Ὑστερον ὅμως, ὅταν ὁ διαδεχθεὶς τὸν Κρινίτην εἰς τὴν στρατηγίαν τῆς Πελοποννήσου Βάρδας ὁ Πλατυπόδης ἐστασίασε κατὰ τοῦ Κράτους καὶ συνεπανεστάτησαν ἐπωφεληθέντες τὴν γενομένην ἀταξίαν καὶ οἱ ἄλλοι Σλάβοι, τότε οἱ Μελιγκοὶ καὶ οἱ Ἐξερίται, ὅχι μόνον δὲν συνετάχθησαν μὲ τοὺς ἐπαναστάτας, ἀλλὰ καὶ ἐξήτησαν συγχώρησιν παρὰ τοῦ βασιλέως Ρωμανοῦ διὰ τὴν προτέραν ἀπειθείαν παρακαλέσαντες νὰ

¹ P. SCHAFARIK, Slavische Altertümer, Leipzig 1844 τόμ. Β' σελ. 193, 203, 228, 611, 631 κ. ἑ. Πόσον ἀκριτῶς καὶ ἐπιπολαιῶς ἐτυμολογεῖ τὰ ἑλληνικὰ ὀνόματα ὁ Schafarik, δεικνύει καὶ ἡ ταύτισις τῶν Μανιατῶν μὲ τοὺς Σλάβους Manjazer καὶ τοῦ Λακωνικοῦ Ἑλούς (Elos) μὲ τὴν Ἥλιδα («Elis jetzt Lala»).

² M. VASMER, Die Slaven im Griechenland, ἔ. ἀ. σ. 164 καὶ ἰδίως σελ. 170 Νο 46 τῶν Λακωνικῶν τοπωνυμίων (Lakonien), ὅπου καὶ αἱ σχετικαὶ παραπομπαὶ εἰς τοὺς νεωτέρους Σλαβολόγους PERWOLT καὶ NIEDERLE.

μειωθῇ τὸ πάκτον αὐτῶν εἰς τὸ παλαιὸν ποσόν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπέτυχον, διότι ὁ Ρωμανός, φοβηθεὶς μήπως προστεθοῦν καὶ αὐτοὶ εἰς τοὺς ἄλλους ἐπαναστάτας, ὁπότε θὰ ἐπῆρχετο ἐξολόθρευσις τοῦ θέματος, ἐξέδωκε χρυσόβουλλον, διὰ τοῦ ὁποίου ἐμειοῦτο ὁ φόρος τῆς ὑποτελείας αὐτῶν εἰς τὰ ἀρχικά ποσά¹.

Ἡ ἐκδοχή, καθ' ἣν οἱ κατὰ τὸν 8ον αἰῶνα (ἐνωρίτερα ἢ ὑστερώτερα ἀδιάφορον) τὸ πρῶτον εἰς τὴν Πελοπόννησον ἐλθόντες Σλάβοι ἔφεραν ἀπὸ τὰς κοιτίδας αὐτῶν σλαβικά φυλετικά ὀνόματα Milzeni=Μηλιγγοὶ καὶ Jezerni=Ἐζερίται, τὰ ὁποῖα ἔδωκαν καὶ εἰς τοὺς ὑπ' αὐτῶν κατοικηθέντας Λακωνικοὺς τόπους², εἶναι ἔξω πάσης λογικῆς. Οἱ κατελθόντες εἰς τὴν Ἑλλάδα Σλάβοι δὲν ἦλθαν κατὰ πυκνὰς καὶ συμπαγεῖς μάζας, ἀνηκούσας εἰς μεγάλους καὶ ὁμοιογενεῖς σλαβικοὺς κλάδους, οὔτε διεκρίνοντο εἰς διαφόρους καὶ χωριστὰς φυλάς. Ἐλθόντες κατὰ μικρὰς ομάδας καὶ ἐγκατασταθέντες εἴτε ὡς πλάνητες, εἴτε ὡς αἰχμάλωτοι πολέμου εἰς τὰ διάφορα σημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου, ἔλαβαν διάφορα ἑλληνικά ἢ ἐξελληνισθέντα ὀνόματα ἐκ τοῦ τόπου ἰδίως τῆς ἐγκαταστάσεως αὐτῶν, ἢ καὶ ἐξ ἄλλων αἰτίων³. Ὅπως δὲ ὀνομάσθησαν Ρυγχῖνοι καὶ Στρυμονῖται καὶ Δανουβῖται οἱ ἀπὸ Ρυγχίνου καὶ Στρυμόνος καὶ Δουνάβεως Σκλαβηνοί⁴, ὁπως Ἐζερίται ὀνομάσθησαν οἱ εἰς τὸ Λακωνικὸν Ἔλος ἐγκατασταθέντες Σλάβοι κατὰ μετάφρασιν τοῦ ἑλληνικοῦ «Ἔλος» εἰς τὸ σλαβικὸν ezelo (=λίμνη)⁵, ἔτσι καὶ Μελιγγοὶ ὀνομάσθησαν οἱ εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ Ταυγέτου ἐγκατασταθέντες Σλάβοι, λαβόντες τὸ ὄνομα τοῦτο, τὸ ὁποῖον, ὡς ἔχει σκοπὸν νὰ ἀποδείξῃ ἡ ἐργασία μου αὐτή, εἶναι ὄνομα ἑλληνικὸν καὶ ἐγγώριον, δοθὲν εἰς αὐτοὺς ἐκεῖ ἐπὶ τόπου ὑπὸ τῶν ἰθαγενῶν τῆς Μάνης καὶ ἀναπτυχθὲν συγχρόνως καὶ εἰς τοπωνύμιον.

Ὅτι τὸ ὄνομα Μελιγκοῦ-Μελιγκῶν εἶχεν ἐκ παλαιοῦ τοπωνυμικὴν ἔννοιαν, μαρτυρεῖ τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως, καθὼς καὶ ἡ παλαιότερα καὶ ἡ νεωτέρα τούτου παράδο-

¹ ΚΩΝΣΤ. ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΥ, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν, τόμ. Γ' σελ. 222 κ. ἐ. (Βόννης). Περί τῶν ἀνταρσιῶν καὶ τῆς ὑποταγῆς τῶν Σλάβων τούτων τῆς Πελοποννήσου, καθὼς καὶ γενικώτερα περὶ αὐτῶν, ἴδε: Π. ΖΕΡΑΕΝΤΗ, Μηλιγγοὶ καὶ Ἐζερίται Σλάβοι ἐν Πελοποννήσῳ (Ἐρμούπολις 1922) σελ. 17 κ. ἐ. Κ. ΑΜΑΝΤΟΥ, Σλάβοι καὶ Σλαβόφωνοι εἰς τὰς Ἑλλήν. χώρας, *Πρακτικὰ τῆς Ἑλλήν. Ἀνθρωπολογικῆς Ἑταιρείας* τοῦ 1926 σελ. 15, καὶ τοῦ αὐτοῦ, Οἱ Σλάβοι εἰς τὴν Ἑλλάδα, *Byz. Neugr. Jahrbücher* τ. XVII (1939-1943) σελ. 210 κ. ἐ. ΑΝΤΩΝ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΥ, Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Βόρειοι γείτονες, Ἀθῆναι 1945 σελ. 121 κ. ἐ. Μ. VASMER, ἔ. ἀ. σελ. 170 κ. ἐ. Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ, Οἱ Σλάβοι ἐν Ἑλλάδι, Ἀθῆναι 1945 σελ. 51 κ. ἐ. ΑΛ. ΔΙΟΜΗΔΗ, *Βυζαντιναὶ Μελέται* τ. Β' (1946) σελ. 158 κ. ἐ. 207 καὶ τὰς αὐτόθι παραπομπάς. ΣΤΙΑΠ. ΚΥΡΙΑΚΙΑΝ, *Βυζαντιναὶ Μελέται* VI, Οἱ Σλάβοι ἐν Πελοποννήσῳ, Θεσσαλονίκη 1947 σ. 18 κ. ἐ. σ. 62 κ. ἐ.

² BUCHON, *Recherches Historiques sur la Princ. Franc. de Morée* τ. I σελ. XXIX.

³ Κ. ΑΜΑΝΤΟΥ, Μακεδονικά (Ἀθῆναι 1930) σελ. 13. Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ, Οἱ Σλάβοι ἐν Ἑλλάδι καὶ αἱ σλαβικὰ τοπωνυμία «*Νέα Ἑστία*» 1944, 1^η Ἰουνίου, τευχ. 408 σελ. 538. Ἴδε καὶ τὰς ἀνωτέρω παραπομπάς εἰς τὰς ἐργασίας ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΥ, ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ καὶ ΔΙΟΜΗΔΗ.

⁴ Βίος τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, MIGNE P. G. τ. 116 σελ. 1356. Ἴδε καὶ SCHAFFARIK, ἔ. ἀ. σ. 598.

⁵ M. VASMER, ἔ. ἀ. σελ. 167.

σις. Ἐν προσέξωμεν τὴν χρῆσιν τοῦ ὀνόματος *Μελιγκοί*, βλέπομεν ὅτι οὐδαμοῦ ἐκτὸς τοῦ Πορφυρογεννήτου ἐμφανίζεται τοῦτο ὑπὸ ἐθνολογικὴν ἔννοιαν. Ἐνῶ τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως ἀναφέρει Ἀλαμάνους, Βαράγγους, Βλάχους, Βουργάρους, Καταλάνους, Οὐγγρους, Σαρακηνοὺς, Τούρκους κλπ., οὐδέποτε καὶ οὐδαμοῦ ἀναφέρει *Μελιγκοὺς* ὡς ἔθνος ἢ λαόν. Ἡ λέξις φέρεται πάντοτε κατὰ γενικὴν πτῶσιν ἐνικοῦ ἀριθμοῦ «*Μελιγκοῦ*»¹ καὶ μόνον ἅπαξ ἐπὶ τῶν δέκα περιπτώσεων φέρεται κατὰ γεν. πληθ. «*Μελιγκῶν*»² καὶ ἐκεῖ δέ, ὅπως καὶ παντοῦ, ἡ γενικὴ αὕτη συνοδεύει τὸ οὐσιαστικὸν «*ζυγός*» ἢ «*δρόγγος*». Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν χωρίων τούτων τοῦ Χρον. τ. Μορ. εἰς τὸ ὁποῖον καὶ παραπέμπει, τὸ Λεξικὸν τῆς Βυζαντινῆς περιόδου τοῦ Sophocles ἐρμηνεύει τὴν λ. *Μελιγκοί* ὡς τοπωνύμιον.

Μνεῖαν τῶν *Μελιγκῶν* ὑπὸ ἔννοιαν ὅχι ἐθνολογικὴν, ἀλλὰ τοπωνυμικὴν, εὐρίσκομεν καὶ εἰς παλαιότερον τοῦ Χρον. τ. Μορ. κείμενον, εἰς τὸν *Βίον Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε*, τὸν ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ Σπυρ. Λάμπρου³. Ἐκεῖ εἰς θαῦμα τοῦ ὁσίου ὑπάρχει χωρίον, τὸ ὁποῖον ἔνεκα τῆς σημασίας αὐτοῦ ἀξίζει νὰ τύχη ἀναλυτικότερας ἐξετάσεως. Τὸ χωρίον ἔχει ὡς ἑξῆς: «*Τελχινές τινες καὶ βάσκανοι δαίμονες ἐξώρμησάν ποτε ἐνίους τῶν τὴν χώραν λαχόντων τῶν Ἀθρικῶν, οὓς δὴ καὶ Μιληγγοὺς καλεῖν εἰώθασιν ἀντὶ Μυρμιδόων οἱ ἐγχώριοι*»⁴. Τὸ ἀκατανόητον τοῦτο «*Ἀθρικῶν*» ἐγέννησεν εὐλογον ἀπορίαν καὶ εἰς τὸν ἐκδότην καὶ εἰς ἄλλους, ἐξ ὧν ὁ Ἀμαντος ἐπρότεινε τὴν διόρθωσίν του εἰς «*Ἀφρικῶν*»⁵. Ἀλλὰ διέλαθεν αὐτόν, καθὼς καὶ ὅλους τοὺς ἀσχοληθέντας⁶ μετὰ τὸ χωρίον τοῦτο, ὅτι ἡ γραφὴ «*Ἀθρικῶν*» εἶχεν ἔκτοτε ἀποδειχθῇ ἐσφαλμένη. Διότι ὁ Σπ. Λάμπρος δύο ἔτη ὕστερότερα εἶχεν ἀνακοινώσῃ⁷, ὅτι ὁ Βίος τοῦ Νίκωνος, τὸν ὁποῖον ἐξέδωκεν ἀπὸ τὸν Ἀγιορειτικὸν κώδικα τῆς Μονῆς Κουτλουμουσίη, γραφέντα τὸ 1630, εὐρίσκεται καὶ εἰς Βαρβερινὸν κώδικα τοῦ 15^{ου} αἰῶνος⁸ καὶ εἶχεν ἔκτοτε δημοσιεύσει οὐσιώδεις τινὰς διαφορὰς αὐτοῦ, τονίσας ὅτι «ὁ Βαρβερινὸς κώδιξ εἶναι ἄξιος εἰδικωτέρας μελέτης χάριν νέας ὀριστικῆς ἐκδόσεως τοῦ Βίου τούτου»⁹. Μία ἐκ τῶν οὐσιωδεστάτων διαφορῶν παρουσιάζεται εἰς τὸ ἀνωτέρω χωρίον, τὸ ὁποῖον εἰς τὸν Βαρβερινὸν κώδικα ἔχει «... τῶν τὴν χώραν λαχόντων τῶν ἐθνικῶν, ἣν δὴ καὶ Μιληγγοὺς καλεῖν εἰώθασιν οἱ ἐγχώριοι», οὐδεμία δὲ ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ἡ παράδοσις τοῦ κατὰ δύο αἰῶ-

¹ Χρ. τ. Μορ. στ. 1718, 2999, 3032, 4531, 4588, 4592, 4662, 5025. ² Στ. 2993.

³ Νέος Ἑλληνομνημόν τ. 3 σελ. 129-228. ⁴ Αὐτόθι σελ. 200 στ. 27 κ. ἐ.

⁵ Πρακτικὰ Ἑλλ. Ἀνθρωπολ. Ἑταιρ. (1926) σελ. 15, 16 καὶ ἐν *Byz.-Neugr. Jahrb.* τ. XVII (1939-1944) σελ. 210.

⁶ Π. ΖΕΡΑΕΝΤΗΝ, ἔ. ἀ. σελ. 10. ΣΤΙΑΠ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΝ, *Βυζαντιναὶ Μελέται* VI. Οἱ Σλάβοι ἐν Πελοποννήσῳ (Θεσσαλονίκη 1947) σελ. 18, 1. Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ, Οἱ Σλάβοι ἐν Ἑλλάδι σ. 57, 4.

⁷ Ν. Ἑλλην. τόμ. 5 σελ. 301.

⁸ Εἶναι ὁ ὑπ' ἀρ. 583 κώδιξ τῆς ἐν Ρώμῃ Βαρβερινῆς Βιβλιοθήκης. Περιγραφὴν τούτου λεπτομερῇ παρέχει ὁ Ν. ΒΕΗΣ (Vie de Saint Théoclète de Lacédémone ἐν *Revue Byzantine Suppl.* τόμ. II 1916, σελ. 3), ὅστις νομίζει ὅτι «δύναται ὁ κώδιξ νὰ ἀνήκῃ καὶ εἰς τὸν 14^{ον} τελευτῶντα αἰῶνα». ⁹ Ν. Ἑλλην. τ. 5 σελ. 304^δ.

νας παλαιότερου Βαρβερinoῦ εἶναι γνησιωτέρα καὶ ὀρθή¹. Ἄλλωστε «ἐθνικῶν χώραν» καὶ «ἐθνικῶν χωρίον» ἀναφέρει κατ' ἐπανάληψιν ὁ βιογράφος².

Ἡ φράσις «τὴν χώραν τῶν ἐθνικῶν, ἣν δὴ καὶ Μηλιγγοὺς καλεῖν εἰώθασιν οἱ ἐγχώριοι» δεικνύει σαφῶς τὴν τοπωνυμικὴν χρῆσιν τῆς λέξεως καὶ μαρτυρεῖ, ὅτι ἂν μὴ κατὰ τὰ μέσα τοῦ 10^{ου} αἰῶνος, ὅτε ἔζη καὶ ἔδρα ὁ ὅσιος Νίκων εἰς τὴν Λακωνικὴν, τοῦλάχιστον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 12^{ου}, ὅτε συνετάχθη ὁ Βίος αὐτοῦ³, ἡ χώρα τῶν ἐθνικῶν τῆς Λακωνικῆς ἐκαλεῖτο *Μελικοί*. Ὅτι δὲ τὸν τόπον καὶ ὄχι τοὺς κατοικοῦντας ἐδήλωνεν ἡ λέξις *Μελικοί*, ἐξάγεται πρῶτον ἐκ τῆς εἰς τοὺς ἐγχωρίους ἀποδόσεως τοῦ ὀνόματος⁴, πρᾶγμα πού δὲν θὰ συνέβαινεν, ἂν ἐπρόκειτο περὶ ὀνόματος φυλῆς, δεύτερον διότι θὰ ἐδηλοῦτο σαφέστερον ἡ φυλετικὴ ιδιότης, ὥς γίνεται ἄλλου⁵, τρίτον δὲ καὶ σπουδαιότατον ἐκ τῆς παρασελιδίου σημειώσεως τῆς ἐπιγραφομένης «Περὶ τῶν Μιλιγγιωτῶν»⁶ ἣτις φερομένη εἰς τὸ περιθώριον τοῦ Βαρβερinoῦ κώδικος παραπλεύρως τοῦ σχετικοῦ χωρίου διὰ τὴν δηλώσιν περιληπτικῶς τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐκεῖ κειμένου, ἀποδεικνύει, ὅτι διὰ τὴν δήλωσιν τῶν κατοικούντων τοὺς «*Μελικοὺς*» ἢ «τοῦ *Μελικοῦ*» εἶχεν ἔκτοτε σχηματισθῇ καὶ ἦτο ἐν χρήσει ἐθνικὸν «*Μελικιώτης*»⁷. Τοῦτο δὲ ἀντικατεστάθη ὑστερώτερα ἀπὸ τὸ «*Ζυγιώτης*» τοῦ Κανανοῦ, ὅταν καὶ τὸ τοπωνύμιον τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως «*Ζυγὸς τοῦ Μελικοῦ*» ἔγινε μὲ τὸν καιρὸν ἁπλῶς «*Ζυγός*», λησμονηθέντος καὶ παραλειπομένου εἰς τὴν καθημερινὴν χρῆσιν τοῦ πρότερον συνεκφερομένου «*Μελικοῦ*»⁸.

«*Χώρα τῶν ἐθνικῶν*» εἶναι ἡ ἀπὸ ἐθνικῶν κατοικουμένη, ὅπως εἶναι διὰ τὸν αὐτὸν βιογράφον καὶ «*ἡ τῶν Ἀωριέων χώρα*» (σ. 161₉) «*ἡ τῶν Λακώνων χώρα*» (σ. 178, σ. 195₂₃), «*ἡ τῶν Παφλαγόνων χώρα*» (σ. 191₁₀), «*ἡ τῶν Κορινθίων χώρα*» (σ. 211₂₈) κλπ. Ἀλλὰ τίνας ἦσαν οἱ ἐθνικοί; Ἡ λέξις δύναται νὰ σημαίνῃ τοὺς εἰδωολάτρας, τοὺς

¹ Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν διαφορῶν τῶν ἀναγνώσεων τοῦ Βαρβ. πρὸς τὰς ἀναγνώσεις τοῦ Κουτλ. τῶν παρατιθεμένων ὑπὸ τοῦ ΛΑΜΠΡΟΥ (Ν. Ἑλλήν. τ. Ε' σελ. 303 κ. ἑ.).

² Ν. Ἑλλήν. τ. 3 σελ. 194₇ «*τῆς τῶν ἐθνικῶν χώρας*», 194₁₁ «*τῶ ἀρχιτερομονοῦντι χωρίῳ τῶν ἐθνικῶν μετοχίῳ*». Περὶ τῆς διορθώσεως τοῦ Ἀμάντου εἰς «*Ἀφρικῶν*» θὰ γίνῃ καὶ κατωτέρω λόγος.

³ Ἐκ τῆς εἰς τὸν Βίον μνείας ὠρισμένων ἱστορικῶν γεγονότων καὶ προσώπων, ἀρχόντων κλπ. συνάγεται, ὅτι οὗτος συνετάχθη περὶ τὸ ἔτος 1142. Παρβ. HOFB ἔ. ἀ. σελ. 136.

⁴ Παρομοίους λαϊκοὺς χαρακτηρισμοὺς μεταχειρίζεται ὁ βιογράφος συχνότατα διὰ τὰ τοπωνύμια: Ν. Ἑλλ. 3, 153₂₁ «*ὁριοδρομήσας εἰς Πίδαυρον, ὃν καὶ Δαμαλᾶν εἰώθασιν καλεῖν οἱ ἐγχώριοι*», 156₉ «*τὴν Εὐβοίαν καταλαμβάνει, ἣν δὴ καὶ Εὐβοίον κεκλήκασιν*», 161₁₂ «*καὶ Μισίνης (= Μεσσήνης) ἣν καὶ Βουρκάνον ἐγχωρίως καλοῦσιν*», 161₁₇ «*Φθάσας δὲ τινα τόπον, ὃν καὶ Μῶρον καλεῖν εἰώθασιν οἱ προσοικοῦντες τῷ τόπῳ*», 186₁₃ «*Ἀνὴρ τις ἐκ κόμης Πλαγίας λεγομένης ὀρμώμενος*» κλπ.

⁵ Αὐτόθι σελ. 215₁₂. Δύο τινές, τὸ μὲν γένος Λατῖνοι, πατρίδα δὲ αὐχοῦντες τὴν Ἀκουιλίαν». 163₇, καὶ 166₁₀ «*τὸ ἰουδαϊκὸν φῶλον*». ⁶ Ν. Ἑλλήν. τ. 5 σελ. 304^α.

⁷ Τοιαῦτα τοπωνύμια κατ' ὄνομα πληθ. προελθόντα ἐξ ἐθνικῶν, ἢ οἰκογενειακῶν, ἢ ιδιότητά τινα σημαινόντων ὀνομάτων καὶ συνυπάρχοντα ἐνίοτε μετὰ τούτων ἐν τῇ χρήσει, ἔχομεν καὶ ἐκ τῆς ἀρχαίας (Δελφοί, Λοκροί, Λεοντῖνοι) καὶ ἐκ τῆς νεωτέρας παραδόσεως πολλὰ (Ἀρμενιοί, Βουτιάνοι, Βροντάδες, Γαργαλιάνοι, Καλημεριάνοι, Κωνσταντῖνοι, Μανταμάδες, Μασσόνοι, Μυτιληνοί, Ὁθωνιοί, Ποδαράδες, Τζερμιάδες κλπ.). ⁸ Ἴδε ἀνωτέρω σελ. 9.

μὴ χριστιανούς, τοιοῦτοι δὲ δὲν ἀποκλείεται νὰ ὑπῆρχαν ἀκόμη καὶ τότε εἰς τὰς κλεισούρας τοῦ Ταυγέτου, λείψανα τῶν παλαιότερων Ἑλλήνων, οἵτινες κατὰ τὸν Πορφυρογέννητον «ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ αἰοδίμου Βασιλείου (867-886) βαπτισθέντες χριστιανοὶ γεγόνασαν»¹. Πιθανώτατον ὅμως μοῦ φαίνεται, ὅτι «ἐθνικοὶ» νοοῦνται ἐδῶ οἱ μὴ Ἑλληνες, οἱ ἀλλόφυλοι, τὴν δὲ σημασίαν αὐτὴν ἔχει ἡ λέξις «ἐθνικός» καὶ εἰς ἄλλους Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς, ὅπως π.χ. εἰς τὸν Πορφυρογέννητον² καὶ εἰς τὸν σύγχρονον τοῦ βιογράφου Εὐσταθίου τὸν Θεσσαλονίκης³. Ὅτι δὲ ὁ βιογράφος τοῦ ὁσίου Νίκωνος «ἐθνικούς» ἐννοεῖ τοὺς ἀλλοφύλους, φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν διάκρισιν πὺν κάμνει τῶν «ἐθνικῶν» καὶ τοῦ «ἐθνους» ἀπὸ τοὺς «αὐτόχθονας» καὶ «ἐγχωρίους»⁴. Ἀλλ' ὅτι εἰς τοὺς «ἐθνικούς» τοῦ χωρίου τούτου ὑπάρχει ἡ ἐννοια τῶν ἀλλοφύλων καὶ βαρβάρων, ἔχομεν καὶ ἄλλο σπουδαιότερον τεκμήριον. Ὁ βιογράφος εἰς τὴν διήγησιν θαύματος ἀφορῶντος εἰς τοὺς κατοίκους τῶν Μελικῶν παριστάνει τούτους αἰμοχαρεῖς, φονεῖς καὶ ληστές, ἔχοντας ἰδίαν χώραν καὶ πατρίδα, δηλαδὴ ἰδίαν τοπικὴν περιφέρειαν⁵. Ὅταν δὲ οὗτοι μετὰ τὸ ἐγκλημάτων, τιμωρηθέντες ὑπὸ τοῦ ὁσίου καὶ μετανόησαντες, ἀπέστειλαν «καὶ αὐτοὺς δὴ τοῦ γένους κοινωνοῦντας ... θερμὴν ἱκεσίαν τῷ ὁσίῳ προσάξαι», ἐπέστρεψαν τὰ ἀρπαγέντα καὶ «ἔκτοτε δέος ὑπεισέη πασι τοῖς ἐκείνων φίλοις καὶ πατριώταις, καὶ τῷ δέει ἡ βάρβαρος ἐκείνη φύσις καὶ ἀτίθασος τὰς οἰκείας καὶ σχεδὸν εἰπεῖν φυσικὰς ἀγριότητας ἐπιλαθομένη συνθήκας ἔθετο ἐτησίως προσφέρειν τῇ θεῇ ταύτῃ μονῇ κηρούς τε καὶ θυμιάματα καὶ γεραίρειν ὅση δύναμις τὸν ὅσιον»⁶. Ἦσαν λοιπὸν οἱ ἐθνικοὶ αὐτοὶ ἀλλογενεῖς καὶ βάρβαροι καὶ εἶχαν ἰδίους φίλους καὶ πατριώτας, τὸ ὁποῖον δὲν σημαίνει ἄλλο ἐδῶ παρὰ τοὺς συμπατριώτας, ὅπως λέγομεν καὶ σήμερον τοὺς συμπολίτας.

Ἀπὸ τὸν Βίον τοῦ ὁσίου Νίκωνος μανθάνομεν ἐπίσης, ὅτι ἡ «τῶν ἐθνικῶν χώρα» τῆς Λακωνικῆς, ἥτοι οἱ Μελικοί, ἐδιοικεῖτο ἀπὸ ἰδιαίτερον ἄρχοντα, τοῦ ὁποίου τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα Ἀντίοχος καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ δονκὸς δεικνύει τὴν ἑλληνικὴν ἰθαγένειαν

¹ ΚΩΝΣΤ. ΠΟΡΦΥΡ. Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν, τόμ. Γ' (Βόννης) σελ. 224.

² Αὐτόθι σελ. 85 «τινὰ τῶν ἡμετέρων στρατηγῶν, δῶρα παρὰ τινων ἐθνικῶν πάμπολλα εἰληφότα», σελ. 149₁₉ «εἴ τινες ἄλλοι ἐθνικοὶ κατὰ τῆς τῶν αὐτῶν Χαρβατῶν χώρας ἀπέλθωσι», σελ. 128: «ἀλλὰ τὰ ἐκεῖσε ἔθνη, οἳ τε Χαρβάται καὶ Σέρβιοι καὶ...».

³ Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕ, Λαογραφικαὶ εἰδήσεις παρὰ τῷ Θεσσαλονίκῃ Εὐσταθίῳ Ἐπει. Βυζ. Σπ. τ. Α' σελ. 18 κ. ἑ.

⁴ Ν. Ἑλλην. τ. 3 σελ. 174₂₂ καὶ σελ. 177₂₆: «τοῦ βουλγαρικοῦ ἔθνους», σελ. 177₂₈: «ἅπαν τὸ ἔθνος τῆς βουλγαρικῆς φάλαγγος», σελ. 172₁₈ «αὐτόχθονας», σ. 187₁₈: «ἐγχωρίους καὶ αὐτόχθονας», σελ. 216₁₁. «ξένοις οὖσι καὶ οὐκ αὐτόχθοσι». Παρομοίαν διάκρισιν κάμνει ὁ βιογράφος μετὰ τῶν «ἀλλοδαπῶν» καὶ «ἡμεδαπῶν». Σελ. 212₂₆: «περὶ τοῦ ἐξ ἀλλοδαπῆς ὁρμωμένου χώρας τοῦνομα Ἰωάννου» καὶ σελ. 185₂₄: «Ἄνθρωπος τις τῶν ἡμεδαπῶν τοῦ Ἑλούς καὶ τροφίμων» σ. 187₃₀: «Ἄνθρωπος γὰρ τις τῶν ἡμεδαπῶν τοῦ Ἑλούς καὶ ἐγχωρίων». Ἐκ τῶν δύο τελευταίων τούτων χωρίων καὶ τῆς ἐν αὐτοῖς μνείας τῶν «ἡμεδαπῶν τοῦ Ἑλούς» συνάγεται ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ βιογράφου θὰ ὑπῆρχαν καὶ Ἑθνικοὶ τοῦ Ἑλούς, οἵτινες ἦσαν οἱ Ἐξερῖται (= λιμναῖοι) Σλάβοι τῆς παραδόσεως.

⁵ Αὐτόθι σελ. 201₉ «πρὸς τὴν σφῶν πατρίδα καὶ χώραν ἀπάγαγον» καὶ 201₁₈: «Ὡς γὰρ ἐκεῖνοι τὴν ἰδίαν χώραν κατέλαβον σὺν τοῖς θρόεμασι». ⁶ Σελ. 102, 3 κ. ἑ.

καὶ τὴν ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἐξάρτησιν¹. Ὅπως δὲ γνωρίζομεν ἐκ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, ὁ τοιοῦτος ἄρχων τῶν Μελιγκῶν διωρίζετο ἀπὸ τὸν στρατηγὸν τοῦ θέματος Πελοποννήσου, μία δ' ἐκ τῶν ἐκδηλώσεων τῆς ἐπὶ Ρωμανοῦ τοῦ Λακαπηνοῦ ἐπαναστάσεως τῶν Μελιγκῶν καὶ τῶν Ἐζεριτῶν ἦτο καὶ ἡ μὴ ἀποδοχὴ τοῦ ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ διορισθέντος ἄρχοντος², ἥτοι τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Μελιγκῶν καὶ διοικητοῦ τῆς περιφερείας, ὅπου οὗτοι ἔζων.

Τοιοῦτος ἄρχων, ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν κρατικῶν ἄρχῶν διωρισμένος καὶ ἀνεγνωρισμένος πρέπει νὰ θεωρηθῇ καὶ ὁ εἰς τὴν ἡμετέραν ἐπιγραφὴν ὡς ἀνακαινιστὴς τοῦ ναοῦ φερόμενος *Κωνσταντῖνος ὁ Σπανῆς*, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι κατὰ τὸν 14^{ον} αἰῶνα ἀντὶ νὰ φέρῃ τὸν βυζαντινο-ρωμαϊκὸν τίτλον τοῦ *δουκός*, τιτλοφορεῖται *τζαούσιος*. Ἡ λέξις εἶναι τουρκικὴ (*çavus*)³, εἰσῆχθη δὲ εἰς τὸ Βυζάντιον ὡς τίτλος καὶ ἀξίωμα στρατιωτικὸν ἴσως ὑπὸ Τούρκων μισθοφόρων ἢ καὶ χάριν αὐτῶν καὶ πιθανῶς κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ κράτος τῆς Νικαίας⁴, διότι εἰς τὸν Ἀκροπολίτην καὶ τὸν Παχυμέρην εὐρίσκομεν τὰς πρώτας μνείας τοῦ ἀξιώματος «*τζαούσιος*», τὸ ὁποῖον λαβὼν ὕστερον καὶ αὐλικὸν χαρακτῆρα ἔγινε καὶ «*μέγας τζαούσιος*», καὶ «*τζαούσιος τῆς βασιλικῆς τάξεως*». Ὡς τοιοῦτο δὲ ἀξίωμα «*τοῦ παλατίου*» σημειώνει τὸ «*τζαούσιος*» ὁ Κωδινὸς εἰς τὴν περὶ ὀφφικιαλίων συγγραφῇν του⁵. Πρόσωπα φέροντα τὸ ἀξίωμα τοῦ τζαουσίου διέσωσεν ἱκανὰ ἡ βυζαντινὴ παράδο-

¹ Αὐτόθι σελ. 194_g: «Καὶ τὰ περὶ τοῦ ἀλαζόνος ἐκείνου Ἀντιόχου διὰ βραχείων διεξίτω, ὅς τὴν δουρικὴν ἀρχὴν διεῖπε τῆς τῶν ἐθνικῶν χώρας... καὶ σὺν πολλῷ τῷ θράσει τῷ ἀγχιτερμονοῦντι χωρίῳ τῶν ἐθνικῶν μετοχίῳ τῆς μονῆς ἐπιστάς, δριμύ τι βλέπων καὶ τιτανῶδες διὰ πολλὴν ἱταμότητος περιουσίαν αἶρων τε τὰς ὀφρῦς ὑπὲρ τοὺς κροτάφους, καταγωγὴν τὸν τόπον ποιεῖν ἐπέταττεν». Ὁ Κ. HOPF (*Griechenland im Mittelalter* σελ. 138), γνωρίζων τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Βίου τοῦ Νίκωνος ἐκ τῆς λατινικῆς μεταφράσεως, τὸ «*Dux ethnicorum regioni*» μεταφράζει «*Heidenland*» καὶ τὸ *ethnorum gente* «*Heiden vom Stamme der Melingi*». Ὅτι ἡ ἐρμηνεία αὕτη εἶναι ἀπίθανος, ἐλέχθη ἀνωτέρω. Ἡ δὲ ἐκδοχὴ τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Μελετίου Γαλανοπούλου, τοῦ ἐκδώσαντος καὶ ἐρμηνεύσαντος τὸν Βίον (*Βίος καὶ Πολιτεία τοῦ ὁσίου Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε*, Ἀθήναι 1933 σελ. 23 καὶ 163), ὅτι πρόκειται ἐδῶ περὶ «ἐθνικῶν γαιῶν» καὶ περὶ τοῦ Ἀντιόχου ὡς «ἐφόρου τῶν ἐθνικῶν κτημάτων» εἶναι ὅλως ἐσφαλμένη.

² ΚΩΝΣΤ. ΠΟΡΦΥΡΟΓ. *Πρὸς τὸν ἰδ. νῖὸν Ρωμ. τ. Γ'* (ἔκδ. Βόννης) σελ. 222. «Ἐπὶ δὲ τῆς βασιλείας τοῦ κυροῦ Ρωμανοῦ τοῦ βασιλέως στρατηγῶν ὁ πρωτοσπαθάριος Ἰωάννης ὁ Πρωτεύων ἐν τῷ αὐτῷ θέματι ἀνήγαγε πρὸς τὸν αὐτὸν κύριον Ρωμανὸν περὶ τε τῶν Μηλιγγῶν καὶ τῶν Ἐζεριτῶν, ὅτι ἀποστατήσαντες οὐ πείθονται οὔτε τῷ στρατηγῷ, οὔτε βασιλικῇ κελεύσει ὑπείκουσιν, ἀλλ' εἰσὶν ὥσπερ αὐτόνομοι καὶ αὐτοδέσποτοι καὶ οὔτε παρὰ τοῦ στρατηγοῦ δέχονται ἄρχοντα, οὔτε συνταξιδεύειν αὐτῷ ὑπείκουσιν, οὔτε ἄλλην τοῦ δημοσίου δουλείαν ἐκτελεῖν πείθονται».

³ ΔΟΥΚΑΣ, σ. 65₁₀ (Βόννης): «ἤρξατο οὖν ὁ Παχιαζήτ ἀδολεσχὼν καὶ ὑβρίζων τοὺς μεγιστάνας αὐτοῦ καὶ τοὺς τζιαβούσιδας ὑποβιάζων καὶ δέρων εἰ οὐ καλῶς τὸν πόλεμον ἀντιτίθενται».

⁴ N. JORGA, *Geschichte des Osmanischen Reiches* τ. 1 σελ. 120.

⁵ Σελ. 10₂₆ ἔκδ. Βόννης. Κατὰ τὸν L. BRÉHIER, *Les institutions de l'Empire byzantin* σ. 148 ὁ τουρκικὸς αὐτὸς τίτλος εἰσῆχθη εἰς τὸ Βυζάντιον ἀπὸ τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ καὶ ἐντεῦθεν. Ἄλλ' ἢ τε γραμματειακὴ καὶ ἐπιγραφικὴ παράδοσις ἐμφανίζουσι παλαιότεραν τὴν χρῆσιν. Παρβ. Σ. Β. ΚΟΥΓΕΑ, εἰς *Ἑλληνικά* τ. 5 (1932) σελ. 252. Παρβ. καὶ ΖΑΚΥΤΗΝΟΣ, *Les Institutions du Despotat de Morée ἐν L'Hellenisme Contemporain* τ. 3 σελ. 481.

σις¹, τὰ περισσότερα δὲ σχετικῶς ἀπὸ τὴν Λακωνίαν, ὅπου συχνὴ εἶναι ἡ ἐμφάνισις τοῦ ἀξιώματος τοῦ *τζαουσίου* κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Δεσποτάτου καὶ μάλιστα εἰς κτιτορικὰς καὶ ἀνακαινιστικὰς ἐκκλησιῶν ἐπιγραφάς. Οὕτως εἰς ἐπιγραφὴν τοῦ ναοῦ Ἀγίου Βασιλείου εἰς τὸ μεταξὺ Γυθείου καὶ Σπάρτης κείμενον χωρίον Ἅγιοι Θεόδωροι ἀναφέρεται *Δημήτριος τζαούσιος σεβαστὸς ὁ Ὑπογράβης*² (1297). Εἰς ἐπιγραφὴν τοῦ Ἀγίου Γεωργίου εἰς τὸ Γεράκι ἀναφέρεται *σεβαστὸς τζαούσιος Ἰσαάκιος*³. Εἰς ἐπιγραφὴν τοῦ Ἀγίου Γεωργίου τοῦ Λογκανίκου (1375) ἀναφέρεται *σεβαστὸς τζαούσιος Γεώργιος ὁ Πελεκάσης*⁴. Εἰς δὲ τὸ περίφημον ἐγγράκτον χρυσόβουλλον τοῦ Μυστρᾶ⁵ ἀναφέρεται ὁ Μητροπολίτης Λακεδαιμονίας Βουτᾶς παραχωρῶν κτήματα «πρὸς τοὺς δύο ἀνταδελφούς τζαουσίους τοὺς Ἑλαδάδας». Ὡς στρατιωτικὸς τίτλος ἦτο συχνὰ ἐν χρήσει καὶ εἰς τὴν τουρκοκρατουμένην Ἑλλάδα⁶. Ἐκ τῶν φερόντων τὸ ὄνομα *Τσαούση* νεοελληνικῶν τοπωνυμίων, ὅσα μὲν εἶναι ἀπλᾶ, ὅπως π.χ. τὸ παρὰ τὰς ἀρχαίας Ἀμύκλας τῆς Σπάρτης *Τσαούση* (νῦν Ἀγία Κυριακή) καὶ τὸ Μεσσηνιακὸν *Τσαούση* (νῦν Μερόπη), ἴσως πρέπει πρὸς τὸ ἤδη πολιτογραφημένον βυζαντινὸν προσηγορικὸν *τσαούσιος* (*τσαούσης*), παρὰ μὲ τὸ τουρκικὸν *τσαβὺς* νὰ σχετισθοῦν⁷. Ὅσα ὁμῶς συνοδεύονται καὶ ἀπὸ ὄνομα τουρκικόν, ὅπως

¹ Ὁ ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ σελ. 123₁₁ (ἔκδ. Heisenberg) ἀναφέρει τὸν *Κωνσταντῖνον Μαργαρίτην*. Παρβ. καὶ ἔκδ. Βόννης σελ. 60, ὅπου τὸ περὶ τοῦ ἀξιώματος ἐρμηνευτικὸν σχόλιον τοῦ Leunclavius. Ὁ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ σελ. 2₁₁₈ (ἔκδ. Βόννης) ἀναφέρει τὸν *μέγαν τζαούσιον Παπύλαν*, εἰς ὃν ὁ βασιλεὺς (Ἀνδρόνικος ὁ Παλαιολόγος) ἀναθέτει τὴν φύλαξιν τῆς πόλεως, σελ. 426₁₄ τὸν *Χρανίσλαβον ἄνδρα ἀρεϊκὸν ἐκ Βουλγάρων καὶ μέγαν ἐξ ἀξιωματίων τζαούσιον*, σελ. 543₈ καὶ 629₁₄ τὸν *μέγαν τζαούσιον τὸν Οὐμπερτόπουλον*. Εἰς πωλητήριον ἔγγραφον τοῦ ἔτους 1309 (*Βυζαντινὰ Χρονικὰ* παράρτημα 10^{ον} Actes de l'Aïthos σελ. 41) ἀναφέρεται μαρτυρία «τοῦ τζαουτζίου κυροῦ Θεοδώρου». Εἰς *Mikl-Müll. Acta et Diplom.* τόμ. Δ' σελ. 266 κ. ἐ. (13^{ον} αἰ.) ἀναφέρεται *Γεώργιος τζαούσιος ὁ Μελισσηνός*. Ὡς πρὸς τὰ ὀνόματα *Ζαούτζας* (*Συνέχ. Θεοφ.* 354₁₀ καὶ *Συμεὼν Μαγίστρου* 703₁₁₂ Βόννης) καὶ *Ζαούτζης* (*Βίος Εὐθυμίου* (ἔκδ. De Boor I₁₈) καὶ *Συνοδικὸν γράμμα Ἰωάννου Ἀποκαύκου* ὑπὸ Ἀθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως *Βυζαντις* τ. Α' (1909) σ. 19), μὴ συμφωνῶν πρὸς τὸν Α. ΟΡΛΑΝΔΟΝ (*Ἑπετ. Βυζ. Σπ.* τ. ΙΔ' 1938 σελ. 481) νομίζω, ὅτι τὰ ὀνόματα αὐτά, ἐπώνυμα παλαιὰ ὄντα, δὲν ἔχουν σχέσιν πρὸς τὸ δηλοῦν ἀξίωμα «τζαούσιος». Ἄλλωστε διὰ τὸν *Ζαούτζην* ὁ βιογράφος τοῦ Εὐθυμίου λέγει «*Στυλιανὸν δὲ τὸν καὶ Ζαούτζην κατὰ τὴν τῶν Ἀρμενίων διάλεκτον προσαγορευόμενον*». Παρβ. καὶ Σ.Β. ΚΟΥΓΕΑΝ εἰς *Λαογραφίαν* τ. Δ' (1913) σ. 256.

² Κ. ΖΗΣΙΟΥ, Σύμμικτα, Ἀθῆναι 1892 σελ. 10 καὶ 26₁₃. Ἐπληρήθη ἐδῶ ὁ Ζησίου ἐκλαβὼν τὸ *τζαούσιος* ὡς οἰκογενειακὸν ὄνομα, ἐνῶ τοιοῦτο εἶναι τὸ παράξενον Ὑπογράβης, ἃν εἶναι ὀρθὴ ἡ ἀνάγνωσις αὐτοῦ. Ἴδε καὶ Σ.Β. ΚΟΥΓΕΑ, *Βυζαντινὴ ἐπιγραφὴ Λογκανίκου, Ἑλληνικά*, τ. Ε' (1932) σελ. 252₁₃.

³ Κ. ΖΗΣΙΟΥ εἰς *Βυζαντιὰ* τ. Α' (1909) σελ. 145.

⁴ ΑΝ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, *Βυζαντινὰ μνημεῖα τῶν κλιτύων τοῦ Ταῦγέτου* εἰς *Ἑπετ. Βυζ. Σπ.* τ. ΙΔ' σελ. 480.

⁵ Κ. ΖΗΣΙΟΥ, Σύμμικτα σελ. 25. G. MILLET, *Inscriptions Byzantines de Mistra* εἰς BCH τ. 23 (1899) σελ. 123.

⁶ Εἰς τὸν βίον τοῦ ἀρματολοῦ Ζαχαριᾶ (*Ἀρμονία* τ. 2 σελ. 565 κ. ἐ.) ἀναφέρεται συχνὰ ὁ τίτλος *Τζαούσης*.

⁷ Ὁ *Μαρίνος Τζάνες Μπουνιαλῆς* εἰς τὸν ἔμμετρον θρηνὸν του τῆς Κρήτης μεταχειρίζεται ὡς τουρκικὴν τὴν λέξιν. Ἴδε Κ. ΣΑΘΑ, *Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς* σελ. 231: «*μπέηδες καὶ τσαούσιδες*», σελ. 282: «*ἀγάδες καὶ τσαούσιδες*».

π. χ. τὸ ἐν Τεγγέ χωρίον Ὁμέρ-Τσαούση, εἶναι προφανῶς τουρκικῆς προελεύσεως. Τὰ νεοελληνικά οἰκογενειακὰ ἐπώνυμα Τσαούσης, Τσαουσέας, Τσαουσίδης κλπ. πιθανώτερον εἶναι ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὸν βυζαντινὸν πολιτικοστρατιωτικὸν τίτλον τοῦ τσαουσίου. Τὸ ἐν στ. 8 *τζαουσίνης* (ὄνομ. τζαουσῖνα) εἶναι τὸ ἀνδρωνυμικὸν τοῦ προσηγορικοῦ *τζαούσιος*, γνωρίζομεν δ' ἐπίσης τὸ ἀνδρωνυμικὸν *μαγιστρῖνα*¹.

Τὸ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν ἐπώνυμον τοῦ τζαουσίου τῶν Μελιγκῶν Σπανῆς εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὸ Γαλλικὸν Χρονικὸν τοῦ Μορέως ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἰδιότητα. Ἐκεῖ τοῦ λόγου ὄντος περὶ τοῦ πρίγκιπος τοῦ Μορέως Φλωρεντίου τοῦ Ἀννονικοῦ (d'Avesnes), ἀναφέρεται ὅτι οὗτος προκειμένου νὰ ἀνακτήσῃ τὸ εἰς τὴν περιφέρειαν τῶν Σκορτῶν κάστρον τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, τὸ ὁποῖον εἶχε καταλάβει ὁ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου ἀρχηγὸς Τουρκικοῦ μισθοφορικοῦ σώματος Λέων ὁ Μαυρόπαπας, ἐζήτησε πολεμικὴν βοήθειαν ἀπὸ τὸν δυνατὸν αὐθέντην τῆς Γιστέρνας καὶ τῶν πέριξ κάστρον Σπανῆν, ὅστις τοῦ παρέσχε πολεμικὸν πλοῖον καὶ διακοσίους ἄνδρας, πεζοὺς, ἀκοντιστὰς καὶ τοξότας, ἔλαβε δὲ ὡς ἀντάλλαγμα ὁ Σπανῆς ἀπὸ τὸν πρίγκιπα τὴν νομὴν δύο χωρίων εἰς τὴν Καστελλανίαν τῆς Καλαμάτας².

Δεδομένου ὅτι αἱ ἐπιχειρήσεις αὐταὶ τοῦ Φλωρεντίου, εἰς τὰς ὁποίας ἐχρειάσθη ἡ βοήθεια τοῦ Σπανῆ, ἔγιναν τὸ 1296, ὀλίγους δηλαδὴ μῆνας πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ πρίγκιπος³, ἡ δὲ ἐπιγραφὴ μας χρονολογεῖται τὸ 1338, δὲν ἀποκλείεται ὁ αὐθέντης τῆς Γιστέρνας⁴ τοῦ 1296 Σπανῆς καὶ ὁ τζαούσιος τοῦ δρόγγου Μελιγκῶν *Κωνσταντῖνος Σπανῆς* νὰ εἶναι τὸ αὐτὸ πρόσωπον δυνάμενον νὰ ζῇ εἰς βαθὺ γῆρας καὶ νὰ διοικῇ τὸν τόπον ἐπὶ μακρὰ ἔτη (40-45). Φυσικώτερον ὅμως καὶ πιθανώτερον μοῦ φαίνεται, ὅτι ὁ Σπανῆς τῆς ἐπιγραφῆς θὰ εἶναι υἱός, ἢ ἔγγονος, ἢ συγγενὴς νεώτερος καὶ διάδοχος τοῦ εἰς τὸ Γαλλ. Χρον. ἀναφερομένου Σπανῆ. Ἡ δὲ τοιαύτη κατὰ οἰκογενειακὴν διαδοχὴν ἀρχηγία καὶ διοικήσεις ἦτο συνηθεστάτη εἰς συγκροτήματα ἔχοντα σλαβικὴν προέλευσιν. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ὁμιλῶν περὶ τῶν Σλάβων τῆς Δαλματίας λέγει, ὅτι

¹ MIKL-MÜLL., *Acta et Diplomata* τ. 1 σελ. 391. Περὶ τῶν θηλυκῶν μὲ τὴν ἐκ Λατινικῶν ὀνομάτων ὀρμηθεῖσαν κατάληξιν *-ῖνα*, ἴδε Γ. Ν. ΧΑΤΖΙΑΚΙ *Μεσ. καὶ Ν. Ἑλλ.* τόμ. Β' σ. 79.

² Τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ Γαλλ. Χρον. (ἐκδ. LONGNON § 823) ἔχει ὡς ἐξῆς: « Et puis s'accorda (ὁ Φλωρεντίος) avec Spany un puissant homme des Esclavons qui estoit sires de la Gisterne et des autres chastiaux entour et lui donna en la chastellanie de Calamata deux caseaux par convenences et par bons privileges, que il fust tenus de donner au prince Florant un ling armé à son besoing, liquels envoia au prince 200 hommes à pie, lanciers et archiers ».

³ LONGNON, ἔ. ἄ. σελ. 327₁₁.

⁴ Οἱ παλαιότεροι ἐρευνῆται τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Φραγκοκρατίας ἀπὸ τοῦ Buchon καὶ ἔπειτα ἐποποθέτου τὴν Γιστέρναν πρὸς τὰ νοτιώτερα τῆς Μάνης εἰς τὸ Τηγάνι. Ὁρθὴν ἐρμηνείαν περὶ τοῦ τόπου καὶ τῆς ἐκτάσεως τῆς περιοχῆς αὐτῆς παρέχει ὁ ΠΕΤΡΟΣ ΚΑΛΟΝΑΡΟΣ εἰς τὴν ἔκδοσίν του τοῦ Χρον. τ. Μορέως (Ἀθῆναι 1940) στ. 3035 ὑποσημ. Κατὰ λάθος ὅμως σημειώνει, ὅτι τὸ κάστρον τῆς Γιστέρνας Λεύκτρου ἔκειτο ἄνωθεν τοῦ κυρίως Ζυγοῦ. Τὸ ἀντίθετον συμβαίνει. Τὸ κάστρον Λεύκτρου ἔκειτο καὶ κεῖται κάτω πρὸς τὴν παραλίαν, ἐνῶ ὁ κυρίως Ζυγὸς ἦτο ἐπάνω εἰς τὸ βουνόν.

ὁ αὐτοκράτωρ Βασίλειος ἐκτελῶν παράκλησιν αὐτῶν, «προεβάλετο εἰς αὐτοὺς ἄρχοντας οὓς ἐκεῖνοι ἠθέλον καὶ προέκρινον, ἀπὸ γενεᾶς ἧς ἐκεῖνοι ἠγάπων καὶ ἔστεργον καὶ ἔκτοτε μέχρι τοῦ νῦν ἐκ τῶν αὐτῶν γενεῶν γίνονται ἄρχοντες εἰς αὐτοὺς καὶ οὐκ ἐξ ἐτέρας»¹. Καὶ ἄλλοι: Σέρβλος κατὰ διαδοχὴν ἤρξεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ καὶ πάλιν ὁ ἔγγων, καὶ οὕτως ἐκ τῆς γενεᾶς αὐτῶν οἱ καθ' ἑξῆς ἄρχοντες². Ἑλληνικαὶ δὲ καὶ χριστιανικαί, ἡ ἐξελληνισθεῖσαι καὶ ἐκχριστιανισθεῖσαι πρέπει νὰ ἦσαν αἱ γενεαὶ περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ ὁ Πορφυρογέννητος, τὸ δὲ σύστημα τοῦτο τῆς διοικήσεως σλαβικῶν συγκροτημάτων εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος θὰ ἐπεκράτει μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων τῆς διατηρήσεως τῶν σλαβικῶν τούτων ὁμάδων. Ὅτι δὲ ἑλληνικὴ ἢ ἐξελληνισμένη ἦτο ἡ γενεὰ τῶν Σπαναίων, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκον οἱ ἄρχοντες τῆς Γιστέρνας καὶ τοῦ δρόγγου τῶν Μελικῶν τῆς Λακωνικῆς, οὐδεμία πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἀμφιβολία, ἀφοῦ καὶ τὸ ὄνομα καὶ ὁ τίτλος μαρτυροῦν τοῦτο³.

Εἰς δικαστικὰς ἀποφάσεις Βενετικοῦ δικαστηρίου, ἀφορώσας πειρατικὰς κατηγορίας ἐναντίον Ἑλλήνων καὶ χρονολογουμένας τὸ ἔτος 1278, εὐρίσκομεν ἀναφερόμενον ὡς διοικητὴν (*capitaneum*) τῆς Γιστέρνας ὀνόματι *Μεσοποταμίτην*⁴. Εἰς ἄλλην δὲ παρομοίαν ἀπόφασιν ἀναφέρεται Μιχαὴλ Σπανὸς τῆς Ἀνδρούβιστας (*Michali Spano, capitaneum in Arduvista*)⁵ ὅστις οὐδόλως ἀπίθανον νὰ εἶναι ὁ ἴδιος Σπανῆς ποὺ ἐβοήθησε τὸν Φλωρέντιον κατὰ τὸ 1296⁶. Εἰς τὴν αὐτὴν δὲ οἰκογένειαν τῆς μεσαιωνικῆς Λακωνικῆς ἀριστοκρατίας τῶν Σπαναίων πιθανώτατα θὰ ἀνήκουν καὶ οἱ εἰς τὴν Ἀνδρούβισταν αὐτάδελφοι Νικολὸς καὶ Θεόδωρος, οἱ ἀναφερόμενοι ἐπὶ τὸ κομψότερον «Ἰσπανοὶ» εἰς τὸν ἀργυρόβουλλον ὄρισμὸν τοῦ Δεσπότη τοῦ Μυστρᾶ τοῦ ἔτους 1440⁷. Ὅτι οἱ Ἰσπα-

¹ ΚΩΝΣΤ. ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΥ, Πρὸς τὸν ἰδ. υἱὸν Ρωμανὸν Γ' σελ. 129 (Βόννης).

² Αὐτόθι σελ. 153.

³ Παρβ. καὶ Κ. ΣΑΘΑ, Μνημεῖα τόμ. I. σελ. XXVI. Τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Σάθα (αὐτόθι σελ. XXVII), ὅτι *Ράλλης* καὶ *Σπανὸς* εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ὄνομα εἰς δύο γλώσσας, τὴν Ἀλβανικὴν τὸ πρῶτον, τὴν Ἑλληνικὴν τὸ δεύτερον, ἀποτελεῖ φαντασιοκοπίαν ἐκ τῶν συνήθων τοῦ ἄλλως ἀξιολόγου τούτου ἐρευνητοῦ.

⁴ TAFEL u. THOMAS, Urkunden zur älteren Handels-Geschichte der Stadt Venedig, Wien 1857, τ. III σελ. 232 ἀπόφ. XVI. Παρβ. καὶ D. ΖΑΚΥΤΗΝΟΣ, Le Despotat grec de Morée, (Paris 1932) σελ. 19.

⁵ TAFEL-THOMAS, ἔ. ἀ. σελ. 233 ἀπόφ. XIX. Ἀνδρούβιστα καὶ Ἀρδούβιστα, εἰς τὴν ὁποίαν κακῶς οἱ ἐκδύται ὑποψιάζονται τὴν Ἀνδρούσαν (*pi Andrussa*), εἶναι ἡ γειτονικὴ καὶ πρὸς νότον μετὰ τὴν περιοχὴν τῆς Γιστέρνας καὶ τοῦ Ζυγοῦ συνορευομένη χώρα, ἡ σημερινὴ Καρδαμύλη, περιλαμβανομένη ἴσως τότε εἰς τὴν Καστελλανίαν τῆς Γιστέρνας.

⁶ D. ΖΑΚΥΤΗΝΟΣ, Despotat σελ. 88.

⁷ Ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν «Πανδώραν» τόμ. 1. (1850) σελ. 70 κατὰ παραχώρησιν τοῦ εἰς χωρίον τῆς Ἀνδρούβιστας (Καρδαμύλης) εὐρόντος τὸ πολύτιμον ἔγγραφον ἐπισκόπου Οἰτύλου Προκοπίου Γκιουλέα. Κακῶς δὲ ἀποδίδεται τοῦτο εἰς Κωνσταντῖνον τὸν Παλαιολόγον, διότι καθ' ὃν χρόνον ἀπελύθη τοῦτο (Μάρτιος τοῦ 1440), ὁ Κωνσταντῖνος ἐξετέλει χρέη ἀντιβασιλείας εἰς τὴν Βασιλεύουσαν. Τὸ ἀργυρόβουλλον θὰ ἀνήκῃ εἰς ἓνα ἐκ τῶν δύο Δεσποτῶν τοῦ Μυστρᾶ, εἰς τὸν Θωμᾶν, ἢ, ὅπερ πιθανώτερον, εἰς τὸν Θεόδωρον. Ἴδε Σ. Β. ΚΟΥΓΕΑΝ εἰς Ἑλληνικά, τόμ. Α' σ. 380.

νοὶ οὗτοι ἦσαν ἄρχοντες δυνατοὶ καὶ αὐτοκέφαλοι εἰς τὴν Ἀνδρούβισταν, συνάγεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τοῦ ἱστορικοῦ τούτου ἐγγράφου, καθ' ὃ ὁ Δεσπότης τοῦ Μορέως Παλαιο-λόγος παραχωρεῖ μὲν εἰς αὐτοὺς τὸ δικαίωμα νὰ ἔχωσιν εἰς τὴν δούλευσίν των τὴν οἰκογένειαν Κομπῆ, ἀλλ' ὑπὸ ὅρον. Ἀπαιτεῖ δηλ. παρ' αὐτῶν «διατελεῖν εἰς τὴν βασιλείαν μου ὀρθῶς καὶ πιστῶς καὶ προθύμως καθὼς ἔταξαν καὶ ὑπεσχέθησαν. Ἐπεὶ καὶ εἰς τὴν περὶ τούτων δήλωσιν ἐγένετο πρὸς αὐτοὺς καὶ ὁ παρὼν ὀρισμὸς τῆς βασιλείας μου».

Ὡς πρὸς τὸ μέρος τοῦ Ταῦγέτου, ὅπου πρέπει νὰ ἐντοπισθῇ ὁ Δρόγγος ἢ ὁ Ζυγὸς τοῦ Μελιγκοῦ, αἱ πηγαὶ καὶ ἐν γένει ἢ παρὰδοσις μᾶς παρέχουν ἱκανὰς ἐνδείξεις. Ὁ Πυρφορογέννητος¹ τοποθετεῖ τοὺς Μελιγκοὺς εἰς μίαν ἐκ τῶν δύο πλευρῶν τοῦ Πενταδακτύλου, ὅπως ὠνομάζετο μὲ τὴν ἑκτοτε ἐγγώριον ὀνομασίαν του ὁ Ταῦγετος, ὁ καὶ σήμερον ὀνομαζόμενος «Πενταδακτυλέας»². Ἡ δὲ ἐπιβίωσις τοῦ ὑπὸ τοῦ Χρον. τ. Μορ. συχνὰ ἀναφερομένου Ζυγοῦ τοῦ Μελιγκοῦ εἰς τὸ σημερινὸν τοπωνύμιον τοῦ Ζυγοῦ τῆς Μάνης, ἢ ἐμφάνισις τῆς ἐπιγραφῆς μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Δρόγγου εἰς τὸ χωρίον Πλάτσα, ἢ σχέσις τοῦ παρὰ τὴν Γιστέρναν ὑπὸ τῶν Φράγκων κτισθέντος κάστρου τοῦ Λεύκτρου μὲ τὸν Ζυγὸν τοῦ Μελιγκοῦ, οἷα παρουσιάζεται εἰς τὸ Χρον. τ. Μορ. (στ. 3032-3037, 4592), πάντα ταῦτα πείθουν, ὅτι καὶ ὁ μεσαιωνικὸς Ζυγὸς τοῦ Μελιγκοῦ ἔκειτο ὅπου καὶ ὁ σημερινὸς Ζυγός, δηλ. εἰς τὴν Δυτικὴν πλευρὰν τοῦ Ταῦγέτου, ὅτι περιελαμβάνετο εἰς τὸ περὶ τὴν Κιστέρναν θέμα τοῦ Παχυμέρη³ καὶ ἐξετείνετο εἰς τὰ ὅρια περὶπου τοῦ σημερινοῦ Ζυγοῦ, δηλαδή τοῦ τέως δήμου Λεύκτρου μὲ μικρὰν ἴσως ἐπέκτασιν καὶ πρὸς τὰς ἀπὸ Βορρᾶ καὶ Νότου γειτονενοῦσας καὶ ὁμοῦρους χώρας, τῆς Ἀρδούβιστας ἢ Ἀνδρούβιστας, τῆς σημερινῆς δηλαδή Καρδαμύλης ἀπὸ Βορρᾶ καὶ τῆς Οἰτύλου ἀπὸ Νότου⁴.

Ἡ μεσαιωνικὴ παράδοσις χαρακτηρίζει τὸν Ζυγὸν τοῦ Μελιγκοῦ ὡς «τόπον δύσκολον»⁵, ὅτι «ἔχει κλεισούραις δυναταῖς»⁶, ὁ δὲ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς ἰσχύει καὶ σήμερον διὰ τὴν δύσβατον καὶ δυσπρόσιτον αὐτὴν περιοχὴν τῆς Μάνης μὲ τὰς κλεισούρας τῆς Μικρῆς Καστάνιας καὶ τῶν Ἀγίων Θεοδώρων, αἱ ὁποῖαι ἀρχόμεναι ἀπὸ τὰς κορυφὰς τοῦ Ταῦγέτου εἶναι ὄχυραὶ καὶ ἀπρόσιτοι, βαταὶ μόνον δι' ἀτραπῶν, ἢ μὲν πρὸς τὴν Μπαρδούνιαν, ἢ δὲ πρὸς τὸ Μαλεῦρη, καὶ σχηματίζουν βαθυτάτας χαράδρας, ὡς εἶναι ἢ μεταξὺ Λαγκάδας καὶ Πολιάνας, φθανούσας μέχρι τῆς θαλάσσης⁷.

¹ *Ε. ἄ. σ. 221. ² ΠΕΤΡΙΔΗΣ Ἐφ. Φιλομαθῶν 1872 σελ. 2433. ³ τ. I σελ. 77-78 Βόννης.

⁴ Τὸ 1621 κατὰ τὴν δευτέραν πατριαρχίαν Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως «τὰ χωρία Πλάτσα, Ἀρδούβιστα, Πραστεῖον, Καστανέα, Μηλέα, Ἀράχωβα, Νομιτζῆ, Σβίνα, Ἀσώματος (νῦν Σωματιανὰ), Λαγκαδιά (νῦν Λαγκάδα), Βοίτυλον, Κελερά, Κρόον Νερόν (νῦν Κρουονέρι) καὶ Νεοχώριον, τὰ μεταξὺ τῶν ὁρίων τῶν πατριαρχικῶν Σταυροπηγίων Ζαγνάτας καὶ Γατζικζᾶς (νῦν Γαῖτσᾶς) καὶ τῆς ἐπισκοπῆς Μαΐνης κείμενα ἐτιμήθησαν εἰς ἀρχιεπισκοπὴν». Ὑπόμνημα εἰς «Νομικῆς Συναγωγῆς» Δοσιθέου, ὑπὸ Β ΜΥΣΤΑΚΙΑΟΥ ἐν 40τηρίδι Κ. Κόντου σ. 399. Ἡ ἀρχιεπισκοπὴ αὐτὴ μὲ ἔδραν τὴν Πλάτσαν περιλαμβάνει τὰ χωρία τῆς περιφερείας τοῦ Ζυγοῦ μὲ ἐπέκτασιν τῶν ὁρίων αὐτοῦ ἀπὸ Β. πρὸς τὴν Ἀνδρούβισταν καὶ ἀπὸ Ν. πρὸς τὸ Βοίτυλον. ⁵ Κ. ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, ἐ. ἄ. σ. 221.

⁶ Χρον. τ. Μορ. στ. 2294. ⁷ Π. Κ(ΑΝΕΛΛΙΔΗΣ), Ἐβδομάς 1887 φ. 34.

Λείψανα παλαιῶν μεσαιωνικῶν ἀναμνήσεων δύνανται νὰ θεωρηθοῦν μνημεῖά τινα τοῦ τόπου, ὅπως εἶναι τὸ «*Κάστρο τοῦ Μελιγκοῦ*». Τὸ ὄνομα τοῦτο φέρουν σήμερον ἐρείπια εὐμεγέθους κάστρου κειμένου εἰς τὸ βουνὸν «Πλατεῖα Ράχη» ΒΑ τῆς Πλάτσας καὶ εἰς δῖωρον ἀπόστασιν ἀπ' αὐτῆς. Τὸ «*Κάστρο τοῦ Μελιγκοῦ*», τὸ ὁποῖον εἶναι ἰδιοκτησία σήμερον κατοίκου τινὸς τοῦ χωρίου Νομιτσῆ¹, ἀναφέρει καὶ ὁ Ἀθ. Πετρίδης² κατὰ πληροφορίαν, ἣτις τοποθετεῖ αὐτὸ ἄνωθεν τοῦ χωρίου Κουτήφαρη ἐπὶ τοῦ βουνοῦ, ὅπου ὑπάρχει μικρόν τι ὁροπέδιον. Πλὴν τοῦ *Κάστρου τοῦ Μελιγκοῦ*, κατὰ λαϊκὴν παράδοσιν τῶν Ζυγιωτῶν, ὑπῆρχε καὶ «*Παλάτι τῆς Μελιγκοῦς*», μεγάλης καὶ ἰσχυρᾶς χωροδεσποίνης, ἣτις καὶ ὡς βασιλίσσα θρυλεῖται, τὸ ὁποῖον ἔκειτο παρὰ τὸ ἱερὸν ὕδωρ τοῦ μαντείου τῆς Ἰνουῦς, δηλαδὴ εἰς τὰς ἀρχαίας Θαλάμας, ὅπου τῶρα τὸ χωρίον Κουτήφαρη³.

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα συνάγεται ὅτι καὶ ἡ γραπτὴ καὶ ἡ προφορικὴ λαϊκὴ παράδοσις συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς γνώμης, καθ' ἣν ἡ λέξις *Μελιγκός* εἰς τὴν φράσιν «*Δρόγρος*» ἢ «*Ζυγός τοῦ Μελιγκοῦ*» ἢ τῶν «*Μελιγκῶν*» ἔχει τοπωνυμικὴν ἔννοιαν. Εἶναι ὁμως ἄδηλόν ἂν ἡ τοπωνυμικὴ αὕτη χρῆσις τῆς λέξεως προηγῇ τῆς ἐθνολογικῆς ἐννοίας τῆς παρουσιαζομένης εἰς τὸν Πορφυρογέννητον⁴, ἢ ἠκολούθησεν αὐτήν. Δὲν γνωρίζομεν δηλαδὴ, ἂν ἀπὸ τόπον ὀνομαζόμενον *Μελιγκοῦ* ἢ *Μελιγκοί* ἔλαβαν τὸ ὄνομα οἱ εἰς αὐτὸν ἐγκατασταθέντες Σλάβοι καὶ ὀνομάσθησαν *Μελιγκοί*⁵, ἢ ἀντιθέτως ἀπὸ τοὺς ἐγκατασταθέντας, οἵτινες δι' ὠρισμένην ιδιότητα ἢ λόγον ὀνομάσθησαν *Μελιγκοί*, ἔλαβε τὸ ὄνομα καὶ ὁ τόπος, ὀνομασθεὶς «*Μελιγκοί*» ἢ «*Μελιγκοῦ*» ἢ «*Μελιγκῶν*». Πιθανώτερον φαίνεται τὸ δεύτερον. Ὡς πρὸς τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ ὀνόματος, τὸ ὁποῖον, ὅχι μόνον εἰς τὴν Λακωνικὴν, ἀλλὰ καὶ ἄλλοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐμφανίζεται ὡς τοπωνύμιον⁶, ἀφοῦ ἡ

¹ Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ μακαρίτη Σταύρου Τζουμελέα.

² Ἐν «*Πανδώρα*» τ. 19 σ. 377. Ὁ φιλότιμος αὐτὸς Ἡπειρώτης διδάσκαλος, εἰς τὸν ὁποῖον ἡ ἔρευνα τῆς Μάνης πολλὰ χρεωστεῖ δι' ὅσας ἱστορικὰς, ἀρχαιολογικὰς καὶ λαογραφικὰς εἰδήσεις περιέσωσε, προβαίνει εἰς ἀστόχους εἰκασίας περὶ τῆς κτίσεως τοῦ κάστρου ἀποδίδων αὐτὴν εἰς τὴν ἀποστασίαν τῶν Σλάβων κατὰ τοῦ Βυζαντίου, τὴν γενομένην ἐπὶ Θεοφίλου καὶ Μιχαὴλ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 829 καὶ 867. Ἐκεῖ ἐν ὑποσημειώσει ἀναφέρει οὐχὶ ἀκριβῆ καὶ περὶ τοῦ ναοῦ καὶ τῆς ἡμετέρας ἐπιγραφῆς λέγων ὅτι «εἰς τὸ χωρίον Μπλάτσα, ἔδραν τοῦ δήμου Λεύκτρου νῦν, ὑπάρχει ἐκκλησία ἀρχαία ἐν τῇ νάρθηκι τῆς ὁποίας φαίνονται ἐξωγραφημένοι ἐπὶ τὸ Βυζαντινὸν οἱ κτίτορες τοῦ ναοῦ «*Κωνσταντῖνος Μιληγγός καὶ σύζυγος αὐτοῦ*». ³ Π. Κ(ΑΝΕΛΛΙΔΗΣ), ἔ. ἀ. φ. 37. ⁴ Ἴδε ἀνωτέρω σελ. 13.

⁵ Εἶναι γνωστόν, ὅτι τόπων. ὀνόματα κατήντησαν οἰκογενειακά, π. χ. Βαλαώρας, Βλαχάβας, Γκούρας. Γρανίτσας, Λοιδωρίκης, Πάτρας, Τουρκολέκας κλπ. Παρβ. Π. ΦΟΥΡΙΚΗΝ, Ἀθηνᾶς τ. 40 σελ. 54 μετὰ τῶν ἐκεῖ παραπομπῶν.

⁶ *Μελιγκοῦ* τῆς Κυνουργίας παρὰ τὸ Ἄστρος καὶ *Μελιγκιώτικα Καλύβια*, ὅπου εἶχε κατασκηνώσει ὁ Κολοκοτρώνης κατὰ τὴν Β' Ἑθν. Συνέλευσιν τοῦ 1823. Τὸ χωρίον περιγράφει ὁ BUCHON (La Grèce Continent. et Morée σελ. 406) παρὰ VASMER, ἔ. ἀ. σελ. 155. Περὶ τῆς *Μελιγκοῦς* τῶν Βασσαριωτῶν ἴδε εἰς «*Μαλεβόν*» τ. 2 (1921) φ. 8. Τὸ χωρίον *Μελιγκοῦ* τῆς Ναυπλίας, τὸ ἀναφερόμενον εἰς ἔγγραφον τοῦ 1611 (Κ. ΣΑΘΑ, Μεσ. Βιβλ. τ. Γ' σ. 559) πιθανώτατα εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τῆς Κυνουργίας. «*Μελιγκοῦς*» χωρ. Ἰωαννίνων (VASMER σ. 41). *Μελιγκοί* χωρ. Ἡπείρου εἰς τὰς ὑπωρεῖας τοῦ Τομάρου

μέχρι πρὸ ὀλίγου γενικῶς σχεδὸν πιστευομένη σλαβικὴ αὐτοῦ ρίζα καὶ προέλευσις ἀμφισβητεῖται ἀπὸ σλαβολόγον τῆς περιωπῆς τοῦ καθηγητοῦ M. Vasmer¹, πρέπει τὸ ἔτυμον αὐτοῦ νὰ ζητηθῇ εἰς τὴν ἑλληνικὴν.

Εἰς τὸν ἐπιχειροῦντα τὴν ἐτυμολογικὴν ἔρευναν τῆς λέξεως *Μελιγός*—*Μελιγκός* ἐπὶ ἑλληνικοῦ γλωσσικοῦ ἐδάφους προβάλλουν εὐθὺς ἀμέσως δύο σκέψεις. Ἡ μὲν ὁδηγεῖ πρὸς τὸ δένδρον *μελία* (=φράξος *fraxinus*), τὸ ὁποῖον καὶ *μέλιγος*² καὶ *μέλεγος*—*μέλεγο*³ εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος λέγεται. Ἡ ἄλλη ὁδηγεῖ πρὸς τὸ *μέλι* καὶ τὸ χρώμα τοῦ μελιοῦ, αὐτὴ δὲ καὶ εὐστοχεῖ περισσότερον ἀπὸ τε γλωσσολογικῆς καὶ πραγματικῆς πλευρᾶς.

Μοῦ ἦτο ἤδη γνωστόν, ὅτι εἰς τὴν Μέσα-Μάνην, εἰς τὴν περιφέρειαν δηλαδὴ τῶν τέως δήμων Μέσσης καὶ Λαγείας, φέρεται ἡ λέξις «*μελιγκιά*», ὡς οὐσιαστικὸν μὲν καὶ σημαίνει τὴν μέλισσαν, δηλαδὴ τὸ πτερωτὸν ἔντομον, ἐνῶ «*μελίσει*» λέγεται τὸ σμήνος τῶν μελισσῶν, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐπίθετον «*μελιγκιά γίδα*» καὶ σημαίνει τὴν μελιτόχρουν αἶγα⁴. Τὸ θηλυκὸν τοῦτο ἐπίθετον προϋποθέτει ἄρσενικὸν «*μελιγκός*», ἀσφαλῶς δὲ θὰ ἐλέχθη καὶ «*μελιγκός τράγος*» (ὁ μελίχρους), ὅπως λέγεται καὶ «*μελισσὸ βόδι*» (ὁ μελισσόχρους βοῦς). Ὅπως δὲ καὶ ἄλλα παρόμοια ἐπίθετα χρώματος δηλωτικὰ⁵, οὕτω καὶ τὸ «*μελιγκός*» ἠδύνατο νὰ λεχθῇ, ὅχι μόνον διὰ τὰ ζῷα, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς ἀνθρώπους. Δοθὲν λοιπὸν κατ' ἀρχὰς τὸ ἐπίθετον *μελιγκός* ὡς παρωνύμιον διὰ τὴν ιδιότητα τοῦ χρώματος

παρὰ τὴν ἀρχαίαν Δωδώνην (VASMER, σ. 41). *Μελιγκόπολις* παλαιὰ καὶ πολυάνθρωπος καυόπολις καταστραφεῖσα ὑπὸ πανώλους. Εἰς τὴν θέσιν της τώρα τὸ χωρίον *Βεσταβέτσι* Ν-Α. τῶν Ἰωαννίνων (ΣΟΥΛΗΣ, *Ἡπειρ. Χρον.* τ. 7 σελ. 220). *Μελίγκοβα* Τριχωνίδος (VASMER σ. 72). *Μίλιγκοι* Ναυπλίας (VASMER, σελ. 127). *Μέλιγος* Τρικκάλων Θεσσαλίας (Δ. ΓΕΩΡΓΑΚΑΣ, *Ἑπετ. Βυζ. Σπ.* τ. ΙΔ' σ. 265 VASMER σελ. 94). *Μελίτζιανη* τοπων. παρὰ τὸν Στρυμόνα εἰς ἔγγραφον τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰ. (VASMER σελ. 207). ¹ Ἐ. ἀ. σελ. 164.

² Ἀπὸ τὸν τύπον τοῦτον ἔχομεν τὸ τοπωνύμιον *Μέλιγος* τῶν Θεσσαλικῶν Τρικκάλων, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Vasmer (ἔ. ἀ. σελ. 94 καὶ *Berichtigungen* σελ. VIII), χαρακτηρίζων ὡς ἐσφαλμένην τὴν γνώμην τοῦ Φαλμεράγερ σχετίζοντος τοῦτο μὲ τὸ ρωσσικὸν *Melenki*, δέχεται ὡς πιθανωτέραν τὴνσχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸ νεοελληνικὸν *μέλιγο*, τὸ δηλοῦν τὸ δένδρον *μελίαν*,σχέσιν, τὴν ὁποίαν ὁ Δ. Γεωργακάς εἶχεν ὑποδείξει (Ἑπ. Βυζ. Σπ. τ. ΙΔ' σελ. 265). Τὸ παρὰ Φραντζῆ (σ. 160, 25 ἔκδ. Teubner, σελ. 159, 14 ἔκδ. Βόννης) ἀπαντῶν Πελοποννησιακὸν τοπωνύμιον *Μέλιγον*, ἀναφερόμενον μαζὶ μὲ τὸ *Ἄστρος, τὸν Ἅγιον Πέτρον, τὸν Λεωνίδα, τὸν Ρέοντα* καὶ τὰ ἄλλα Κυνοουριακὰ τοπωνύμια, ὡς συναποτελοῦντα προῖκα καὶ πατρικὴν κληρονομίαν Μαρίας τῆς Μελισσηνῆς, δὲν εἶναι, νομίζω, ἄλλο, παρὰ τὸ ἀνωτέρω σημειωθὲν σημερινὸν χωρίον τῆς Κυνοουρίας *Μελιγκοῦ*, τὸ ὁποῖον ἤδη εἰς σιγίλλιον τοῦ 1611 (Κ. ΣΑΘΑ, *Μεσ. Βιβλ.* τ. Γ' σ. 559) ἀναφέρεται «*Μελιγοῦς*». Εἰς τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Λεξικοῦ τῆς Ν. Ἑλλ. ἔχει σημειωθῇ «*Μέλεγος*» καὶ ὡς τοπωνύμιον εἰς Στρόπωνες τῆς Εὐβοίας.

³ Ἀπὸ τὸν τύπον τοῦτον ἔχομεν τοπωνύμιον «*Μέλεγος*» (ᾗς τὸ Μέλεγο) εἰς Ἀτσίχολον καὶ εἰς Ψάρι τῆς Γορτυνίας καὶ *Μελιγάκι* ἐπίσης εἰς Ψάρι τῆς Γορτυνίας.

⁴ Τοῦτο σημειώνει καὶ ὁ ἀδικοσκοτωμένος νέος Λάκων φιλόλογος, θῦμα τῆς Μανιάτικης ἀντεδικήσεως, ὁ Ι. ΓΙΑΝΝΑΚΟΥΡΟΣ, εἰς «*Συλλογὴν γλωσσικοῦ ὕλικου ἐκ Γέρας τῆς Μάνης καὶ περιχώρων*», κατατεθειμένην εἰς τὰ *Χειρόγραφα τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ* ἀρ. 485 σελ. 381.

⁵ Παρβ. Γ. Ν. ΧΑΤΖΙΑΚΙΝ, *Μεσ. καὶ Νέα Ἑλλήν.* τ. Α' σελ. 121.

εἰς ὁρισμένον πρόσωπον, κατήντησεν ὕστερον οἰκογενειακὸν ἐπώνυμον, ὅπως συνέβη καὶ εἰς ἄλλα ἐπώνυμα σχηματισθέντα ἐξ ἐπιθέτων χρώματος δηλωτικῶν, π. χ. Γαλανός, Κάστανος (καστανός), Κόκκινος (κοκκινός)¹, Λιβανός, Μαῦρος, Ξάνθος (ξανθός), Ψαρός κ.λ.π. Πράγματι δὲ τὸ *Μελιγκός* ὡς οἰκογενειακὸν ὄνομα διεσώθη μέχρι τῶν ἡμερῶν μας παλαιὰν καὶ Λακωνικὴν ἔχον τὴν προέλευσιν².

Ἐκ τοῦ οἰκογενειακοῦ *Μελιγκός* ἠδύνατο νὰ προέλθῃ τὸ κατὰ γενικὴν πτῶσιν εἷς τε τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως καὶ εἰς τὴν ζωντανὴν παράδοσιν τῆς Λακωνικῆς καὶ τῆς Κυνοῦρίας ἐμφανιζόμενον τοπωνυμικὸν *Μελιγκοῦ*, σχηματισθὲν ὅπως ἐσχηματίσθησαν καὶ πολλὰ ἄλλα ἐκ βυζαντινῶν οἰκογενειακῶν ἐπωνύμων τοπωνύμια, π. χ. *Ρωμανοῦ*, *Σκληροῦ*, *Χανδρινοῦ*, *Κυνηγοῦ*, *Βρανᾶ*, *Γεωργίτση*, *Λεοντάρη*, *Μελιγαλᾶ* κλπ.³. Ἡ γενικὴ

¹ Οὕτως ὀξυτόνως οἱ Τσάκωνες. Περὶ τῶν εἰς -- ὅς ὀξυτόνων ἐπιθέτων, τὰ ὅποια ἀπὸ τοὺς χρόνους τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἤρχισαν νὰ σχηματίζονται ὡς χρωμάτων δηλωτικά καὶ τῶν παραδειγμάτων αὐτῶν, ἴδε Γ. Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙ *Μεσ. Ν. Ἑλλ. τ. Α' σ. 148, τ. Β' σελ. 34* καὶ Β. ΦΑΒΗ, *Λεξιγραφικὸν Ἀρχεῖον τ. 6* (1923) σ. 354 κ. ἑ.

² Γεώργιος *Μελιγκός* (Melingo) ἦτο ἓνας ἀπὸ τοὺς φίλους τοῦ Ρήγα εἰς τὴν Τεργέστην. Ἴδε LEGRAND—ΛΑΜΠΡΟΥ, Ἑγγραφα περὶ Ρήγα ἐν Δ.Ι.Ε. τ. Γ' σελ. 689. Ὁ ΣΠΥΡ. ΔΕ-ΒΙΑΖΗΣ εἰς τὴν μελέτην αὐτοῦ: «Διαπρεπεῖς Ἑλληνίδες κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα» (*Ἑλληνικὴ Ἐπιθεώρησις* 1913 σελ. 167), ἀναφέρει ὅτι ἡ *Ἀσημίνα Μελιγκοῦ*, σύζυγος Ἰωάννου Σπανοῦ, κατήγετο ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν *Μελιγκῶν*, οἵτινες ἐθεωροῦντο παραφυὰς τοῦ παλαιοῦ καὶ ἐξόχου οἴκου τῆς Λακωνίας τῶν *Μεδίκων* (Ἰατριάνων). Ἡ οἰκογένεια αὕτη τῶν *Μελιγκῶν*, ἐξοικισθεῖσα κατὰ τὴν παράδοσιν μετὰ τὴν ἀποτυχούσαν ἐπανάστασιν τῶν Ὁρλώφ, διεσκορπίσθη εἰς Ζάκυνθον, εἰς Τεργέστην, εἰς Βιέννην, εἰς Κορσικὴν καὶ εἰς Λιβόρνον, εἰς ὅλα δὲ αὐτὰ τὰ μέρη ἐμφανίζονται ἔχνη μελῶν αὐτῆς. Ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Ἰεζεκιὴλ ὁ Βελανιδιώτης, ὅστις ἐχρημάτισεν ἐπὶ μακρὰ ἔτη ἐφημέριος τῆς ἐν Τεργέστη Ἑλληνικῆς Κοινότητος, συμπληρῶν τὸν Δε-Βιάζην, ἐδημοσίευσεν εἰς τὸ αὐτὸ περιοδικὸν (σελ. 209) περὶ τῆς ἐν Τεργέστη οἰκογενείας τῶν *Μελιγκῶν*, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκον ὁ ἐπὶ Ὀθωνος διακεκριμένος ἀξιωματικὸς Χρῆστος *Μελιγκός*, οἱ ἀδελφοὶ του καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν, ἅτινα ὀνομαστί ἀναφέρονται. Χρῆστος καὶ Ἀναστάσιος *Μελιγκός* Πελοποννήσιοι ἀναγράφονται εἰς κατάλογον τῶν ὑπὲρ ἀνεγέρσεως τοῦ Πανεπιστημίου εἰσφορῶν ἐκ Βιέννης (*Ἐφ. τ. Κυβ. 1840 ἀρ. φ. 3* σελ. 32). Ἀλέξανδρος *Μελιγκός* ἀναφέρεται εἰς τὸν κατάλογον τῶν ὑπὲρ τῆς ἐν Ἀργεῖ συσταθησομένης Σχολῆς εἰσφορῶν (*Γεν. Ἐφημ. τῆς Ἑλλ. Παράρτ. φ. 46* 1831 Ἰουνίου 20 σελ. 265). Μανουὴλ *Μελιγκός* ἀναγράφεται συνδρομητῆς εἰς βιβλίον ἐκ Τεργέστης τὸ 1870 καὶ εἶναι πιθανώτατα ὁ ἴδιος μὲ τὸν ὑπὸ τοῦ Σεβ. Ἰεζεκιὴλ ἀναφερόμενον Ἐμμανουὴλ Μ. Ὁ Χρῆστος Ν. *Μελιγκός* ὁ μεταφραστῆς τῆς Ἱστορίας τοῦ Φορτμάνου (Ἀθῆναι 1846), ὁ συνεπαναστάτης τοῦ Καλλέργη τὸ 1843, καὶ ὁ ἀνωτέρω ἀναφερόμενος, εἶναι πιθανώτατα ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον. Εἰς τὴν αὐτὴν ἑλληνικὴν οἰκογένειαν ἀνήκεν ἀσφαλῶς καὶ ὁ Αὐστριακὸς ὑπήκοος P. von Melingo, ὅστις ἐχρημάτισε περὶ τὸ 1880 πρῶτος Γραμματεὺς τῆς ἐν Ἀθήναις Αὐστρ. Πρεσβείας καὶ ἐδημοσίευσεν τὸ βιβλίον *Griechenland in unseren Tagen*, Wien u. Leipzig 1892, ἀφιερωμένον εἰς τὸν φιλέλληνα Αὐστριακὸν Ἀρχιδούκα Λουδοβίκον Σαλβατόρ τῆς Τοσκάνης. Ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ τούτου ἐπωνύμου «*Μελιγκός*» προήλθε καὶ τὸ εἰς Καρυοβούνι τῆς Λακωνίας μὲ τὴν ὑποκοριστικὴν κατάληξιν -άκος οἰκογενειακὸν ἐπώνυμον «*Μελιγκάκος*», ὅπως Δῆμος-Δημάκος, Καστανός-Καστανάκος κ.λ.π.

³ Περὶ τῶν ἐξ οἰκογενειακῶν ἢ κυρίων ὀνομάτων προερχομένων τοπωνυμίων ἴδε Γ. Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΝ, Γλωσσολογικαὶ μελέται τ. Α' σελ. 199 καὶ Κ. ΑΜΑΝΤΟΝ, *Μακεδονικά* (Ἀθῆναι 1920) σελ. 68. Εἰδικώτερον περὶ τοπωνυμίων εἰς -οῦ πρβ. Δ. ΓΕΩΡΓΑΚΑΝ, Ἀθηνᾶ τ. 37 (1947) σ. 260 κ. ἑ.

Μελιγκοῦ (τοῦ *Μελιγκοῦ*) ἐξελέφθη κατὰ παρετυμολογίαν ὡς ἀνδρωνυμικὸν δηλοῦν τὴν σύζυγον (ἢ *Μελιγκοῦ*) καὶ ἐντεῦθεν ἡ λαϊκὴ παράδοσις, καθ' ἣν τὰ τοπωνύμια *Μελιγκοῦ* τῆς Λακωνίας καὶ τῆς Κυνουρίας ἐσημαιοῦν τόπους ἀνήκοντας εἰς γυναῖκα, ἣτις ὠνομάζετο *Μελιγκοῦ*¹. Ἡ λοιπὸν τοῦτο τὸ ὄνομα θὰ ἔφερεν ὁ Ζυγὸς τοῦ Ταυγέτου ὅταν ἐγκατεστάθῃ εἰς αὐτὸν ἡ σλαβικὴ ὁμάς, ἣτις ἐκ τοῦ τόπου ἔλαβε τὸ ὄνομα *Μελιγκοί*, ὅπως ἡ ἄλλη ὁμάς ἡ ἐγκατασταθεῖσα εἰς τὸ Ἔλος (ἔξερὸ) ἔλαβε τὸ ὄνομα τοῦ τόπου *Ἐζερίται*, ἢ, ὅπερ θεωρῶ πιθανώτατον, οἱ ἐκεῖ ἐγκατασταθέντες ἀλλόφυλοι θὰ ὠνομάσθησαν διὰ τὸ χρῶμα τοῦ δέρματος ὑπὸ τῶν αὐτοχθόνων Ἑλλήνων *Μελιγκοί*, ἥτοι *μελίχροοι*, (*μελίχλωροι*, *honiggelb*), καὶ ὅτι ὁ ἀπὸ τοιούτους *μελιγκοὺς* κατοικηθεὶς τόπος θὰ ὠνομάσθῃ *Μελιγκοί*, ὅπως φέρεται εἰς τὸ Συναξάριον τοῦ Ἀγίου Νίκωνος, καὶ *Ζυγὸς ἡ Δρόγος τοῦ Μελιγκοῦ* ἢ τῶν *Μελιγκῶν*, ὅπως φέρεται εἰς τὸ Χρον. τοῦ Μορέως καὶ εἰς τὴν ἡμετέραν ἐπιγραφὴν. Τὸ ἐλληνικὸν ὄνομα *Μελιγκοί* ἐπεκράτησε πρὸς δῆλωσιν καὶ τῆς σλαβικῆς φυλῆς τοῦ Ταυγέτου καὶ τοῦ τόπου ὅπου οὗτοι ἐγκατεστάθησαν.

Σχετικῶς πρὸς τὴν εἰκασίαν μου ταύτην περὶ τῆς ἐκ τῆς λέξεως *μέλι* παραγωγῆς τοῦ ἐπιθέτου *μελιγκὸς* εἶχα παρακαλέσει πρὸ πενταετίας τὸν ἐν Ἀθήναις τότε καὶ νῦν ἐν Ἀμερικῇ εὐρισκόμενον φίλον γλωσσολόγον κ. Δημ. Γεωργακᾶν, ὅπως μὲ πληροφορήσῃ ἂν αὕτη εὐοδοῦται γλωσσικῶς. Οὗτος εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μοῦ ἐγχειρίσῃ μακρὸν ἐκ πέντε σελίδων «Σημείωμα», τὸ ὁποῖον ἐσκόπουν νὰ παραθέσω ὁλόκληρον ἐν τέλει τῆς παρούσης πραγματείας μου. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ κ. Γεωργακᾶς μοῦ ἀνεκοίνωσεν ἐσχάτως (τὸν Μάρτιον 1950), ὅτι ἔστειλε πρὸς δημοσίευσιν εἰς τὴν *Byz. Zeitschr.* τοῦ Μονάχου ἰδίαν αὐτοῦ περὶ τοῦ ζητήματος ἐργασίαν², προτιμῶ νὰ παραθέσω ἐδῶ μικρὰν περίληψιν τοῦ γλωσσικοῦ «Σημειώματός» του ἄνευ τῶν παραδειγμάτων καὶ τῶν παραπομπῶν, ἐκφράζων πρὸς αὐτὸν καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης τὰς θερμὰς εὐχαριστίας μου.

Κατὰ τὸν Γεωργακᾶν: Ἐκ τοῦ οὐσιαστικοῦ *μέλι* (μὲ γενικὴν μέλιτ-ος) παρήχθη τὸ διὰ τῆς γραπτῆς παραδόσεως μὴ παραδεδομένον *μελίταξ* (ὁ)-ακος «ὁ μύρμηξ», τὸ ὁποῖον συνήγαγεν ὁ ἀοίδιμος Γ. Χατζιδάκις ἐκ τοῦ νεοελληνικοῦ *μελίτακας*, καὶ *μελίν-*

¹ Ἡ γνώμη τοῦ Π. Κ(ΑΝΕΛΛΙΔΗ) (*Ἑβδομάς* τ. 4 φ. 37_β) περὶ χωροδεσποίνης τινὸς τοῦ Ζυγοῦ *Μελιγκοῦς* ὀφείλεται εἰς ἐγγώριον παράδοσιν ἀνακοινωθείσαν καὶ εἰς ἐμὲ ἀπὸ τὸν ἐκ Κουτήφαρῃ δημοδιδάσκαλον Π. Μελέαν, καθ' ἣν ἡ *Μελιγκοῦ* ἦτο παλαιὰ βασίλισσα ἔχουσα καὶ παλάτι, τοῦ ὁποίου ἐδεικνύετο ἡ θέσις εἰς τὸ χωρίον Κουτήφαρῃ. *Μελιγκοῦ* (ἢ) ὀνομάζουν οἱ κάτοικοι τοῦ Βασσαρᾶ θέσιν εἰς Νεραΐδοσπηλιὰν (*Μαλεβὸς* τ. 8_β).

² Ἄν τυχὸν ἡ μελέτη τοῦ κ. Γεωργακᾶ ἐπεκτείνεται πέρα τοῦ καθαρώς γλωσσολογικοῦ καὶ εἰς πραγματικὰ ζητήματα ἐρεῦνης καὶ ἐρμηνείας τῶν πηγῶν συμπιπτούσης πρὸς τὰ ἐν τῇ προκειμένῃ πραγματείᾳ ἐκτιθέμενα, εἶμαι ὑποχρεωμένος πρὸς ἀποφυγὴν παρεξηγήσεων νὰ δηλώσω, ὅτι ἐγὼ μὲν πλὴν τοῦ γλωσσικοῦ «Σημειώματος» οὐδὲν ἄλλο τοῦ κ. Γ. εἶδα διὰ νὰ ἐπανόρθωνα τυχὸν σφάλματά μου ἢ νὰ συνεπλήρωνα παραλείψεις μου, ἐνῶ ἐκεῖνος εἶχε τὸ 1945 ἐπὶ ἐβδομάδας κατ' οἶκον τὸ χειρόγραφόν μου, τὸ ὁποῖον δημοσιεύεται σήμερον ἀπαράλλακτον πλὴν τῆς ἐν σελ. 23₂ ὑποσημειώσεως, ἣτις προσετέθη ὑστερότερα. Τοῦτο διὰ νὰ ἔχῃ ὅπ' ὅψιν ὁ ἀναγνώστης τὸ *sum cuique tri- buere*.

τακας 'ὁ μύρμηξ' πολλαχοῦ, ἐν δὲ Μυκόνῳ καὶ 'ἔριφος χρώματος μέλιτος'. Ἐκ τοῦ οὐσιαστικοῦ μέλι καὶ ἐκ τοῦ θέματος μελ- ἡδύνατο νὰ παραχθῇ νεώτερον ἐπίθετον εἰς -ικός: *μελικός. Τὸ δὲ εὐρύτατα διαδεδομένον νεοελληνικὸν οὐς. μελιγκώνι (τὸ) 'μύρμηξ' δύναται πιθανώτατα νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸ οὐς. μέλι καὶ ὡς ὑποκοριστικὸν προϋποθέτει ὡς ἄμεσον πρωτότυπον προσηγορικὸν μελιγκός. Τοῦτο δύναται φωνητικῶς νὰ εἶναι ἐξέλιξις τύπου *μελικός, διότι ἄχον -κ- μεταξύ φωνηέντων δύναται νὰ γίνῃ ἡχηρὸν -g- δι' ἀφομοίωσιν πρὸς τὰ ἐκατέρωθι φύσει ἡχηρά, τὰ φωνήεντα· εἰς δὲ τὴν κοινὴν νεοελληνικὴν προφέρεται τὸ g μεταξύ φωνηέντων μὲ τὸ ὑπερωϊκὸν ἔρρινον ng, γράφεται δὲ ὡς γκ, ἢ γγ, ἢ ὀρθῇ ὅμως γραφῇ κατὰ τὴν ἐτυμολογίαν ταύτην εἶναι -γκ-. Ἀπόδειξιν τῆς φωνητικῆς αὐτῆς τροπῆς παρέχει τὸ κοινὸν συνώνυμον οὐς. μύρμηγκας (προφ. mirmingas) ἢ μέρμηγκας 'μύρμηξ' καὶ μυρμήγκι - μερμήγκι 'μυρμήκιον'. Τὸ δὲ μελικός 'μύρμηξ' ἐξηγεῖται διὰ τῆς οὐσιαστικοποιήσεως τοῦ ἐπιθέτου κατὰ παράλειψιν τοῦ ἁρμοδίου οὐσιαστικοῦ, ἥτοι ἀντὶ μελικός μύρμηξ. Κατὰ ταῦτα ἐπίθετον *μελικός ἐγένε μελιγκός, ἐξ αὐτοῦ δὲ οὐσιαστικοποιηθέντος, μὲ τὴν παραγωγικὴν κατάληξιν -ώνι (ἢ -οῦν) παρήχθη μελιγκώνι-οῦν. Ἡ δὲ σημασία τοῦ ὑποτιθεμένου ἐπιθέτου μελικός θὰ ἦτο 'ὁ ἔχων σχέσιν τινὰ πρὸς τὸ μέλι, ὁ ἀναφερόμενος εἰς τὸ μέλι, ὡς πρὸς τὸ χρῶμα, τὴν ἡδύτητα' κττ. Οὕτω μελικός (μὲ θηλ. μελικιά) 'ὁ ἔχων χρῶμα μέλιτος, μελιτόχρους, μελαψός' ἐν Μάνη, μελικούνιν 'γαμήλιον γλύκισμα παρασκευαζόμενον μὲ μέλι' ἐν Λιβυσσίῳ, μελιγκώνι 'ὁ μύρμηξ' ὡς ἐλκνόμενος πρὸς τὸ μέλι, κ. ἄ. Ὡς πρὸς τὸ φωνητικὸν μέρος παρατηρεῖ ὁ Γ. ὅτι οἱ τύποι μὲ ι ἦτοι Μιλιγκοῦ καὶ μιλιγκοὶ καὶ μελιγκώνι ἐρμηνεύονται δι' ὀπισθοχωρητικῆς ἀφομοιώσεως. Ὁ τύπος-Μελιγοὶ-Μελιγοῦ καὶ Μελιγῶν (εἰς τὴν ἀνωτέρω ἐπιγραφὴν) εἶναι φωνητικῶς νοητοὶ διὰ τροπῆς τοῦ ἐκκρότου ἡχηροῦ g εἰς προστριβὲς ἡχηρὸν γ ἀντὶ Μελιγοὶ-Μελιγοῦ, Μελιγῶν.

Ὁ βιογράφος τοῦ Ἀγίου Νίκωνος λέγων περὶ τῆς «χώρας τῶν ἐθνικῶν, ἣν δὴ καὶ Μιλιγκοὺς καλεῖν εἰώθασιν ἀντὶ Μυρμιδόνων οἱ ἐγχώριοι», δημιουργεῖ σύγχυσιν καὶ ἀσάφειαν¹. Ὡς γνωστὸν ὁ μύρμηξ εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος λέγεται σήμερον μελιγκώνι, περὶ δὲ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως διαλαμβάνει ὁ Δ. Γεωργακάς εἰς τὸ ἐν περιλήψει παρατιθέμενον σημείωμα. Κάμωνων λοιπὸν ὁ συναξαριστὴς τὸν παραλληλισμὸν τῶν δύο τούτων ὀνομασιῶν Μελιγκοὶ-Μυρμιδόνες ὡς ταυτοσήμων, εἶχεν ἄρα γε εἰς τὸν νοῦν του προχείρως μόνον καὶ ἐπιπολαίως τὸ δμόριζον καὶ τὸ δμόηχον τῶν μεταγενεστέρων μελιγκώνι-Μελιγκοὶ καὶ τῶν παλαιότερων μύρμηξ-Μυρμιδόνες, ἢ ἐνδοί σοβαρωτέραν τινὰ ἔννοιαν πηγάζουσιν ἐκ τῆς παλαιᾶς ἢ καὶ ἐκ τῆς νεωτέρας παραδόσεως; Ἐφρόνει δηλαδὴ ὁ συναξαριστὴς, ὅτι οἱ Μελιγκοὶ ἔπρεπε νὰ καλοῦνται Μυρμιδόνες διὰ τινὰ ὑφισταμένην σχέσιν ὁμογενείας ἢ καταγωγῆς, ἢ ἀπλῶς διότι Μυρμιδόν-

¹ Ἰδε VASMER, ἔ. ἀ. σελ. 170 καὶ ANT. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΝ, ἔ. ἀ. σελ. 123, 3.

νας εκάλουν και ἄλλοι Βυζαντινοὶ τὰ σλαβικά ἐθνη¹; Δεδομένου ὅτι ἡ λέξις *μελιγκώνι*, ὁ *μύρμηξ*, εἶναι λέξις ἑλληνική μὲ ἐτυμολογικὸν σχηματισμὸν πιθανώτατα παλαιόν², οἱ δὲ Μυρμιδόνες ὅχι μόνον μυθολογοῦνται ἐκ μυρμηκῶν καταγόμενοι, ἀλλὰ καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν ἐκ τοῦ *μύρμηξ* πιθανῶς παρήχθη³, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἀγαθοῦ συναξαριστοῦ ἐπεκράτει τὸ ταυτόσημον τῶν ὀνομάτων *μελιγκώνι-μύρμηξ* καὶ *Μελιγκοὶ-Μυρμιδόνες*, ῥέπων δὲ λόγιος αὐτὸς εἰς τὸν κλασσικισμὸν καὶ ἀρχαῖζων, ἐπρωτίμα τὸ ἀρχαῖον *Μυρμιδόνες* ἀπὸ τὸ νεώτερον *Μελιγκοί*, τὸ ὅποιον ἀποδίδων εἰς τοὺς ἐγχωρίους θεωρεῖ δημῶδες. Ἀλλὰ νομίζω, ὅτι τὸ αὐτὸ ἀρχαιοπινὲς τοπωνύμιον *Μυρμιδόνων* ἀντὶ τοῦ *Μελιγκῶν* μεταχειρίζεται καὶ ὁ Φραντζῆς εἰς τὸ χωρίον «*ἰλιγγιάσας γὰρ περιοδεῦσαι τὴν Πελοπόννησον διὰ τοῦ διὰ Μυρμιδόνων καὶ Ἐπιδαύρου καὶ Νετάρου (γρ. Ταινάρου) δυσκόλου πλοῦ*» (σ. 107, ἔκδ. Teubner)⁴. Διότι τὸ «*Μυρμιδόνων*» ἔδῳ, συνεκφερόμενον μὲ τὰ ἄλλα παραλιακὰ τοπωνύμια τῆς Λακωνίας, δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλο, παρὰ τὸ δημῶδες τοπωνύμιον *Μελιγκῶν* τοῦ Λακωνικοῦ Ζυγοῦ, τοῦ βλέποντος καὶ ἐκτεινομένου εἰς τὰς ἐπὶ τοῦ Μεσσηνιακοῦ κόλπου λακωνικὰς ἀκτὰς. Κατὰ τὰ ἀνωτέρω πρέπει νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι εἰς τὴν μεσαιωνικὴν παράδοσιν διὰ τὴν «*χώραν τῶν ἐθνικῶν*» (δηλαδὴ τῶν Σλάβων) τοῦ Ταῦγέτου παραδίδονται δύο τοπωνύμια, τὸ τῆς λογίας παραδόσεως καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαῖστῶν χρησιμοποιούμενον «*Μυρμιδόνων*» καὶ τὸ δημῶδες καὶ εἰς τὴν ζωντανὴν λαλιὰν ὑπάρχον «*Μελιγκῶν*».

Ἡ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ἀπόδοσις τοῦ ὀνόματος τῶν Μυρμιδόνων εἰς Σλάβους καὶ ἰδίᾳ τοὺς Βουλγάρους, ἀποτελεῖ ζήτημα χρῆζον εὐρυτέρας ἐξετάσεως. Τὸ ὅτι συγγραφεῖς, ὡς ὁ Μαλάας, ὁ Τζέτζης, ὁ Ἀτταλειάτης ταυτίζουσιν τοὺς Μυρμιδόνας μὲ τοὺς Βουλγάρους, ὁ δὲ συναξαριστὴς Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε καὶ ὁ ἱστορικὸς Φραντζῆς ταυτίζει αὐτοὺς μὲ τοὺς Μελιγκούς, δὲν εἶναι τυχαῖον. Ἄν ἡ ἐγκατασταθεῖσα εἰς τὸν Ταῦ-

¹ ΜΑΛΑΑΣ σ. 97 «τῶν λεγομένων Μυρμιδόνων τότε, νῦν δὲ λεγομένων Βουλγάρων». ΤΖΕΤΖΗΣ στ. 426: «Οὖνων, Βουλγάρων στράτευμα τῶν Μυρμιδόνων ἄγων». Ὁ ΑΤΤΑΛΕΙΑΤΗΣ (σελ. 87) ἀποκαλεῖ τὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων ἀρχηγὸν τῶν Μυρμιδόνων. ΛΕΩΝ Ο ΔΙΑΚΟΝΟΣ ΙΧ κεφ. VI «Ἀρριανὸς φησιν ἐν τῷ Περίπλῳ Σκύθην Ἀχιλλέα τοῦ Πηλέως πεφηνέναι ἐκ τῆς Μυρμηκιῶνος καλουμένης πολίχνης». Ἀπὸ τὴν βυζαντινὴν αὐτὴν παράδοσιν καὶ ἀπὸ τὴν σημασιολογικὴν σχέσιν τῶν λέξεων *μελιγκώνι-μύρμηξ* ὁ Κ. Σάθας ἐξήγαγε τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ ὄνομα Μελιγκοὶ εἶναι μετάφρασις τοῦ τῶν Μυρμιδόνων ὑποστηρίζων συγχρόνως καὶ ὅτι οἱ Μελιγκοὶ εἶναι γνήσιοι Ἕλληνες. (C. SATHAS, La tradition hellénique et la légende de Phidias... au Moyen Age, Paris 1883. Τοῦ αὐτοῦ, *Μνημ. Ἑλλ. Ἰστ.* τ. IV σελ. LXXXV). Τὰς γνώμας τοῦ Σάθα καὶ τὰ ἐκ παρερμηνείας τῶν πηγῶν ἐθνολογικά αὐτοῦ συμπεράσματα κατέκρινεν ὁ Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΗΣ εἰς *Δελτ. Ἰστ. καὶ Ἐθνολ.* Ἐταιρ. τ. Α' (1883) σ. 77 κ.ἐ. (Ἀνατύπωσις εἰς Λαογραφικά Σύμμικτα τ. Β' σελ. 14 κ.ἐ.).

² Ἴδε ἀνωτέρω σημεῖωμα τοῦ Δ. Γεωργακά.

³ Τὰς διαφορὰς παραλλαγὰς τῶν μύθων καὶ τὴν καθόλου μυθογραφικὴν παράδοσιν, καθ' ἣν οἱ Μυρμιδόνες ἔγιναν κατὰ μεταμόρφωσιν ἀπὸ τοὺς μύρμηκας, καθὼς καὶ περὶ τῆς ἐτυμολογικῆς συγγενείας τῶν λέξεων *μύρμηξ-Μυρμιδόνες*, ἴδε εἰς τὸ ἄρθρον Myrmidones τοῦ J. SCHMIDT ἐν R.E. τοῦ PAULY-WISSOWA.

⁴ Ἴδε καὶ Κ. ΣΑΘΑΝ, La tradition hellénique, ἔ. ἀ. σελ. 7.

γετον σλαβική ὁμὰς ὠνομάσθη ὑπὸ τῶν ἰθαγενῶν Λακόνων «*Μελιγκοί*» διὰ τὸ μελίχρουν τοῦ δέρματος, ὥς ἐγὼ πιστεύω, εἶναι πιθανὸν νὰ ἀπετελεῖτο ἡ ὁμὰς αὕτη ἐκ λειψάνων τῆς τουρανικῆς καὶ μογγολικῆς ἐκείνης φυλῆς, ἅτινα ἀναμιχθέντα εἰς τὴν Βαλκανικὴν μετὰ Σλάβων εἶχον ἐκσλαβισθῇ γλωσσικῶς καὶ ἔφερον ἀκόμη τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς μογγολικῆς φυλῆς, μεταξὺ τῶν ὁποίων κύρια ἦσαν τὸ μελαπδὸν δέρμα καὶ οἱ λοξοὶ ὀφθαλμοί¹. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ ὄνομα *Μελιγκοί* θὰ εἶναι παλαιὸν δημῶδες, ἀρχαιοποιηθὲν ὑπὸ τῆς λογίας Βυζαντινῆς παραδόσεως εἰς *Μυρμιδόνας* διὰ τὴν ὑπάρχουσαν μεταξὺ τοῦ νεωτέρου *μελιγκώνι* καὶ τοῦ παλαιοῦ *μύρμηξ* σχέσιν. Ὅτι ὁπωσδήποτε οἱ Σλάβοι τοῦ Ταυγέτου ἔφερον ἀνέκαθεν ἑλληνικὸν ὄνομα, εἶναι, νομίζω, ἐκτὸς ἀμφισβήτησεως.

Διὰ τὸ ἐθνολογικὸν ζήτημα ἡ παράδοσις δὲν εἶναι πολὺ σαφής. Ὁ *Πορφυρογέννητος* θεωρεῖ τοὺς Μελιγκοὺς «*Σκλάβους*»², δηλαδὴ Σλάβους, ὁ δὲ βιογράφος τοῦ ὁσίου Νίκωνος χαρακτηρίζει αὐτοὺς «*ἐθνικούς*», τὸ ὅποιον ἡμπορεῖ νὰ σημαίνει τοὺς ἄλλοφυλοὺς, ἢ τοὺς εἰδωλολάτραις³, εἰς δὲ τὴν περίπτωσιν αὐτὴν περιλαμβάνει καὶ τὰς δύο ἐννοίας, τοὺς ἄλλοφυλοὺς καὶ εἰδωλολάτραις. Εἰς τὴν ὑστερωτέραν παράδοσιν ἡ σύγχυσις γίνεται μεγαλυτέρα. Ὁ *Χαλκοκονδύλης* ὀνομάζει τοὺς ἐπήλυδας τοῦ Ταυγέτου «*Βράχους*»⁴, ἥτοι Βλάχους, ὁ *Κανανός* «*Ζυγιώτας*»⁵, ὁ δὲ *Μάζαρις* εἰς τὴν γνωστὴν αὐτοῦ *σάτυρον*⁶ ἀναφέρει ὥς ἐγκατεστημένα εἰς τὴν Πελοπόννησον πέντε ἀλλόφυλα ἔθνη, ἐκ τῶν ὁποίων εὐδιάγνωστοι μὲν εἶναι οἱ Ἱταλοὶ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, ἴσως δὲ καὶ οἱ Ἰλλυριοὶ ὥς Ἀλβανοί, ἀλλ' ἄδηλον ποίους ἐννοεῖ Σθλαβίνους καὶ ποίους Αἰγυπτίους⁷.

Περὶ τῶν Μελιγκῶν γνωρίζομεν ὅτι ἔζων ἀνέκαθεν βίον πολιτικῶς καὶ κοινωνικῶς ἰδιόρρυθμον, ἄτακτον καὶ ἀπείθαρχον, ληστρικὸν καὶ ἐν γένει ἀνώμαλον, ἔνοπλοι καὶ

¹ Ἴδε Α. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΥ, ἔ. ἄ. σελ. 7 καὶ τὴν ἐν ὑποσ. 2 παραπομπὴν εἰς τὰ περὶ Βουλγάρων βιβλία τῶν WATTEFF καὶ G. BUSCHAN, τὰ ὅποια δὲν μοῦ ἔγιναν προσιτά. Ἄν ἡ γραφὴ Ἀθρικῶν = Ἀφρικῶν εἰς τὸν Βίον Νίκωνος (ἀνωτέρω σελ. 13) ἔχῃ πράγματι ὑπόστασιν, δύναται ἴσως νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ τοῦ ὅτι διὰ τὸ χροῶμα τοῦ δέρματος τῶν Μελιγκῶν μετεβλήθη εἰς τὸ κείμενον τὸ «ἐθνικούς» εἰς «Ἀφρικούς» δηλ. Ἀφρικανούς.

² Ἐ. ἄ. σελ. 221: «Καὶ πάντας μὲν τοὺς Σκλάβους... ὑπέταξε καὶ ἐχειρώσατο» μόνοι δὲ οἱ Ἐξερίται καὶ οἱ Μιληγγοὶ κατελήφθησαν ὑπὸ τὴν Λακεδαιμονίαν καὶ τὸ Ἔλος. ³ Ἴδε ἀνωτέρω. σελ. 15.

⁴ ΧΑΛΚΟΚΟΝΔΥΛΗΣ, σελ. 34/35: «τὸ δὲ γένος (Μυσῶν καὶ Τριβαλλῶν) ἀποσχισθὲν ἤθεσιν ὄχι ἀλλὰ γλώττῃ καὶ φωνῇ διέσπαρται ἀνὰ τὴν Εὐρώπην... ἄλλη τε δὴ καὶ ἐν τινὶ τῆς Πελοποννήσου χώρας τε τῆς Λακωνικῆς εἰς τὸ Ταυγετον ὄρος καὶ εἰς τὸ Ταίναρον ὀκημένον. Βράχοι δὲ ἀμφότεροι ὀνομάζονται».

⁵ ΣΠΥΡ. ΛΑΜΠΡΟΥ, *Παρνασσὸς* τ. Ε' (1881) σελ. 705 καὶ *Μικταὶ Σελίδες* σελ. 581₂₉: «ἐπαρχία τῆς Σθλαβωνίας, ἣτις ἔχει προκαθεζομένην πόλιν Λουσὴν ὀνομαζομένην. Ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐπαρχίας ὑπάρχον οἱ Ζυγιῶται οἱ ἐν Πελοποννήσῳ, ἐπεὶ ἐκείσε ὑπάρχον πλεῖστα χωρία, ἅτινα διαλέγονται τὴν γλῶσσαν τῶν Ζυγιωτῶν». Ἴδε καὶ ἀνωτέρω σελ. 8.

⁶ Ἐπιδημία Μάζαρι ἐν Ἄδου (ἔκδ. ELLISSEN, σελ. 230 καὶ 239).

⁷ Ἴδε καὶ Σ. ΛΑΜΠΡΟΥ, *Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος* τόμ. 6 σελ. 762.

ἐμπόλεμοι εὐρισκόμενοι¹. Ἐκυβερνῶντο ἀπὸ Ἑλληνα διοικητὴν φέροντα τὸν ρωμαϊκο-βυζαντινὸν τίτλον τοῦ δουκὸς καὶ διοριζόμενον ἀπὸ τὸν στρατηγὸν τοῦ θέματος τῆς Πελοποννήσου καὶ ὄχι ἀπὸ Σλάβον φέροντα τὸν σλαβικὸν τίτλον τοῦ ζουπάνου, ὅπως οἱ Σλάβοι τῆς Δαλματίας². Ἐπλήρωνον φόρον εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος, ὑπὸ τὰς σημαίας τοῦ ὁποίου ἐμάχοντο καὶ ὅταν ἀκόμη οἱ ἄλλοι Σλάβοι ἐπανεστάτησαν ἐναντίον αὐτοῦ³ καὶ ὕστερον ὅταν ἦλθαν οἱ Φράγκοι εἰς τὸν Μορέαν⁴. Ὑπάρχουν ὅμως περιπτώσεις, καθ' ὧς καὶ ἐπανεστάτησαν καὶ ἐπολέμησαν ἐναντίον τῶν Βυζαντινῶν⁵.

Ποῖαι μεταβολαὶ ἐπῆλθαν μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Φραγκοκρατίας ὡς πρὸς τὴν διοίκησιν καὶ τὴν ἐν γένει κατὰστασιν τῶν λεγομένων Μελικῶν τοῦ Ταυγέτου μετὰ τὴν ἀποστολὴν δεσπότην ἀντὶ τοῦ ἕως τότε στελλομένου στρατηγοῦ, μετὰ τὴν ἐμφάνισιν εἰς τὴν Πελοπόννησον νέων ξένων λαῶν, ἄλλων μετὰ κατακτητικὸν σκοπὸν, ὅπως οἱ Βενετοί, οἱ Ναβαρραῖοι, οἱ Τοῦρκοι, ἄλλων μετὰ εἰρηνικόν, ὅπως οἱ Ἀλβανοί, καὶ μετὰ τὰ μέτρα τὰ ληφθέντα διὰ τὴν τακτοποίησιν τῶν ἐσωτερικῶν πραγμάτων τῆς χερσονήσου τόσον ἀπὸ τοὺς Καντακουζηνούς δεσπότης, ὅσον καὶ ἀπὸ τοὺς Παλαιολόγους, δὲν γνωρίζομεν. Αἱ μόναι, καὶ αὐταὶ ἀσαφεῖς, μνεῖται τούτων κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν εἶναι μία εἰδησις περὶ συμμαχίας τῶν Βενετῶν «cum Sclavis de Magna», οἱ ὅποιοι παρέχουν τὴν συνδρομὴν τῶν εἰς τοὺς καστελλάνους τῆς Κορώνης καὶ τῆς Μεθώνης Nicola Zeno καὶ Bernardo da Mula ἐναντίον τοῦ δεσπότη τοῦ Μορέως Θεοδώρου Παλαιολόγου τοῦ Β' τὸ 1389⁶, καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Κανανοῦ μνεῖται τῶν «Ζυγιωτῶν τῶν ἐν τῇ Πελοποννήσῳ» καὶ τῆς γλώσσης αὐτῶν ὡς προσομοιάζουσας πρὸς τὴν γλῶσσαν τῆς γερμανικῆς ἐπαρχίας τῆς Σθλαβονίας⁷. Οἱ λόγιοι ὅμως τῆς ἐποχῆς, ἐγκωμιάζοντες καὶ ὑμνολογοῦντες τοὺς ἐστεμ-

¹ Κ. ΠΟΡΦΥΡ. ἔ. ἀ. 221 : «ἀποστατήσαντες γέγονασιν ιδιόρρυθμοι, λεηλασίας καὶ ἀνδραποδισμούς καὶ πραιδας καὶ ἐμπρησμούς καὶ κλοπὰς ἐργαζόμενοι». Χρον. τ. Μορ. στ. 2995 : «ἀνθρώπους ἀλαζονικούς καὶ οὐ σέβονται ἀφέντην». Βίος Νίκωνος ἔ. ἀ. σ. 200₃₀ : «Ἄνδρες αἰμοχαρεῖς καὶ φόνον πνέοντες, πόδας τε κεκτεμένοι εἰς κακίαν τρέχοντες καὶ μηδὲν ἄλλο εἰδότες ἢ μόνον τὸ ληστεύειν ἀεὶ καὶ ἀλλότρια ἐπισπᾶσθαι ἀρπαλέως» σ. 201₆ : «ἐπιστάντες λοχιοφόροι τοῖς οἴκοις καὶ τοῖς αἰπολίοις», σ. 202₁₅ : «ἡ βάρβαρος ἐκείνη φύσις καὶ ἀτίθασος τὰς οἰκείας καὶ σχεδὸν εἰπεῖν φρονικὰς ἀγριότητος ἐπιλαθομένη» σ. 206₂₈. «Βαρβαρικότερον διακείμενοι, κλέμματα τε χαίροντες ἀεὶ καὶ ληστείας καὶ μαιφονίας». [Ψευδο] Δωροθέου, Χρονογράφος σ. 480 : «ὁ Ζυγὸς τοῦ Μελιγοῦ εἶχε... ἀνθρώπους ὑπερηφάνους, κακοὺς, φονιάδες καὶ ληστές, ἀρπαγας, Θεὸν δὲν φοβοῦνται, ἀφέντην δὲν τιμοῦν, οὐδὲ προσκυνοῦν, μόνον εἶναι ἀκέφαλοι, οἱ ὅποιοι εἶναι οἱ Μανιάτες, ὅπου εἶναι μέσα εἰς τὴν Μάνην». ΙΣΙΔΩΡΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑΣ, Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν βασιλεῖα Μανουήλ (παρὰ W. REGEL, Analecta Byzantino-Russica. Πετρούπολις 1891 σ. 65) : «ἤδη ἀναβολὴ ὅπλων ἃ πάντες εἰρήνης οὔσης βαθείας κατεῖχον ἐν ταῖς χερσὶ. ΦΡΑΝΤΖΗΣ (ἔκδ. Βόννης σ. 133).

² Κ. ΠΟΡΦΥΡΟΓ. ἔ. ἀ. σελ. 128, 145 καὶ 349, ὅπου καὶ τὸ σχετικὸν σχόλιον περὶ ζουπανίας καὶ ζουπάνων. ³ Αὐτόθι σελ. 221 κ. ἔ. ⁴ Χρ. τ. Μορ. στ. 1718. 5025. ⁵ Ἴδε ἄνωτέρω σελ. 11.

⁶ R. CESSI, Venezia e l'acquisto di Nauplia ed Argo, ἐν *Nuovo Archivio Veneto*, Nouvelle Serie τόμ. XXX (1915) σ. 154. Παρβ. καὶ D. ΖΑΚΥΘΙΝΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 134.

⁷ Ἴδε ἄνωτέρω σελ. 27₁₅. Ὁ VASMER, ἔ. ἀ. σ. 18 λέγει ὅτι ἡ γλωσσικὴ συγγένεια τῶν Ζυγιωτῶν πρὸς τοὺς Σλάβους τῆς Lübeck, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ ὁ Κανανός, εἶναι ἀστήρικτος.

μένους μεταρρυθμιστάς, κάμνουν ένιοτε ύπαινιγμούς, από τοὺς ὁποίους ἤμποροῦμεν νὰ ἀντλήσωμεν ὀλίγον φῶς καὶ διὰ τὸ ζήτημά μας.

Ἀπὸ ἐπιστολὴν τοῦ Δημητρίου Κυδωνῆ πρὸς τὸν δεσπότην τοῦ Μορέως Ματθαῖον Καντακουζηνόν, γραφεῖσαν περὶ τὸ 1380, συνάγεται, ὅτι οἱ βάρβαροι τῆς Λακωνικῆς εἶχαν δημιουργήσει εἰς τὸ Δεσποτάτον ἀναρχικὰς ἀνωμαλίας, τῶν ὁποίων τὴν καταστολὴν προσδοκᾷ ταχεῖαν ὁ σοφὸς αὐλικὸς¹. Δημήτριος Χρυσολωρᾶς, εἰς ἔργον τοῦ τῶν ἀρχῶν τοῦ 15^{ου} αἰῶνος, ἐγκωμιάζων τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ τὸν Παλαιολόγον, ὁμιλεῖ περὶ «γένους» ἐν Πελοποννήσῳ, τὸ ὁποῖον ἀπετέλουν ἄθαιοι καὶ ἀπείθαργοι, ἔχοντες θηρίων ὁμότητα καὶ πολλὰς ἄλλας κακίας καὶ ἄγρια ἔθη, ἐν οἷς καὶ τὸ τοῦ μασχαλισμοῦ. Τὸ γένος τοῦτο ὁ συνετὸς βασιλεὺς διὰ τῆς σώφρονος πολιτικῆς του «εὐδαίμονάς τε καὶ μακαρίους τοὺς πρὶν ἀπέφηνε κακοδαίμονας καὶ τὸ γένος ἅπαν αὐτοῖς ἡμέρωσε γενναίως καὶ θαναμαστῶς. Ὁ ἐκδώσας τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Χρυσολωρᾶ Σπυρίδων Λάμπρος νομίζει ὅτι πρόκειται ἐδῶ περὶ τῶν Μανιατῶν, ἐνῶ εἶναι πιθανώτερον ὅτι πρόκειται περὶ γένους ἄλλοφύλου καὶ ἄλλογλώσσου «Ἑλλήνων οὐκ ἀσφαλεῖ γλώττῃ χρωμένον»². Καὶ εἰς ἄλλο τῆς αὐτῆς φύσεως καὶ χρονολογίας κείμενον, τὴν ἐπιστολὴν δηλαδὴ Ἰσιδώρου τοῦ κατόπιν Μητροπολίτου Μονεμβασίας καὶ ὕστερον Κιέβου πρὸς τὸν αὐτὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ τὸν Β' (περὶ τὸ 1420), χαρακτηριζομένου τοῦ λαοῦ τῶν Βοιτυλαίων ὡς βαρβάρου καὶ ἀγρίου, ἀπεδόθη ἡ βαρβαρότης αὐτὴ εἰς τοὺς κατοίκους τῆς μεσαιωνικῆς

¹ G. CAMMELLI : Démétrius Cydonés correspondance Παρίσι 1930 σελ. 79⁴⁷ : «Τούτοις τε οὖν ἡμῶς εὐφραине, καὶ δὴ καὶ ταῖς ἀγαθαῖς ἀγγελίαις, ἃς ἡμῖν θάπτον ἡξιν ἐλπίζομεν' ὥς δεδώκασιν μὲν δίκην οἱ κακῶς κωμάσαντες βάρβαροι, πέπανται δὲ ἡ ἐκείνων ὕβρις, καὶ ἡ Λακωνικὴ βελτίοσι καὶ σωφρονεστέροις τῶν Ἀνκούργου νόμων νῦν διοικεῖται. Ταῦτα γὰρ σε πιστεύομεν πάντες δυνήσεσθαι, βασιλέως μὲν πατρὸς εἰσηγουμένου τὰ δέοντα, βασιλέως δὲ νιόυ συμπονοῦντος». Παρβ. καὶ D ΖΑΚΥΤΗΝΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 115, ὅπου ὁμοῦ κακῶς ἐκλαμβάνονται ὡς συντετελεσμένα αἱ κατὰ τῶν βαρβάρων τῆς Λακωνικῆς νῖκαι, ἐνῶ εἰς τὸ κείμενον σαφῶς πρόκειται περὶ ἐλπιζομένων νικῶν.

² ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, Παλαιολόγια καὶ Πελοποννησιακὰ τόμ. 3 σελ. 239, 24 κ. ἐ. «Καὶ τῷ τόπῳ βουλεύεται χαρίσασθαι κάλλιστα, ἐν ᾧ γένος οὐ μικρὸν οὐδ' ὀλίγον Ἑλλήνων οὐκ ἀσφαλεῖ γλώττῃ χρώμενον, λόγῳ μὲν εὐσεβεῖς, ἔργῳ δὲ τὸ πᾶν ἄθαιοι καὶ θηρίων ἀπάντων ὁμότεροι, μήτε φύσεως ὁροις πειθόμενοι, ἀλλὰ πλεονεξίᾳ καὶ ἀρπαγῇ καὶ τοῖς τῶν ὁμοφύλων αἵμασι χαίροντες» κ.λ.π. Ἡ γενικὴ «Ἑλλήνων» νομίζω ὅτι πρέπει νὰ συνταχθῇ πρὸς τὸ «γλώττῃ» καὶ ὄχι πρὸς τὸ «γένος», διότι τότε θὰ ἔλεγε «ἐν ᾧ Ἑλλήνων γένος». Περὶ τῶν Μανιατῶν δὲν ἡδύνατο νὰ λεχθῇ ὅτι μετεχειρίζοντο «γλώσσαν οὐκ ἀσφαλῆ», ἀφοῦ ἦσαν κατὰ τὸν Πορφυρογέννητον οἱ γνησιώτατοι Ἕλληνες. Ἐκτὸς ἂν ὁ Χρυσολωρᾶς κάμνει διάκρισιν γένους Ἑλλήνων, εἰς τὸ ὁποῖον κατ' ἐξαιρέσιν κατατάσσει τοὺς Μανιάτας, ὅπως καὶ ὁ Πορφυρογέννητος, καὶ γένους Ρωμαίων, εἰς τὸ ὁποῖον κατατάσσει ὅλους τοὺς ἄλλους Ἕλληνας τοῦ Βυζαντιακοῦ Κράτους, ὁπότε τὸ «οὐκ ἀσφαλεῖ γλώττῃ» θὰ ἐρμηνευθῇ ὡς νοοῦν τὴν διάλεκτον τῶν Μανιατῶν παρουσιάζουσιν ἔκτοτε, μάλιστα ἀπὸ πολὺ παλαιότερα, ὅπως καὶ ἡ Τσακωνικὴ, πολλὰς διαφορὰς ἀπὸ τῆς κοινῆς Ἑλληνικῆς, αἵτινες ἐξένιζον ἴσως τοὺς καθαρολόγουντας καὶ ἀτικίζοντας Βυζαντινοὺς λογίους (Πρβλ. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, Ἰστ. τ. Ἑλλ. τ. 6 σελ. 765). Ἄλλ' ἡ τοιαύτη τυχὸν ἀντίληψις τοῦ Χρυσολωρᾶ ἀντίκειται εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν ἄλλων λογίων τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων, τοῦ Βησσαρίωνος, τοῦ Γρηγορᾶ, τῶν Ἀργυροπούλων, τοῦ Χαλκοκον-

Οϊτύλου (Βοίτυλο), ἤτοι τοὺς Μανιάτας¹, ἐνῶ καὶ ἐδῶ φαίνεται ὅτι ὑπονοοῦνται ἀλλόφυλοι, τοὺς ὁποίους ὁ ἐκδώσας τὸ κείμενον Regel κακῶς θεωρεῖ Ἀλβανούς², ἀφοῦ εἰς τὴν περιφέρειαν ἐκείνην τῆς Μάνης οὐδὲν ἔχνος ἀλβανικόν, καθ' ὅσον γνωρίζω, παρουσιάζθη ποτέ.

Καὶ τὰ δύο ταῦτα ἔγγραφα, καὶ τὸ ἐγκώμιον τοῦ Χρυσολωρᾶ, καὶ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἰσιδώρου, δὲν ἔχουν ἄλλον σκοπόν, παρὰ νὰ ἐξάρουν τὰ ὑπὲρ τῆς Πελοποννήσου μέτρα τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ τοῦ Παλαιολόγου καὶ τὰ ἀγαθὰ ἀποτελέσματα ποὺ εἰσῆλθαν εἰς τὰ ἐκεῖ πράγματα μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1415 ἐπίσκεψίν του, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν παγίωσιν τῆς τάξεως. Ἐν ἐκ τῶν μέτρων τούτων ἦτο καὶ ὁ δαμασμός τῶν ἀτάκτων καὶ ἀτιθάσων στοιχείων τῆς Λακωνικῆς, τὰ ὁποῖα δὲν ἀπετέλουν μόνον ὑπολείμματα ἀπὸ ὀρδὰς ἀλλοφύλων, ἀλλὰ καὶ πληθυσμὸς ἰθαγενῶν, οἵτινες ἀσφαλῶς εἶχον ἐπηρεασθῇ ἀπὸ τὴν παρουσίαν καὶ τὴν γειτονίαν τῶν σὺν τῷ χρόνῳ ἐξελληνιζομένων βαρβάρων καὶ ἀπὸ τὰς συνηθείας τοῦ βίου αὐτῶν, ὥστε ν' ἀποκτήσουν καὶ αὐτοὶ ἄγρια ἥθη καὶ παραξένα ἔθιμα. Ἄν δὲ εἰς τὰ κείμενα αὐτὰ χρωματίζεται ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον ἢ ἀγριότης καὶ ἢ βαρβαρότης τῶν κατοίκων, τοῦτο γίνεται διὰ νὰ ἐξαρθοῦν ἀναλόγως καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς εὐεργετικῆς δράσεως τοῦ ὑμνολογουμένου βασιλέως.

Μὲ τοὺς γειτονεύοντας κατοίκους τοῦ κάστρου Μαΐνης, τοὺς ὕστερον κληθέντας Μανιάτας, οἱ τοῦ Ζυγοῦ τοῦ Μελιγκοῦ παρουσιάζουν ἀνέκαθεν πολλὰ τὰ κοινὰ ὡς πρὸς τὸν βίον καὶ τὸν χαρακτῆρα. Κατὰ τὸν Πορφυρογέννητον οἱ τοῦ Κάστρου Μαΐνης οἰκῆτορες, μολονότι «οὐκ εἰσὶν ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῶν Σκλάβων, ἀλλ' ἐκ τῶν παλαιότερων Ρωμαίων, οἱ καὶ μέχρι τοῦ νῦν Ἕλληνες παρὰ τῶν ἐντοπίων προσαγορεῦνται»³, παρεῖ-

δύλη, οἵτινες ἀνύψωναν εἰς περιωπὴν τὸ ὄνομα τῶν Ἑλλήνων, καὶ πρὸ πάντων τοῦ μεγάλου Γεμιστοῦ, ὅστις εἰς τὸ ὑπόμνημά του πρὸς τὸν αὐτὸν βασιλέα Μανουὴλ τὸν Παλαιολόγον, διακηρύσσων τὴν ἑλληνικὴν καταγωγὴν τῶν ὑπηκόων του, γράφει: «Ἐσμέν γὰρ οὖν ὧν ἡγεῖσθε καὶ βασιλεύετε, Ἕλληνες τὸ γένος, ὡς ἡ τε φωνὴ καὶ ἡ πάτριος παιδεία μαρτυρεῖ» καὶ «ταύτην γὰρ δὴ τὴν χώραν (τὴν Πελοπόννησον) φαίνονται Ἕλληνες ἀεὶ οἰκοῦντες, οἱ αὐτοὶ ἐξότου περ ἄνθρωποι διαμνημονεύουσιν» (Πρβ. Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, «Ἕλληνες ἢ Ρωμιοὶ» Λαογραφ. Σύμμ. τ. Α' σ. 127). Κατὰ τὰ ἄλλα ἴδε ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, Τὸ ἔθος τοῦ μασχαλισμοῦ παρὰ τοῖς Μανιάταις τῶν Μέσων αἰώνων (*Νέος Ἑλληνομν.* τ. 2 σελ. 184 καὶ Ἰστ. τ. Ἑλλ. τ. 6 σελ. 744). Τοιούτου βαρβάρου ἐθίμου, ὡς ὁ μασχαλισμός, οὐδὲν ἔχνος ἢ ἀνάμνησιν κἄν διέσωσεν ἢ ἄλλως τόσον πλουσία λακωνικὴ λαογραφικὴ παράδοσις. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν τῷ κειμένῳ ἀναφερόμενοι φόνοι γυναικῶν καὶ μάλιστα ἐγκύων, ἀντίκειται εἰς τὸ ἐν Μάνῃ ἔθιμον τῆς ἀντεκδικήσεως, τοῦ «γδικιωμοῦ», ὅστις παρ' ὅλην τὴν ἄλλην ἀγριότητα, σέβεται πάντοτε τὴν γυναῖκα, ἣτις οὐδέποτε κακοποιεῖται (πρβ. Π. ΚΑΛΟΝΑΡΟΥ, Ἡθογραφικά Μάνης, Ἀθήναι 1934 σελ. 21 καὶ 72. Ν. Θ. ΚΑΤΣΙΚΑΡΟΥ, Ἡ Βεντέτα ἐν Μάνῃ σελ. 83).

¹ ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, Εἰς Ν. Ἑλλην. τ. 2 σελ. 181.

² W. REGEL, *Analecta Byzantino-Russica* (Πετρούπολις 1891) σ. 65 «Ἐπεὶ προσέσχεν ἡ ναῦς τῇ Πελοποννήσῳ παρὰ τὸν τῶν Βοιτυλέων λιμένα καὶ ἡμεῖς ἀπεβαίνομεν ἡδὴ, πόλιν ὑπὲρ τὴν ἀκρόρειαν ἐωρῶμεν ὁμώνυμος δὲ ἡ πόλις τῷ λιμένι ἀρχαία καὶ Ἑλληνίς, ὅσον ἐκ τῶν ἐγκεκολαμμένων ταῖς κύρβεσι κατενοοῦμεν, ἀλλ' ὁ δῆμος οὐχ Ἑλλήνων, ἀλλὰ βαρβάρων ἦν ἢ δὲ τούτων ὁμότης καὶ τὴν τῶν Σκυθῶν ὑπερηκόντιζεν» Ἰδε καὶ Προόμιον σελ. XLVIII. ³ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 224.

χον καὶ αὐτοί, ὅπως καὶ οἱ Μελιγκοί, ἐκ παλαιοτάτου χρόνου πάκτον, ἤτοι φόρον καὶ μάλιστα ἀρχικῶς κατὰ πολὺ ἀνώτερον ἀπὸ τοὺς Μελιγκούς¹. Ὑστερώτερα δέ, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Δεσποτάτου καὶ κατόπιν, Μανιάται καὶ Ζυγιῶται, ἰθαγενεῖς δηλαδὴ καὶ ἄλλογενεῖς, σχεδὸν ταυτίζονται πρὸς ἀλλήλους. Ὁ ταυτισμὸς αὐτὸς ὀφείλεται εἰς τὸν ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων γενόμενον συγκερασμὸν, καθ' ὃν οἱ τοῦ Ζυγοῦ τοῦ Μελιγκοῦ, μικρὰ πλέον ἀπομεινάρια τῶν παλαιῶν Σλάβων, ἀπορροφημένα καὶ ἐξελληνισμένα διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἀπὸ τὸ ἰσχυρότερον ἰθαγενὲς στοιχεῖον, εἶχαν συγχωνευθῇ μὲ τοὺς ἄλλους κατοίκους τῆς Μάνης εἰς ἓνα λαὸν μὲ ἀμοιβαίας ἀλληλεπιδράσεις εἰς τὰς συνηθείας τοῦ βίου, ἀλλὰ μὲ πλήρη ἐπικράτησιν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης καὶ τῆς ἐλληνικῆς συνειδήσεως. Ἀπὸ τὴν ζύμωσιν αὐτὴν, ἐνισχυμένην καὶ ἀπὸ τὴν παράδοσιν τῶν παλαιῶν Σπαρτιατῶν, προήλθεν ἡ ροπὴ καὶ ὁ ἔθισμός τῶν Μανιατῶν εἰς τὴν πολεμικὴν ζωὴν καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν, ὁ ἀτίθασος καὶ ἐκδικητικὸς χαρακτὴρ αὐτῶν, καὶ ἐδημιουργήθη ὁ ἀρματολισμὸς τῆς Μάνης, ὁ ὁποῖος, διατηρηθεὶς ἀδιάπτωτος κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, ἔμελλεν νὰ ἐξυπηρετήσῃ τόσον τελεσφόρως τὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθερίας εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ συγχώνευσις αὐτή, ἣτις εἶχεν ἀρχίσει πολὺ ἐνωρίτερα, ἤδη ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Α' τοῦ ἐπιβελόντος εἰς τοὺς κατοικοῦντας τὸν τόπον ἐκεῖνον ἰθαγενεῖς καὶ ἄλλοφύλους τὸν χριστιανισμόν², συνετελέσθη μὲ τὴν ἀνορθωτικὴν πνοὴν ποὺ ἔπνευσεν εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἰδίως εἰς τὴν περὶ τὸν Μυστρᾶν χώραν ἀπὸ τὴν ἴδρυσιν τοῦ ἐλληνικοῦ Δεσποτάτου καὶ τὴν διοίκησιν αὐτοῦ τόσον ἐπὶ τῶν Καντακουζηνῶν, ὅσον καὶ ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων. Εἶναι γνωστὰι αἱ προσπάθειαι ποὺ κατέβαλεν ὁ Μανουὴλ Παλαιολόγος πρὸς περιστολὴν τῶν ἐσωτερικῶν ἀνωμαλιῶν τῆς Πελοποννήσου διὰ νὰ σώσῃ αὐτὴν ἀπὸ τοὺς ἐξωτερικοὺς κινδύνους. Εἰς τὰς προσπάθειάς ταύτας διαπρεπεῖς ἄνδρες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὁ Μητροπολίτης Ἰσίδωρος, ὁ Γεμιστός, ὁ Χρυσολωρᾶς, ἀποδίδουν τὴν ἀνόρθωσιν τῆς χώρας. Ὁ τελευταῖος ἀναφέρει, ὅτι ἐν ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Μανουὴλ ληφθέντων μέτρων ἦτο καὶ ἡ λύσις (δηλαδὴ ἡ διάλυσις) τῶν φρουρίων τῆς Λακωνικῆς: «τῇ μὲν αὐτοὺς παραινέσας ὅσον εἰκός, τῇ δὲ τὰ φρούρια λύσας αὐτῶν, οἷς θαρροῦντες ἂ μὴ θέμις δρᾶν ἐβουλεύοντο»³. Τὰ φρούρια αὐτὰ ποὺ διελύθησαν τότε κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ τοῦ Β', δὲν εἶναι «οἱ γνωστοὶ πύργοι τῶν Μανιατῶν, οἱ μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ὑφιστάμενοι», ὥς ὁ ἀοίδιμος Σπ. Λάμπρος ἐνόμισεν⁴, ἀλλ' εἶναι τὰ μεσαιωνικὰ κάστρα τῆς Μάνης⁵, τοῦ Λεύκτρου⁶, τοῦ Μελιγκοῦ⁷, τοῦ Κουτήφαρη⁸, τοῦ

¹ Νομίσματα 400, ἐνῶ οἱ Μελιγκοὶ ἐπλήρουναν 60 (ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝ. αὐτόθι). Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου ὁ Κεραμόπουλλος (ἔ. ἀ. σελ. 123) ἐξάγει τὸ ὀρθότατον συμπέρασμα, ὅτι οἱ ἐν Λακωνικῇ Σλάβοι, Μελιγκοὶ μαζὶ καὶ Ἑζερίται, ἦσαν σημαντικῶς ὀλιγαριθμότεροι τῶν Μανιατῶν.

² Κ. ΗΟΡΦ, *Griechenland im Mittelalter* σ. 127.

³ ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, *Παλαιολόγια καὶ Πελοποννησιακὰ* τ. 3 σελ. 242₂₀.

⁴ *Νέος Ἑλληνομν.* τ. 2 σελ. 185, καὶ τοῦ αὐτοῦ Ἰστ. τῆς Ἑλλ. τ. 6 σελ. 744.

⁵ Π. ΦΟΥΡΙΚΗ, Μάνη, Θέσις, Κάστρα, ὄνομα. *Ἀθηνᾶ* τόμ. 40 (1923) σελ. 30 κ. ἔ.

⁶ *Χρον. τ. Μορ.* στ. 3037. ⁷ Ἴδε ἀνωτέρω σελ. 21.

⁸ Περὶ τῆς θέσεως τοῦ κάστρου Κουτήφαρη ἴδε *Buchon*, *Rech. Histor.* τ. I σελ. LIII.

Πασσαβᾶ, τὰ ὁποῖα, μὴ ἀναφανέντα ἔκτοτε εἰς τὴν ζωὴν, σώζονται σήμερον εἰς τὰ φερώνυμα παλαιὰ τῶν χαλάσματα. Ὁρθῶς δὲ ὁ ἀνωτέρω ἐγκωμιαστής τοῦ Μανουήλ, ἀποδίδων τὴν ἡμέρωσιν τῶν κατοίκων εἰς τὴν διάλυσιν τῶν φρουρίων, ἀναγνωρίζει τὴν ἐνέργειαν ταύτην ὡς «τὸ θαυμαστότερον τῶν πάλοι δοξαζομένων ἔργων τοῦ βασιλέως»¹.

Εἰς τὴν διαμόρφωσιν νέας καὶ καλυτέρας ἐσωτερικῆς καταστάσεως εἰς τὴν Πελοπόννησον συνετέλεσε καὶ ἡ ἐνίσχυσις τοῦ ἰθαγενοῦς πληθυσμοῦ διὰ τῆς μετοικίσεως ἑλληνικῶν ἀρχοντικῶν οἴκων, οἵτινες φεύγοντες τὰς κατακτητικὰς ἐπιδρομὰς τῶν ἐξ Ἀσίας ἐχθρῶν συνέρρεον ἀπὸ τὰς ἀνατολικὰς τοῦ κράτους χώρας εἰς τὸ Δεσποτάτον τῆς Πελοποννήσου, ὅπου εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἐκδηλώνεται ζωὴ νέα καὶ ἀνθηρά². Δὲν εἶναι τυχαῖον τὸ γεγονός, ὅτι, ἐνῶ εἰς τὸ ἐξῆς οὐδεμία πλέον ἐμφανίζεται μνεῖα Σλάβων ἐν Πελοποννήσῳ ὑπὸ οἰονδήποτε ὄνομα³, ἀντιθέτως παρουσιάζονται εἰς τὴν Λακωνικὴν ἀθρόα τὰ βυζαντινὰ οἰκογενειακὰ ἐπώνυμα⁴, ἐκ τῶν ὁποίων πολλὰ ἐπιζοῦν καὶ σήμερον ὡς οἰκογενειακὰ ἐπώνυμα συγχρόνων κατοίκων τῶν χωρίων τοῦ Ζυγοῦ, ἰδίως τῆς Λαγκάδας, ὅπου ἡ ἐπιχώριος παράδοσις λέγει περὶ τῶν οἰκογενειῶν τούτων ὅτι ἦλθαν ἐκ Μονεμβασίας⁵. Μερικὰ ἐκ τῶν ὀνομάτων αὐτῶν, ὅπως π.χ. *Μαλεύρης*⁶ καὶ *Κουτήφαρης*⁷, διετηρήθησαν μέχρι σήμερον, ὅχι μόνον ὡς ἐπώνυμα, ἀλλὰ καὶ ὡς τοπωνύμια τοῦ Ζυγοῦ «*Μαλεύρη*» «*Κουτήφαρη*», προελθόντα ἐκ τῆς γενικῆς (τοῦ Μαλεύρη, τοῦ Κουτήφαρη) καὶ πιθανώ-

¹ ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, *Παλαιολ. Πελοποννησ. ἔ. ἀ. σελ. 242*₂₂.

² Αὐτόθι σελ. 40₁₃: «Ἐκόμιζε δὴ καὶ ἡπειρος καὶ θάλασσα τοὺς ἐπιδημοῦντας, καὶ ἦν ἡδὺ τι θεᾶσθαι τὸ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ πραττόμενον». Ὁκουν οἱ νεήλυδες τοὺς ἀοικήτους, καὶ ἄλση κατετέμντο καὶ ἐκαθαίρετο χῶρος ἅπας πολλὰ τε αὐτῶν ἀνημέρων χωρίων, ἅπερ οὐδέσιν ὑπῆρχε χρήσιμα πλὴν λησταῖς, ἡμεροῦτο καὶ ἐδέχτο φυτὸν καὶ παντοδαπὸν σπέρμα, εἰκοντα χερσὶ γηπόνων ἀροῦν εἰδόντων».

³ Ἰχνος σλαβικοῦ λειψάνου ἀποτελεῖ ἴσως τὸ ὄνομα τῆς εἰς Πλάτσαν τοῦ Ζυγοῦ πατριᾶς τῶν Σλαβωιάδων ἢ Σλαβουτιάνων, εἰς τὴν ὁποίαν ὅχι βέβαια κατὰ τυχαίαν σύμπτωσιν ἀνήκει καὶ ὁ ναὸς τοῦ Καμπιναριοῦ τῆς Πλάτσας ὁ κατὰ τὴν ἡμετέραν ἐπιγραφὴν ἀνακαινισθεὶς τὸ 1338 ἀπὸ τὸν ἀρχηγὸν τῶν Μελικῶν Σπανῆν. Ἴδε ἀνωτέρω σελ. 2. Παρβ. καὶ ΣΑΡ. ΞΑΝΘΟΥΛΕΝΑ, Ἱστορικὰ Σημειώματα *Ἐλεύθερον Βῆμα* 1930 Σεπτ. 22). Τὸ ὄνομα τῆς πατριᾶς ταύτης, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν αἱ σημεριναὶ οἰκογένειαι τῶν Καλαποθαίων, Βοταίων, Μασταίων κλπ. εἶναι παλαιόν, λέγεται δὲ κατὰ παρετυμολογίαν καὶ *Τσαλαβουτιᾶνοι* — *Τσαλαβουτιάδες*. Ἡ κατάληξις -ιᾶνοι διὰ τὰς πατριὰς εἶναι συνηθεστέρα ἐν Μύνῃ (Παρβ. S. KUGERAS, Herkunft u. Bedeutung v. Neugr. *Νικλιάνοι und Φαμέγιοι*, Glotta τόμ. 1, σελ. 89).

⁴ Π. χ. Ἀλευράς, Γεννηματᾶς, Γερακάρις, Γεωργιλλᾶς, Γουδέλης, Δημάγγελος, Δεμέστιχας (δομέστικος), Ἐξαρχος, Καλοπόθος, Κεφαλᾶς, Κληροδότης, Κομηνός (Κομνηνός) Κοντόσταβλος, Κουτήφαρης, Μαγεμένος, Μάζαρις, Μαλεύρης, Μανολίτης, Μιχαλίτης, Φωκᾶς, Χαμάρετος, Χειλᾶς, Χρυσσοπάθης.

⁵ Π. Κ(ΑΝΕΛΛΙΔΗΣ), «Ἐβδομάς» 1887 φ. 33.

⁶ Εἰς ἔγγραφον τοῦ ἔτους 1618 (Mikl-Müller, A-D τ. III σελ. 272) ὑπογράφεται «Θεοδωράκης Μαλέβρις με τὴ γενιά μου καὶ με ὅλο τὸ χωριὸ Μάνη».

⁷ Εἰς ἔγγραφον τοῦ ἔτους 1316 (A-D τ. I σελ. 47) εὐρίσκεται τὸ ὄνομα με τὸν τύπον «Κουτούφαρης», εἰς τὸ ἔγγραφον δὲ τοῦ ἔτους 1618 (A-D τ. III σ. 272) ὑπογράφεται «οἰκονόμος Κουτήφαρης με τὴ γενιά μου καὶ με τὰ χωρία τοῦ Ζυγοῦ». Ὁ δὲ ΡΟΥΚΕΥΙΛΛΕ, (*Voyage en Grèce* τ. 5 σελ. 164) ἀναφέρει *Νικολάκη Κουτήφαρη* καπετάνιον τοῦ Ζυγοῦ.

τατα ἀπὸ βυζαντινὰς προνοίας»¹. Τὸ μὲν *Μαλεύρη* σώζεται ὡς ὄνομα ὁλοκλήρου τῆς περιφερείας τοῦ τέως δήμου Μαλευρίου² ἀποτελούσης τὴν πρὸς τὸν Λακωνικὸν κόλπον παρειὰν τοῦ Ζυγοῦ, τὸ δὲ *Κουτήφαρη*, τὸ ὄνομα τῆς ἰσχυρᾶς μεσαιωνικῆς οἰκογενείας, ἣτις ἔδωσε τὸ 1776 τὸν πρῶτον Μπέην τῆς Μάνης³, εἰς τὸν τέως δῆμον Λευκτροῦ καὶ εἰς τὸ κέντρον τοῦ Ζυγοῦ, τοῦ δὲ εἰς τὴν Μεσσηνίαν εἰς τὸν τέως δῆμον Ἀριστομένους. Εἰς τὸ Κουτήφαρη τοῦ Ζυγοῦ σώζονται τέσσαρες ἀξιόλογοι βυζαντινοὶ ναοί, ἐξ ὧν ὁ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος ἐκτίσθη περὶ τὸ 1050⁴, ἠκμαζε δὲ ἐκεῖ ἀπὸ παλαιοτάτων χρόνων καὶ μέχρις ἐσχάτων ἀγιογραφικὸν ἐργαστήριον⁵, πιθανώτατα ἐκ Βυζαντίου ἔλκον τὴν προέλευσιν, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ἀνήκεν ὁ κατὰ τὸν 14^{ον} πρὸς τὸν 15^{ον} αἰῶνα ἐν Λακωνίᾳ κατὰ τὴν παραγγελίαν τοῦ Λάκωνος Μανουὴλ Ραοῦλ ἐργαζόμενος καὶ λακωνικὸν ὄνομα φέρων ἀγιογράφος Γαστρέας⁶.

Ἄν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι αἱ δυτικαὶ κλιτίες τοῦ Ταῦγέτου, ὅπου κεῖται ἡ Μάνη καὶ ὁ Ζυγὸς τοῦ Μελιγκοῦ, περιεῖχον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 15^{ου} αἰῶνος κτήσεις τοῦ θουλικοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου καὶ τῆς μεγάλης τοῦ τόπου οἰκογενείας τῶν Μελισσηνῶν καὶ ἐδιοικοῦντο ἀπὸ ἀνδρας, ὡς ὁ ἱστορικὸς Φραντζῆς, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅποῖος ἀκραιφνὴς ἑλληνισμὸς ἐπεκράτει εἰς τὴν χώραν ἐκείνην τῆς Πελοποννήσου. Τὸ γεγονός, ὅτι παρ' ὅλην τὴν ἐξάπλωσιν τῶν ἰδίων τοπωνυμίων, τὰ ὅποια εἶχαν ἐγκατασπείρει οἱ νομάδες Σλάβοι καὶ εἰς τὴν Λακωνίαν, τὸ ὅρος ποῦ ἀποτελεῖ τὸν κορμὸν καὶ τὴν σπονδυλικὴν στήλην αὐτῆς παρέμεινε πάντοτε μὲ τὰ ἑλληνικά του ὀνόματα, τὸ βυζαντινὸν «Πενταδάκτυλον» καὶ τὸ νεώτερον «Μακρονὸς Ἅγιο-Διάς»⁷, ἀποδεικνύει ὅτι οἱ περὶ τὸν Ταῦγετον ἰθαγενεῖς οὐδέποτε ἔχασαν τὴν τοπικὴν ἀπέναντι τῶν ξένων ὑπεροχὴν.

¹ Ἴδε Σ. ΛΑΜΠΡΟΥ, *Ἱστορ. τ. Ἑλλάδος*, τ. 6 σελ. 585.

² Εἰς ἔγγραφον τοῦ 1806 (Ἀνανύμου, *Ἱστορικαὶ ἀλήθειαι συμβάντων τινῶν τῆς Μάνης*, Ἀθῆναι, 1858, σελ. 46): «Ὅλος ὁ Μαλεύρης ὑποσχόμεθα τὰ ἄνωθεν».

³ Οὗτος κατήγετο ἀπὸ τὸ Σταυροπήγι, δηλαδὴ τὸν τέως δῆμον Ἀβίας, ὅπου ζοῦν καὶ σήμερον ἀπόγονοι μὲ τὸ ὄνομα αὐτό. Ἴδε περὶ αὐτοῦ τὸν περιηγητὴν ROY. WALPOLE (σελ. 45 κ.ἐξ.) ξενισθέντα ὑπ' αὐτοῦ. Παρβ. καὶ *Revue de deux Mondes*, 1865 σελ. 34.

⁴ Περὶ τοῦ ναοῦ τούτου, καθὼς καὶ περὶ τῶν ἄλλων βυζαντινῶν ναῶν εἰς τὰ χωρία τοῦ Ζυγοῦ, Κουτήφαρη, Λαγκάδας καὶ Πλάτσας, εἰς δέκα περίπου ἀνερχομένων, ἴδε TRAQUAIR, ἔ. ἀ. σελ. 186 κ. ἐ. καὶ MEGAW, ἔ. ἀ.

⁵ Παρβ. Ν. Α. ΒΕΗ, Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ Μεσσηνίας ἐν Δ. Ι. Ε. τόμ. 6 σ. 393.

⁶ Ἴδε ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, Μικταὶ σελίδες σελ. 449 καὶ ΑΝΤ. ΧΑΤΖΗΝ, Ραοῦλ, Ρὰλ Ράλοι σελ. 29.

⁷ Ἡ ὀνομασία «Πενταδάκτυλος» τοῦ Πορφυρογεννήτου καὶ «Πενταδάκτυλον» (ΜΙΚΛ-ΜÜLL, Α.Δ. 4, 427 καὶ 5, 155) εἶναι καὶ σήμερον εἰς χρῆσιν «Πενταδάκτυλο» (Κ. ΠΑΣΣΑΓΙΑΝΝΗ «Παρνασσός» 1893 σ. 105), καθὼς καὶ «Πενταδαχτυλέας» (ΑΘ. ΠΕΤΡΙΔΗΣ, «Ἐφημ. τῶν Φιλομαθῶν» 1872 σ. 2433). Κατὰ δὲ τὸν στιχουργὸν τῆς Μάνης ΝΙΚΗΤΑΝ ΝΗΦΑΚΗΝ: «Ταῦγετον τὸν ἔλεγον οἱ παλαιοὶ Σπαρτιάτες-καὶ Μακρονὸν τὸν λέγουσιν Ἠλίαν οἱ Μανιάτες». (MAURER, ἔ. ἀ. στ. 3-4).

ΠΡΟΣΘΗΚΗ

Εἰς τὸ δεξιὸν παρεκκλήσιον, τὸ ὁποῖον ἔχει ἀξιόλογον εἰκονογράφειν, ἐπὶ τοῦ τόξου τῆς ἀψίδος εἰς τὸ κοῖλον τῆς ὁποίας εἶναι ζωγραφισμένος ὁ Χριστός, ἔχει γραφῇ μὲ μεγάλα κεφαλαῖα βυζαντινὰ γράμματα καὶ μὲ τὰ συνήθη βραχυγραφικὰ συμπλέγματα ἢ ἐξῆς ἐπιγραφή:

† Μνίσθητι Κ(ύρι)ε τοῦ δούλου τοῦ Θε(ο)ῦ Δημητρίου τοῦ Σκαρζτιότου καὶ Θεοδώρου τοῦ η. Μνήσθητι [κύριε τοῦ δούλου τοῦ] Θε(ο)ῦ Μηχαὴλ ἱερέος τοῦ ηκονομου καὶ τῆς σηνβίου αὐτοῦ Χαριτινη[ς. ἱστορήθη (;) ὦ]σαύτως τὸ Ἅγιον Βῦμα ἔτος ,ζωμβ ἰνδικτ. ς (=1334).

Εἰς τὴν δυτικὴν ἐξώθυραν τοῦ αὐτοῦ δεξιοῦ παρεκκλησίου τὴν συγκοινωνοῦσαν πρὸς τὴν αὐλὴν τοῦ ναοῦ καὶ ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου μήκους μ. 2, 50 ἀναγινώσκονται ἔχνη ἐπιγραφῆς ἡμικατεστραμμένης ἐκ τῶν ἀσβεστωμάτων καὶ τῆς φθορᾶς καὶ καταλαμβανούσης ῥῶρον μήκους μ. 2,40 καὶ πλάτους μ. 0,50. Τὰ γράμματα εἶναι μικρὰ κεφαλαιώδους γραφῆς μετὰ βραχυγραφικῶν συμπλεγμάτων. Παραθέτω ὅσα ἡδυνήθην νὰ ἀναγνώσω:

κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ πατ[ρικίου] (;) κυροῦ Θεοδώρου τοῦ
 προ[φητῶν] (;) εος cl (=230;) ἡμέρας ΙΔ (=14;) ιο]τορησθη
 ὁ πάνσεπτος οὗτος καὶ θεῖος ναὸς τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Νικ[ολάου]
 ροτε. Διὰ συνεργίας καὶ κόπου Παταπίου ἱερομονάχου Ἄρ
 |ητου καὶ Δημητρίου ἱερέως τοῦ Μερτήμου καὶ Νικολάου |... ουσα
 καὶ Δαρείας (;)

(ἀκολουθοῦν ἄγραφοι ἀλλὰ χαρακωμένοι γραμμαὶ προφανῶς προωρισμένοι νὰ δεχθοῦν καὶ ἄλλα συνδρομητῶν ὀνόματα)

ἔτος ,ϚΩΜ[; (=1334-1341)